

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Godos Norvaišytės
Vientisųjų teisės studijų
Baudžiamosios justicijos šakos studentės

MAGISTRO DARBAS

LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS VYKDYMO YPATUMAI MOTERIMS

PECULIARITIES OF IMPRISONMENT EXECUTION FOR WOMEN

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Recenzentas: partnerystės prof. dr. Gintaras Goda

Vilnius

2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame rašto darbe analizuojami laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai moterims, siekiant juos atskleisti, apžvelgiami ir bendrieji laisvės atėmimo bausmės bruožai. Analizuojant bausmių vykdymo sistemos pritaikymą moterims, kartu apžvelgiama geroji Europos Sąjungos valstybių narių praktika, susijusi laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumais moterims, analizuojamas jų įgyvendinimo poreikis ir pritaikymo galimybės Lietuvoje. Darbe taip pat analizuojama atskiro moterų apgyvendinimo nuo vyrų, sveikatos priežiūros, šeiminio gyvenimo puoselėjimo galimybių ir kita moterų kalinimo problematika.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai moterims, moterų kalinimas Lietuvoje, nuteistų moterų teisių užtikrinimas, esminės laisvės atėmimo vykdymo moterims problemos.

This work analyses peculiarities of imprisonment execution for women. General imprisonment structure is going to be analysed to truly reveal the peculiarities. Also there will be a review of legislation of the European Union member states. In this work there is also an evaluation of separate accommodation between men and women, protection of public health and the possibility to cherish domesticity.

Keywords: peculiarities of imprisonment execution for women, imprisonment of women in Lithuania, convicted women enforcement of rights, fundamental problems of women in prison.

TURINYS

IŽANGA	2
1. Laisvės atėmimo bausmės reikšmė šiuolaikinėse bausmių sistemose	6
2. Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimo pagal lytį ir šios bausmės vykdymo moterims išskirtinumo prielaidos	14
2.1. Moterų nusikalstamo elgesio ypatumai ir socialinės integracijos poreikiai	14
2.2. Lyčių atskyrimas kaip vienas iš šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės elementų.....	20
2.3. Moterims skirtų įkalinimo įstaigų ir sąlygų jose ypatumai	23
3. Laisvės atėmimo bausmių taikymo ir vykdymo moterims rodikliai Lietuvoje	30
4. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumų moterims poreikiai ir įgyvendinimo problematika	36
4.1. Sveikatos apsauga	36
4.2. Šeiminių gyvenimo puoselėjimas	39
4.3. Reprodukcinė moterų teisių užtikrinimas	42
4.4. Vaikų auginimas bausmės atlikimo metu	44
4.5. Pakartotino nusikalstamo elgesio rizikos nustatymo ypatumai	47
4.6. Socialinės integracijos išėjus į laisvę problematika	50
5. Gerosios užsienio šalių praktikos įgyvendinimo galimybės Lietuvoje	53
IŠVADOS	58
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	61
SANTRAUKA.....	65
SUMMARY	66

IŽANGA

Temos aktualumas. Didžiąją dalį įkalintų asmenų sudaro pilnamečiai vyrai, Lietuvoje moterys sudaro tik 4–5 proc. visų įkalintų asmenų dalies (Sakalauskas, 2020, p. 22). Tai reiškia, kad iš esmės bausmių vykdymo sistema yra orientuota į vyrų bausmės atlikimo ypatumus, todėl neretai įprastai mažesnę dalį bausmių vykdymo sistemoje sudarančių socialinių grupių specifiniai poreikiai nėra įvertinami. Tarptautinė nevyriausybinė organizacija „Penal Reform International“ yra pastebėjusi, kad moterų įkalinimas yra ne tik neveiksmingas, bet ir dažnai žalingas sprendimas, nes kalėjimai iš esmės yra skirti vyrams, jie nėra pajėgūs tenkinti moterų poreikių, todėl kyla pavojus jų gebėjimams gyventi saugiai bei laikytis įstatymų po jų išleidimo į laisvę. Dar daugiau, pastebima, kad teismai, skirdami laisvės atėmimo bausmes moterims retai atsižvelgia į joms tenkančią šeimos ar vaikų rūpinimosi pareigą, daugelis moterų yra įkalintos, net jei jos nekelia grėsmės visuomenei, nepaisant to, kad jų socialinės reintegracijos poreikius daug geriau atitiktų su laisvės atėmimu nesusijusi priemonė (Penal Reform International, 2017, p. 29). Vertinant tai, kyla susirūpinimas, kad atskirai socialinei grupei – moterims – pasiekti laisvės atėmimo bausmės metu keliamus bausmės tikslus bei vieną svarbiausiųjų – socialinę integraciją – yra reikalingas kur kas atidesnis bei jautresnis vertinimas. Į įvardijamą reikalingą kitoniško situacijos vertinimo svarbą laisvės atėmimo vykdymo bausmės metu moterims ne kartą valstybių narių dėmesį yra atkreipusi ir tarptautinė bendruomenė, nurodydama, kad moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu turi būti atkreipiamas ypatingas dėmesys į fizinius, profesinius, socialinius ir psichologinius tokių nuteistųjų poreikius (Europos Tarybos Ministrų rekomendacija, 2006). Be kita ko, apie moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu reikalingą ypatingą vertinimą byloja ir progresyvi užsienio valstybių formuojama laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumų moterims praktika.

Darbo tikslas. Atkleisti moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus Lietuvoje ir užsienio šalyse, įvertinti jų pakankamumą, reikšmę bausmės vykdymo tikslų įgyvendinimui bei problemišką bendrą laisvės atėmimo vietose esančių moterų padėtį. Ši magistro darbo tema pasirinkta įvertinus faktą, kad šiuolaikinėse bausmių vykdymo sistemose moterims vis dar tenka laisvės atėmimo bausmę vykdyti „vyriškoje“ bausmių vykdymo sistemoje, todėl tai kelia susirūpinimą bei poreikį atlikti tyrimą dėl bendros moterų padėties laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu.

Darbo uždaviniai. Šio rašto darbo uždaviniai yra:

1) išnagrinėti laisvės atėmimo bausmės vykdymą, išskiriant laisvės atėmimo bausmės vykdymo vyrams bei moterims struktūrą, bendruosius laisvės atėmimo bausmės bruožus;

2) išanalizuoti laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus, numatytus tarptautinėse teisės aktuose;

3) ištirti moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymui prielaidas sudarančios bausmių vykdymo struktūros pritaikymą, atskleidžiant esmines laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu moterims kylančias problemas;

4) įvertinti reikalingus laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus, jų įgyvendinimo problematiką, įvertinant atskiro apgyvendinimo nuo vyrų pagrįstumą, teikiamas sveikatos priežiūros paslaugas bei apsaugą, šeiminio gyvenimo puoselėjimo galimybes, reprodukcinę moterų teisių užtikrinimą, vaikų auginimą bausmės atlikimo metu, be kita ko, socialinės integracijos išėjus į laisvę problematiką;

5) išnagrinėti gerosios užsienio šalių praktikos įgyvendinamumo galimybes Lietuvoje.

Šiame rašto darbe neanalizuojami klausimai, susiję su nuteistų nepilnamečių moterų padėtimi bausmių vykdymo sistemoje, taip pat nenagrinėjamas lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų institutas, nes pirmuoju atveju ypatumai siejami su nepilnametyste, o ne lytimi, o antruoju atveju nėra numatyta išskirtinių sąlygų moterims, išskyrus kelias išimtis, siejamas su nėštumu ar vaikų turėjimu.

Darbo objektas. Moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai Lietuvoje ir užsienio šalyse: nuteistųjų fizinių, socialinių ir psichologinių poreikių užtikrinimas.

Metodai. Šiame rašto darbe, siekiant kuo nuodugniau išanalizuoti moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus yra taikomi keli tyrimo metodai. Visų pirma, naudojamas dokumentų analizės metodas, kurio pagalba yra atskleidžiami bausmių vykdymo sistemą reglamentuojančių nacionalinių teisės aktų turinys, tarptautinių teisės aktų, susijusių su moterų padėties gerinimu laisvės atėmimo vietose, nuostatos bei tarptautinės bendruomenės pateikiamos rekomendacijos valstybėms narėms, kuriuose yra atkreipiamas dėmesys į specifinę moterų padėti laisvės atėmimo vietose. Be kita ko, šiame rašto darbe taip pat yra naudojamas lyginamasis metodas, kuris įgalina palyginti Lietuvos ir Europos Sąjungos valstybių narių moterų laisvės atėmimo vykdymo ypatumus, išgrynina progresyvią praktiką. Kartu su išvardintais metodais yra naudojamas ir analitinis metodas, kuris padeda išgryninti baudžiamosios justicijos mokslinių doktrinų autorių laikyseną bei pagrindinius pastebėjimus dėl laisvės atėmimo bausmių vykdymo ypatumų moterims, atskleidžiant probleminius ir jautriausius aspektus

Darbo originalumas. Laisvės atėmimo vykdymo ypatumų moterims tema – iš pirmo žvilgsnio, itin siaura ir specifinė, tačiau įsigilinus į ją kur kas labiau, pastebima, kad ji yra itin aktuali ir problemiška dėl bausmių vykdymo sistemos orientacijos į didžiąją laisvės atėmimo bausmę vykdančią socialinę grupę – vyrus. Dar daugiau, su moterimis laisvės atėmimo vietose neretai būna susiję ir vaikai, kuriems yra nepelnytai atimama laisvė, todėl gali kilti itin daug klausimų dėl vaikų teisių įgyvendinimo ir užtikrinimo. Nepaisant šios temos problemiško, mokslinių publikacijų apie laisvės atėmimo vykdymo ypatumus moterims yra itin nedaug. Dažnai mokslinėse publikacijose yra apžvelgiama bendra nuteistųjų laisvės atėmimo vietose padėtis, bausmių vykdymo sistemos bendrieji ypatumai, epizodiškai paminint, kad kartu su pilnamečiais vyrais baudžiamosios atsakomybės mechanizmuose dalyvauja ir nepilnamečiai asmenys bei moterys. Vis dėlto, mažai kur yra atkreipiamas dėmesys į moterų nusikalstamą elgesį lemiančias priežastis, atkreipiant dėmesį ne tik viso labo į moterims būdingą bendrą charakteristiką, bet ir nusikalstamų veikų tikslus ir motyvus, jų mažesnę nusikalstamumą, apskritai – tokių moterų žemesnę pavojingumą visuomenei. Dar daugiau, neretai, trumparegiškai siekiant teisingumo, yra pamirštama, kad įkalintos moterys yra vienintelės savo vaikų globėjos, todėl daugumos moterų poreikius geriausiai atlieptų su realia laisvės atėmimo bausme neturinčios nieko bendro sankcijos, tačiau skiriant laisvės atėmimo bausmę į tai beveik nėra atsižvelgiama. Vertinant moterų padėtį, tenka pripažinti, kad jos yra priverstos bausmę vykdyti į vyrus orientuotoje bausmių vykdymo sistemoje, todėl jų bausmės vykdymas dažnai nėra pajėgus pasiekti socialinę integraciją. Ankstesniuose parengtuose magistrų darbuose, susijusiuose su kalnčiomis moterimis, šie itin svarbūs aspektai nėra analizuojami, daugiausiai dėmesio yra skiriama moterų kriminologinei analizei, taip pat yra aptariama socialinės adaptacijos svarba motinoms, auginančioms vaikus pataisos namuose, tačiau nuodugnaus magistro darbo tyrimo, susijusio su laisvės atėmimo vykdymo ypatumais moterims iki šiol nėra atlikto. Įvertinus tai, pastebėtina, kad šis darbas yra originalus, nes jame bus aptarti ne tik bendrieji laisvės atėmimo vykdymo ypatumai moterims, tačiau kartu bus kompleksiskai apžvelgiamas reikalingas moterų socialinių, psichologinių ir fizinių poreikių užtikrinimas laisvės atėmimo vietose, jų šeiminio gyvenimo puoselėjimo sąlygos, reprodukcinę teisių užtikrinimo svarba bei laisvės atėmimo vietoje auginamų vaikų padėties ydingumas.

Svarbiausi šaltiniai. Šiame rašto darbe itin aktualūs Lietuvos nacionaliniai bei tarptautiniai vykdymo sistemą reglamentuojantys teisės aktai. Be kita ko, tarptautinės bendruomenės formuojami principai dėl moterų padėties laisvės atėmimo vietoje, ypatingai reikšmingos šiame darbe yra Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą pateiktos rekomendacijos, Europos Parlamento

pranešimai. Šiame rašto darbe taip pat naudingos buvo daugelio Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų publikacijos bei atlikti tyrimai. Taip pat buvo pasitelkti ir tarptautiniai bei Lietuvos bausmių vykdymo sistemą koordinuojančių institucijų statistiniai duomenys.

1. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS REIKŠMĖ ŠIUOLAIKINĖSE BAUSMIŲ SISTEMOSE

Laisvės atėmimo bausmė yra viena pagrindinių ir labiausiai paplitusių bausmių šiuolaikinėse bausmių sistemose (Kačerauskas, 2004, p. 106). Duomenų bazės „World prison brief“ duomenimis, kuriuose yra pateikiama informacija apie bausmių vykdymo sistemas visame pasaulyje, laisvės atėmimo bausmė kaip bausmės forma yra taikoma kiekvienoje pasaulio šalyje („World prison brief“ duomenų bazėje yra pateikiama informacija apie 223 valstybių laisvės atėmimo bausmės vykdymo statistika), kuri po Antrojo pasaulinio karo imta taikyti vis dažniau. Pasak S. Mesonienės, formuojant ir įgyvendinant nacionalinę baudžiamąją politiką yra susiformavęs ir prigijęs laisvės atėmimo bausmės kaip universalios priemonės, kuria reaguojama į nusikalstamą asmenų elgesį, stereotipas. „Kita vertus, moksliniai tyrimai ir praktinė patirtis rodo, kad kaltininko izoliaciją nuo visuomenės ne visuomet galima laikyti būtina ir adekvačia siekiant baudžiamosios politikos tikslų. Pažymėtina, kad baudžiamuosiuose ir bausmių vykdymo įstatymuose įtvirtintas laisvės atėmimo bausmės baudžiamojo poveikio diferencijavimo potencialas nėra pakankamas, kad visais atvejais būtų užtikrintas jos proporcingumas padarytai nusikalstamai veikai ir kartu sėkmingai įgyvendinti bausmės tikslai. Akivaizdu, kad bausmių griežtinimo politika populiori, tačiau, kita vertus, ji nemažina nusikaltimų ir asmenų, laikomų laisvės atėmimo vietose, skaičiaus. Negalima nepripažinti, kad dėl didelio nuteistųjų skaičiaus kai kuriose laisvės atėmimo vietose iki šiol nėra užtikrinamos tinkamos humanizmo principų ir tarptautinius įsipareigojimus atitinkančios nuteistųjų laikymo sąlygos, taip pat veiksmingas jų resocializacijos procesas“ (Mesonienė, 2009, p. 199).

Pasak M. Foucault, kalėjimas labai anksti tapo savaime suprantama bausme. „Pirmaisiais XIX amžiaus metais dar jaučiamas jo neįprastumas, bet pasirodė, kad kalėjimas glaudžiai suaugęs su pačios visuomenės funkcionavimu, nes ilgainiui užmarštin nugrimzdo visi kiti baudimo būdai. [...] Atrodė, kad jam nėra alternatyvos ir kad jį tiesiog atnešė istorijos tėkmė. Ne atsitiktinai ir ne dėl įstatymų leidėjo užgaidos beveik visa mūsų bausmių skalė šiandien remiasi įkalinimu, tai lėmė idėjų progresas ir papročių švelnėjimas. Nors prabėgus šiek tiek daugiau nei šimtui metų tai nebelaikoma savaime suprantamu dalyku, tačiau tokia nuomonė vis dar egzistuoja. Žinome visus kalėjimo minusus, žinome, kad naudojamas jis kelia pavojų. Ir vis tiek „nežinia“, kuo jį pakeisti. Kalėjimas yra pasibjaurėjimą kelianti išeitis, be kurios esą neįmanoma išsiversti“ (Foucault, 1998, p. 272).

Negana to, M. Foucault taip pat pastebi, kad kalėjimas aklinai užsisklendęs savyje: jis dirba be pertrūkio tol, kol atliks savo užduotį, o individas jame yra veikiamas

nenutrūkstamai – tai nenuilstanti disciplina. „Kalinamieji atsiduria beveik neribotoje kalėjimo valdžioje, ten veikia savi represijos ir baudimo mechanizmai: tai despotiška disciplina. Kalėjime visos procedūros, aptinkamos ir kituose disciplinos mechanizmuose, pasiekia aukščiausią intensyvumo laipsnį. Tai pati galingiausia mašinerija, pajėgi suteikti naują pavidalą sugedusiam individui, jos veikimo būdas – visuotinio auklėjimo prievolė. Kalėjimas vyriausybei leidžia disponuoti asmens laisve ir kalinamojo laiku, štai kada išryškėja auklėjimo galia: ne tik vienai, bet ir daugeliui dienų ar net metų galima reglamentuoti, kada žmogus turi keltis ir kada miegoti, kada dirbti ir kada ilsėtis, kiek kartų ir kiek ilgai, ką ir kiek valgyti, ką dirbti ir ką padirbdinti, kada melstis, ką kalbėti ir ką, jeigu norite, mąstyti. Taigi žmogus užvaldomas nuo galvos iki kojų, užvaldomos visos fizinės ir moralinės ypatybės, kurios jame aptinkamos, ir laikas, kuriame aptinkamas jis pats“ (Foucault, 1998, p. 278).

Be kita ko, M. Foucault taip pat pastebi, kad laisvės atėmimo bausmė niekada nebuvo pajėgi funkcionuoti savarankišku pavidalu, todėl pažymi, kad neretai laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai yra neatsiejami nuo žmogaus fiziologinės kančios, kurias iš esmės lemia laisvės atėmimo vietos vidaus tvarkos taisyklės, kuriomis yra nustatoma nuteistų asmenų terminuoto gyvenimo laisvės atėmimo vietoje detali tvarka, jų teisės bei pareigos bei vyraujantis itin represyvus ir įtemptas laisvės atėmimo vietos mikroklimatas. „Laisvės atėmimas grynu pavidalu niekada nefunkcionavo pats savaime be tam tikro bausminio priedo, nukreipto į pati kūną: maisto normavimo, lytinių santykių draudimo, mušimo, karcerių. Kas tai? Nepageidautinas, tačiau neišvengiamas įkalinimo padarinys? Kalėjimas šiais pačiais akivaizdžiausiais būdais visada atseikėdavo tam tikrą kūniškos kančios dalį“ (Foucault, 1998, p. 23).

Toliau tęsiant šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos analizę, vertėtų įsigilinti ir į M. Foucault mintį dėl paskiriamo laisvės atėmimo bausmės vykdymo termino ir proporcingo „atpildo“ santyki, tarsi tai būtų viso labo nuteistojo skolos gražinimas nukentėjusiajam bei visuomenei, pamirštant, kad skiriamos bausmės terminas turėtų būti vertinamas ne tik atsižvelgiant į teismo padarytą nusikalstamą veiką, jos sunkumą, tačiau dar daugiau – asmens socialinę integracijos poreikį. „Bausmė čia tiksliai atseikėjama pagal laiko kintamąjį. Kalėjimas kaip užmokestis – štai kodėl jis tampa ekonomiškai „savaime suprantamas“ industrinėse visuomenėse. Atimdamas iš nusikaltėlio laiką, kalėjimas, atrodo, įkūnija idėją, kad nusikalstama veika pavojinga ne tik aukai, bet ir visuomenei. Ekonomiškai ir morališkai savaime suprantama baudžiamoji sistema, kuri bausmes kaldina iš dienų, mėnesių, metų, sudaro kvantitatyvines lygybes tarp nusikaltimo ir bausmės trukmės. Štai kodėl taip dažnai, tiksliai apibūdinant funkcionuojantį baudimo

būda, nors priešingai baudžiamosios teisės teorijos dvasiai, sakoma, kad kalėjime „sumokamos skolos“. Kalėjimas mums toks „natūralus“, kaip „natūralu“ yra mūsų visuomenėje laiko vienetais matuoti minus“ (Foucault, 1998, p. 273). M. Foucault pažymi, kad bausmės trukmė leidžia jas tarsi atseikėti, trukmę paverčiant formaliu užmokesčio pavidalu, o nuosprendyje iš anksto užfiksuota konkreči laisvės atėmimo bausmės trukmė pataisos procese iš tiesų yra bevertė. M. Foucault pastebi, kad „bausmės trukmė nėra nusižengimo „vartojamoji vertė“, ji derintina su atliekant bausmę įvykusios kalinamojo transformacijos „naudingumu“. Trukmė – tai priemonė bausmei tikslinti, o ne matuoti. Ne tiek užmokestis, kiek poveikio priemonė“ (Foucault, 1998, p. 288).

Įtarumą kalėjimų atžvilgiu Europoje paskatino ir norvegų kriminologas T. Mathiesen, kuris, visų pirma, atkreipė dėmesį į poreikį sugriauti kalėjimų sienas žmonių galvose (Sakalauskas, 2020, p. 250). T. Mathiesen neslėpė, kad nepaisant bausmių vykdymo sistemose kalėjimų fiasko *per se*, mūsų visuomenėje egzistuoja plati ir nuolatinė kalėjimų ideologija, kuri kalėjimą kaip instituciją ir laisvės atėmimo bausmės sankciją paverčia prasminga ir teisėta (Mathiesen, 2006, p. 141). T. Mathiesen apgailestauja, atkreipdamas dėmesį, kad „sprendimas asmenį įkalinti visų pirma nėra solidarus nei su nukentėjusiuoju, nei su teisiuoju. Antra, tai taip pat nėra nei kompensacija aukai, nei atpildas teisiuajam. Įkalinimo kompensacinių santykių su teisiuoju nebuvimas nestebina, nes teisiuasis laikomas kaltuoju ir patiria numatytą „skausmą“. Pastebėtina, kad nuteistojo įkalinimas nukentėjusiajam nieko neduoda, taip pat nieko neduoda ir potencialiems nukentėjusiesiems, nes kalėjimas asmenų nereabilituoja, neveikia ir neatbaido nuo nusikalstamų veikų darymo. Taigi abiem baudžiamojo proceso šalims įkalinimas yra iš esmės nesolidus ir bevertis susitarimas“ (Mathiesen, 2006, p. 147).

Nepaisant mokslinės doktrinos atstovų pateikiamos nuomonės atkreipiant dėmesį į laisvės atėmimo bausmės vykdymo ydingumą bei neproporcingumą siekiamiems tikslams faktiškai įkalinant asmenį laisvės atėmimo vietoje, daugumoje valstybių reali laisvės atėmimo bausmė vis dar yra viena dažniausiai taikomų bausmių. Pavyzdžiui Lietuvoje, vadovaujantis Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos ministerijos pateikiama viešai prieinama statistika, 2020 m. sausio 1 d. laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičių sudarė beveik 5,1 tūkst. nuteistų asmenų, per 2019 m. iš viso buvo paskirta 3 081 laisvės atėmimo bausmė, tais metais iš viso įvairiomis bausmėmis buvo nuteista beveik 17,6 tūkst. asmenų. Europos Tarybos 2018 m. pateiktoje baudžiamojoje metinėje statistikoje yra nurodoma, kad pagal asmenų įkalinimą Europoje pirmaujančios valstybės yra Rusijos Federacija, Gruzija, Azerbaidžanas, Lietuva bei Moldova, kurių 100 000 gyventojų tenka nuo 215,2 iki 418,3 įkalintų asmenų. Atsižvelgiant į įkalintų asmenų

mastą, svarbu prisiminti, kad realiai įsigaliojus baudžiamajam nuosprendžiui bei baudžiamajam procesui pasiekus bausmių vykdymo stadiją, svarbiausi tarptautiniai dokumentai, numatantys elgesio su nuteistaisiais asmenimis tarptautinius standartus yra Jungtinių Tautų Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės bei Europos kalėjimų taisyklės, priimtose Europos Tarybos Ministrų komiteto 2006 m. sausio 11 d. 952-ame Ministrų Komiteto pavaduotojų posėdyje. Vis dėlto pastebėtina, kad Europos kalėjimų taisyklės šiuo metu yra vienintelis regioninis tarptautinis dokumentas, plačiausiai apimantis specialius elgesio su įkalintaisiais asmenimis standartus. Kaip ir Jungtinių Tautų Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, Europos kalėjimų taisyklės nėra privalomos, tačiau jos tiesiogiai ar netiesiogiai skatina aukštesnius standartus ir garantuoja minimalias humaniškas ir padorias elgesio su įkalintaisiais asmenimis sąlygas (Usik, 2010, p. 341).

Detaliau išanalizavus aukštesnio laisvės atėmimo bausmės vykdymo standarto siekiančias Europos kalėjimų taisykles yra matyti, kad vieni iš pagrindinių principų numato, kad su asmenimis, iš kurių atimta laisvė, turėtų būti elgiamasi taip, kad būtų užtikrinta pagarba jų žmogaus teisėms, nuteistiesiems turėtų būti paliekamos visos teisės, kurios nėra teisiškai atimamos paskyrus laisvės atėmimo bausmę. Dar daugiau, yra nurodoma, kad gyvenimas kalnimo įstaigoje turėtų kiek įmanoma labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų, o visas kalnimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę (Europos kalėjimų taisyklės, 2006). Europos kalėjimų taisyklėse taip pat yra nurodoma, kad kiekvienam nuteistajam turi būti pateikiamas pilnavertis maistas, atitinkantis jų lyti, amžių, sveikatą, fizinę būklę, religiją, kultūrą ir jų darbo pobūdį. Dar daugiau, nuteistiesiems turi būti leidžiama kiek galima dažniau susirašinėti bei bendrauti telefonu ar kitokiomis ryšio priemonėmis su giminėmis, kitais asmenimis, nuteistųjų pasimatymai turi būti organizuojami taip, kad leistų kiek tai yra įmanoma geriau nuteistiesiems palaikyti ir tęsti santykius su šeimos nariais. Pastebima ir tai, kad nuteistųjų kalnimo režimas visiems kalniniams turi užtikrinti tinkamą užimtumo programą, režimas turi leisti kaip įmanoma daugiau dienos valandų praleisti už savo kameros sienų tam, kad tai atitiktų žmogiškąjį ir socialinį bendravimo lygį bei užtikrinti nuteistųjų gerovės poreikius. Be kita ko, be bendrųjų nuostatų visoms nuteistųjų asmenų kategorijoms, Europos kalėjimų taisyklėse yra išskiriamos penkios specifinės socialinės grupės: moterys, nepilnamečiai, mažamečiai, užsieniečiai bei etninės ar kalbinės mažumos. Nurodoma, kad administracija turi atkreipti ypatingą dėmesį į nuteistųjų moterų fizinius, profesinius, socialinius ir psichologinius poreikius, nuteistosioms turi būti leidžiama gimdyti už kalėjimo ribų, bet jei vaikas gimsta įstaigoje, administracija turi pasirūpinti visomis reikalingomis sąlygomis ir parama.

Pastebima ir tai, kad kalėjimų, kuriuose išskirtiniais atvejais laikomi vaikai iki 18 metų amžiaus, administracija turi papildomai užtikrinti, kad nepilnamečiams būtų prieinamos socialinės, psichologinės ir švietimo tarnybos, laisvalaikio programos ir religinių organizacijų globa arba jų ekvivalentai, kurie yra prieinami bendruomenėje gyvenantiems vaikams. Taip pat nurodoma, kad mažamečiai gali būti laikomi kalnimo įstaigose kartu su vienu iš tėvų, jei tai atitinka geriausius vaikų interesus, jie neturi būti traktuojami kaip kaliniai. Tais atvejais, kai mažamečius leidžiama palikti kalnimo įstaigoje su vienu iš tėvų, administracija turi įrengti vaikų lopšelių ir priimti kvalifikuotą personalą, kur mažamečiai turi būti laikomi tuo metu, kai motina/tėvas ką nors veikia ir mažametis tuo metu negali būti šalia. Turi būti sudarytos specialios sąlygos, užtikrinančios mažamečių gerbūvį (Europos kalėjimų taisyklės, 2006).

Be kita ko, prisidedanti prie šiuolaikinės bausmių vykdymo sistemos formavimo yra ir Europos Parlamento 2017 m. spalio 5 d. rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose. Europos Parlamentas atkreipia dėmesį į tai, kad atkūrimo ir apsaugos principu grindžiamos baudžiamojo teisingumo sistemos automatiškai apima didesnę pagarbą asmens žmogaus orumui, nes pagal šį principą siekiama apsaugoti visuomenę ir reabilituoti asmenį padedant pasiekti perauklėjimo tikslus, numatytus skiriant bausmę, reintegruoti kalinius socialiai ir apriboti recidyvo galimybę, tačiau apgailestauja, kad daugumoje valstybių narių pirmenybė beveik visada teikiama drausminėms procedūroms, o ne tarpininkavimo ir atkuriamosios praktikos vystymui, todėl ragina valstybes nares prioritetą teikti politikai ir teisės aktams, kuriais didžiausias dėmesys būtų skiriamas atkuriamajam ir tarpininkavimu grindžiamam teisingumui, pagrįstam socialinėmis, ekonominėmis ir kultūrinėmis, o ne išimtinai baudžiamosiomis priemonėmis. Europos Parlamentas pažymi, jog smerkia kai kuriose valstybėse taikomą kalėjimų išskaidymo politiką, nes tai papildoma bausmė, dėl kurios kenčia kalinių šeimos, todėl primygtinai ragina imtis priemonių, kad visi toli nuo namų kalinami kaliniai būtų perkelti arčiau, nebent teismo institucija priimtų priešingą sprendimą dėl teisiškai pagrįstų priežasčių. Europos Parlamentas taip pat ragina valstybes nares užtikrinti, kad kaliniai reguliariai bendrautų su savo šeima ir draugais, siekiant išsaugoti šeimos ryšį, primena, kad šeimos samprata turėtų būti interpretuojama plačiai ir apimti formaliai neapibrėžtus santykius. Europos Parlamentas, be kita ko, pabrėžia, kad kalinamos moterys turi specifinių poreikių ir joms turi būti užtikrinama galimybė naudotis tinkamomis medicininėmis paslaugomis ir medicinine apžiūra bei reikiamomis higienos priemonėmis, ragina valstybes nares laikytis galiojančių rekomendacijų dėl elgesio su kalinėmis moterimis vengiant bet kokios diskriminacijos dėl lyties. Europos Parlamentas taip pat mano, jog itin svarbu, kad ypatingas dėmesys

kalėjimuose būtų skiriamas besilaukiančiosioms ir pagimdžiusiosioms moterims, užtikrinant deramas patalpas maitinti krūtimi ir kvalifikuotą bei specializuotą slaugą, mano, kad būtų tinkama svarstyti alternatyvius modelius, pagal kuriuos būtų atsižvelgiama į vaikų gerovę kalėjimuose, nes automatiškai atskiriant motiną ir vaiką stipriai sutrinka vaiko emocinė būklė ir kad tai gali prilygti papildomai bausmei motinai ir vaikui (Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų, 2017).

Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) 2001 m. pristatė CPT standartus, susijusius su pataisos įstaigomis, kuriuose atkreipė dėmesį ir į tai, kad humaniškos pataisos sistemos kertinis akmuo visada yra tinkamai parinktas ir parengtas personalas, kuris žino, kaip teisingai formuoti savo santykius su kaliniais, ir žiūri į savo darbą ne tik kaip į tarnybos vietą, bet ir kaip į profesiją. CPT dažnai tenka konstatuoti, kad kalinių ir personalo santykiai yra formalūs ir tolimi, kai personalo požiūris į kalinius yra griežtai reglamentuotas, o bendravimą su jais vertina kaip šalutinį savo darbo aspektą. Tokį požiūrį apibūdina nurodyti pavyzdžiai, kurių liudytoja buvo CPT: kaliniai turi laukti, kol jais užsiims personalas, arba praleisti lankytojus, stovėdami veidu į sieną, institucijoje, vedami iš vienos vietos į kitą, kaliniai turi nuleisti galvas ir laikyti rankas už nugaros, pataisos įstaigų personalas demonstratyviai ir net provokuojančiai nešiojasi lazdas. Tokia praktika nėra būtina saugumui palaikyti ir neskatina gerų personalo ir kalinių santykių (CPT standartai, 2001).

Vis dėlto, apžvelgiant šiuolaikines laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemas, yra matyti, kad anksčiau pateiktas mokslininkų M. Foucault bei T. Mathiesen kritinis požiūris į asmenų kalinimą, kuriuo atkreipiamas dėmesys, kad iš esmės asmenų kalinimas nėra pajėgus pasiekti bausmės vykdymo tikslus yra itin aktualus ir šiuolaikinėse bausmių vykdymo sistemose, dar daugiau, neretai beprasmiškas asmenų įkalinimas be jokių reikalingų socialinės integracijos intervencijų gali priminti fiasko. Į kalinimo sistemos ydingumą valstybėse narėse atkreipia dėmesį ir Europos Parlamentas, 2017 m. sausio 17 d. pateikęs Europos standartų ir gerosios praktikos, susijusios su kalėjimo sąlygomis apžvalgą „Kalėjimų sąlygos valstybėse narėse: pasirinkti Europos standartai ir geriausia praktika“. Europos kalėjimų observatorija 2013 m. atliko tyrimus, kuriuose apžvelgė bendrąsias kalėjimų sąlygas Europoje. Vadovaujantis tyrimų duomenimis, neretai laisvės atėmimo vietose daugelio Europos kalėjimų taisyklių bei rekomendacijų nėra paisoma. Pavyzdžiui, dažnai pažeidžiami higienos standartai, nes ne visada užtikrinama galimybė nuteistiesiems asmenims pasinaudoti dušu, ne visuomet yra suteikiama galimybė pasinaudoti karštu vandeniu, o sanitarinės patalpos dažnai neužtikrina privatumo. Sveikatos priežiūros paslaugos taip pat paprastai neatitinka standartų, o jas neretai teikia reikalingos

kompetencijos neturinčios institucijos. Įkalinimo įstaigose dirbančiųjų gydytojų etatų skaičius dažnai yra nepakankamas, todėl yra vėluojama gauti skubias paslaugas, nors nuteistiesiems turėtų būti suteikiama tokia pati medicininė priežiūra kaip ir laisvėje esantiems asmenims.

Atlikto tyrimo duomenimis, kitas svarbus elementas vertinant kalėjimo sąlygas, yra tai, kad siūlomi individualūs bausmės planai nėra pakankami, kad numatytas režimas nuteistiesiems būtų paveikus, atlieptų identifiikuotus individualizuotus poreikius, skatintų atsakingą gyvenseną, elgsenos bei požiūrio keitimą bei užtikrintų, kad nuteistieji, atlikę bausmę, nebusikalstų. Europos kalėjimų observatorija pastebi, kad į planus turėtų būti įtrauktas darbas, švietimas ir veikla, kuri padėtų ruošti išėjimui į laisvę – Europos kalėjimų taisyklių paisymas sukuria sąsają tarp nuteistiesiems kalėjime siūlomos veiklos ir jų socialinės reintegracijos. Taip pat atlikti tyrimai atskleidė itin neigiamą įkalinimo poveikį moterų sveikatai, todėl yra atkreiptas dėmesys, kad moterims turėtų būti suteiktos vienodos galimybės naudotis paslaugomis, kaip ir vyrams, tačiau jos dažnai yra laikomos netinkamuose kalėjimuose, o galimybė patekti į sveikatos priežiūros įstaigas yra ribota. Europos Parlamentas atkreipia dėmesį ir į moterų įkalinimo įstaigose padėtį ir įkalinimo poveikį sulaikytųjų vaikams. Atlikti tyrimai rodo, kad tėvų įkalinimas gali turėti neigiamą poveikį vaikams, todėl turėtų būti sukurtos specialios programos, kad neigiamas tėvų kalinimo poveikis vaikams būtų sumažintas (Europos Parlamento apžvalga „Kalėjimų sąlygos...“, 2017).

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, verta atkreipti dėmesį, kad net ir šiuolaikinės bausmių vykdymo sistemos nėra pilnai pajėgios pasiekti laisvės atėmimo bausmės skyrimo tikslą – nuteistųjų socialinę integraciją, nes neretai įkalinimo įstaigose nuteistieji vis dar yra paliekami savieigai, jiems skiriamas minimalus specialistų dėmesys, o vis dar pasitaikančios prastos bei su žmogaus orumu puoselėjimu nederančios sąlygos skatina dar didesnius ir gilesnius neigiamus procesus nuteistųjų elgsenoje bei gyvensenoje. Dėl šių priežasčių laisvės atėmimo bausmę atlikusiems nuteistiesiems į laisvę tenka grįžti dar labiau atitolus nuo visuomenėje vyraujančių socialinių elgesio normų, nes laisvės atėmimo vietoje vystyta gyvensena nepadeda prisitaikyti bei iš naujo integruotis į visuomenę, todėl tenka apgailestauti, kad dalis jų neišvengiamai grįžta prie deviantinio gyvenimo būdo. Būtent todėl galima sutikti su mokslininkės M. Denny nuomone, kad daugumoje Vakarų šalių pakartotinio nusikalstamumo lygis yra didelis, nes kalėjimai šiose šalyse yra perpildyti, o ištekliai, skirti kalinių reintegraciją į visuomenę, yra nepakankami arba jų iš viso nėra (Denny, 2016, p. 22). Vis dėlto mokslininkė atkreipia dėmesį į gerąją Skandinavijos šalių praktiką, pastebint, kad Skandinavijos šalyse recidyvas yra vienas

mažiausių tarp Vakarų tautų, o Norvegijoje, kurioje nusikalstamo recidyvo lygis sudaro viso labo 20 proc. – vienas mažiausių visame pasaulyje, nes Norvegija puoselėja itin unikalų požiūrį į savo kalėjimų sistemą (Denny, 2016, p. 23). Tobulinant Norvegijos nuteistųjų įgūdžius ir mąstyseną, siekiant juos paruošti išėjimui į laisvę, ypatingai svarbios yra siūlomos švietimo ir profesinės programos. Norvegijos pataisos tarnybos direktoratas atkreipė dėmesį, kad Norvegijos kalėjimų tikslas yra rehabilitacija, leidžianti pakeisti tokių asmenų nusikalstamą elgesį. Naudojant normalizavimo principą – bandymą nuteistųjų gyvenimą bandyti paversti kuo panašesniu į kasdienį gyvenimą laisvėje – Norvegija pritaikė kalėjimų aplinką tokio tipo pažangai (Denny, 2016, p. 26). Skandinavijos šalių bausmių vykdymo sistemoms „atvirėjant“, atrodo, kad ir nusikalstamumas pradėjo mažėti. Mokslininkė pastebi, kad Norvegijoje yra itin svarbu, kad nuteistieji viso bausmės atlikimo metu jaustųsi kuo labiau susiję su išoriniu pasauliu. Skandinavijos šalyje (Norvegijoje, Suomijoje, Švedijoje) yra skatinami nuteistųjų apsilankymai namuose, nes yra suprantama, kad monotoniška ir uždara rutina sukelia itin neigiamus padarinius nuteistiesiems, o imantis veiksmingų priemonių išsaugoti „normalų“ bei įprastą gyvenimą bausmės atlikimo metu, nuteistieji yra motyvuojami bausmės atlikimo metu keisti savo gyvenimo būdą. Mokslininkė pastebi, kad kalėjimų atvėrimas skatina nuteistųjų atsakomybę bei ugdo juos kaip atsakingus piliečius, todėl tai leidžia nuteistiesiems sąmoningai kontroliuoti savo kasdienybę. Būtent tokia Norvegijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistema yra pažangi ir humaniška, skatinanti nuteistųjų rehabilitaciją ir reintegraciją į visuomenę. Šios sistemos svarbą Norvegijoje galima perteikti tyrimo metu respondento pateikta nuomone, kad „kaliniai nesijaučia gyvūnais, todėl [jie] nesielgia kaip gyvūnai“ (Denny, 2016, p. 33).

Atlikta šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos analizė leidžia teigti, kad nuteistųjų kalinimas, juos absoliučiai izoliuojant nuo visuomenės bei joje betarpiškai vykstančių socialinių progresų, neigiamai veikia nuteistųjų ir taip iškreiptą ir trapų santykį su laisvėje gyvenančiais asmenimis. Galima teigti, kad šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos progresyvėja, tarptautinė bendruomenė vis aktyviau ragina valstybes nares užtikrinti aukštesnį bausmių vykdymo standartą, tačiau neretai įkalintiems asmenims valstybės skiriamas dėmesys vis dar nėra pakankamas bei sudarantis sąlygas nuteistiesiems sėkmingai reintegruoti į visuomenę. Apibendrinant skyrių, verta atkreipti dėmesį į žymaus vokiečių psichoterapeuto, logoterapijos mokyklos atstovo G. Funke išsakytą taiklią, ilgametę psichoterapijos praktiką paremtą mintį: „Baudimas turi prasmę tik tada, kai jis atveria naują perspektyvą. Priešingu atveju jis yra beprasmis“ (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 357).

2. NUTEISTŪJŲ LAISVĖS ATĖMIMU KLASIFIKAVIMO PAGAL LYTĮ IR ŠIOS BAUSMĖS VYKDYMO MOTERIMS IŠSKIRTINUMO

2.1. Moterų nusikalstamo elgesio ypatumai ir socialinės integracijos poreikiai

Siekiant išsiaiškinti moterų nusikalstamo elgesio ypatumus, reikalinga ištirti, kokie galimi moterų socialiniai bei psichologiniai veiksniai ar dirgikliai lemia tai, kad moterys įvykdo nusikaltimus, ar netgi formuoja kriminalinę karjerą. Verta pastebėti, kad pirmosios kriminologinės teorijos aiškino moterų nusikalstamumą biologiniais, psichologiniais ar seksualiniais veiksniais. Šiomis teorijomis buvo stengtasi identifikuoti vieną veiksnį ar jų visumą, kurie leistų atskirti nusikaltusias moteris nuo nenusikaltusiųjų, neatsižvelgiant į socialinius kultūrinius veiksnius, pvz., tinkamą socializaciją (Michailovič, 2014, p. 89). Tai reiškia, kad pirmosios kriminologinės teorijos, aiškinusios moterų nusikalstamumo priežastis iš esmės nevertino vieno bene reikšmingiausio veiksnio – nusikaltimus įvykdžiusių moterų socialinės integracijos ypatumų visuomenės atžvilgiu, jų kasdienės socialinės aplinkos bei santykio su ja.

Moterų nusikalstamumo tyrimų pradininku laikomas C. Lombrosas, pasak kurio, moteris iš prigimties yra pasyvi, o jos reiškiamas aktyvumas tai deviacija. Nusikalstančias moteris skirdavo į „nusikaltėles iš prigimties“, t. y. tokias, kurios savo drąsiu, vulgariu, netinkamu elgesiu stengiasi būti vyriškos ir tampa pusiau vyriškomis, ir į „atsitiktines nusikaltėles“. Kalbėdamas apie nusikaltėles iš prigimties, tyrėjas pabrėžė, kad moters sugadinimas iš esmės pasireiškia dviem jos nusikaltimų ypatumais – jų dauguma ir žiaurumu. Daugelis tokių nusikaltėlių nusikalsta kelis kartus, darydamos skirtingos rūšies nusikaltimus, dažniausiai nuuodijimus ir nužudymus, kurie vyrų atveju vienas kitą paneigia. Atsitiktinės nusikaltėlės, anot C. Lombroso, sudarė daugumą nusikalstančių moterų. Tai buvo nusikaltėlės, kurios pasižymėjo moterims būdingomis dvasinėmis savybėmis – drovumu ir motinos instinktu bei nusikalsdavo įtakojamos jas supančių vyrų (Michailovič, 2014, p. 89). Detaliau nagrinėjant šią pateiktą mokslininko C. Lombroso teoriją, yra matyti, kad moterys yra vertinamos kaip pasyvios gyvenimo stebėtojos, o iš esmės bet koks jų mėginimas imtis iniciatyvos, mokslininko teigimu, yra nukrypimas nuo elgesio normų. Ši moterų nusikalstamumo teorija galėtų būti vertinama kaip itin trumparegiška bei neatitinkanti šių dienų realiųjų, tačiau mokslininkas atkreipia dėmesį ir į itin jautrų ir vis dar aktualų veiksny, jog dauguma nusikaltimus įvykdžiusių moterų buvo vedamos motiniškų instinktu, siekiančių nuo tam tikro pavojaus apsaugoti savo šeimą, vaikus, dar daugiau – dažnai nusikaltimų įvykdymą lemia ir šalia esančio gyvenimo partnerio brutalus elgesys, išnaudojimas, neretai moterys nuožmiai bei atkakliai

pasitikėdamos savo gyvenimo partneriu pasiduoda jų įtakai, tampa nusikaltimo įvykdymo „įrankiu“.

Atkreiptinas dėmesys, kad antrojoje XX a. pusėje padidėjo susidomėjimas moterų nusikalstamumu sociologinių teorijų pagrindu. A. Cohen'as, 1955 m. sukūręs nusikalstamos kultūros teoriją, rašė tik apie vyrų gaujas, teigė, kad merginos ir vaikinai turi skirtingų problemų, kurios spęstinos skirtingai. Kai vaikinai koncentruojasi ties konkurencija dėl pasiekimų su kitais vaikiniais, merginos skiria savo dėmesį santykiams su vaikiniais. Teigė, kad problemos, susijusios su prisitaikymu prie vidutiniosios klasės, kurios lemia gaujų egzistavimą, yra išimtinai vyrų problemos, o nusikalstama gaujos subkultūra jokiū būdu netenkina jaunų moterų poreikių. Taip pat teigė, jog tokie bruožai, kaip antai ambicijų nebuvimas, pasyvumas, neracionalumas ir emocinis nestabilumas, yra būdingi pralaimėjusiems vyrams, o tai yra normalūs moterų bruožai. Todėl moterų sėkmė priklauso nuo to, ar ji yra susijusi su sėkmingu vyru (Michailovič, 2014, p. 90). Nors šioje teorijoje mokslininkas jau ima vertinti ir sociologinius aspektus, turinčius įtaką moterų nusikalstamumui, visgi pastebėtina, kad moters socialinės aplinkos ašis vis vien yra vertinama greta ar per vyro elgesį, todėl moterų nusikalstamumas *per se* yra vertinama kaip viso labo vyro socialinės integracijos išdava, pasekmė.

Šiai minčiai antrina ir socialinio ženklavimo teorija, kai laikoma, jog vadinamojo paženklinto asmens atžvilgiu atsiranda stereotipinis įsitikinimas, kad jis nuolat elgsis tam tikru būdu, ir savo ruožtu šis asmuo pradeda elgtis pagal išankstinius nusistatymus jo atžvilgiu. Nusikaltėlio etiketės gavimą padidina socialiniai faktoriai: socialinė klasė, etninė grupė, amžius ir lytis. Deja, kriminologijoje buvo labai mažai tyrimų, susijusių su moteriai kaip deviantei etiketės suteikimu. E. M. Schur'as pažymėjo, kad vyrų dominuojančiomis gali tapti įvairios etiketės, o moterų pagrindinė etiketė yra paprasčiausiai „moters“ etiketė, o kitos savybės ir charakteristikos vertintinos kaip antrinės. Todėl moterų nusikalstamumas vertintinas stereotipiškai (Michailovič, 2014, p. 90). Vertinant šią ženklavimo teoriją bei tiriant jau pirmiau įvardintų mokslininkų pastebėjimus, yra matyti, kad pirminės moterų nusikalstamumo analizės yra atliekamos vertinant moterį kaip itin primityvų subjektą, kurio ryškiausiai bruožai tēra susieti su betarpišku nuolankumu bei „moteriška“ psichologine būseną. Galima pastebėti, kad per didelę dėmesį sutelkus į „moters“ etiketės paviršutinišką analizę, kitas reikšmingas savybes bei charakteristikas įvertinus kaip antraeiles, šios pirmąpradės moterų nusikalstamumą tyrusios teorijos kokybiškos bei produktyvios savo turiniu būti negalėjo.

Tęsiant moterų nusikalstamo elgesio analizę, pastebėtina, kad itin svarbų vaidmenį vaidina moterų emancipacijos koncepcijos, susijusios su dviejų amerikiečių mokslininkų –

F. Adler ir R. J. Simon mokslinė veikla, mėginant paaiškinti moterų nusikalstamumo pokyčius atsižvelgiant į emancipacijos judėjimus. F. Adler sukurtą „išsivadavimo“ koncepcija akcentavo, kad XX a. septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais emancipacijos judėjimas Jungtinėje Amerikos Valstijose iš esmės turėjo įtakos moterų elgesiui, taip pat moterų nusikalstamumui didėti. Faktas, kad vyrai yra agresyvesni nei moterys, nereiškia, jog moterų lyčiai nėra būdingas agresyvumas. Vyrų ir moterų elgesį konfliktinėmis situacijomis lemia visuomeniniai elgesio pavyzdžiai, kurie jiems yra priskiriami visuomenės. Taip pat nėra genetiškai nulemtas moterų nuolankumas. Visuomenės sukurta kultūra apibūdina elgesio tipą žmogaus sąmonėje kaip dominuojantį arba nuolankų. F. Adler teigimu, nusikaltimų skirstymas į tipiškai vyriškus ir tipiškai moteriškus yra absoliučiai klaidingas. Šiuolaikinė „išsivadavusi“ nusikalstamos veikos vykdytoja sugeba padaryti kiekvieną „vyrišką“ nusikaltimą, gali skirtis tik veikimo būdas ir technika (Michailovič, 2014, p. 90). Ši moterų emancipacijos koncepcija yra artimesnė šiuolaikinės moters atvaizdai, atkreipiant dėmesį, kad moterų nusikalstamumo realybė iš tiesų vis labiau tolsta nuo pirminių teorijų, kuriuose moterį skirtingomis išraiškomis lydėjo nuolankiosios etiketė. Šioje emancipacijos koncepcijoje pradedama į moterį žvelgti kaip į savarankišką subjektą, pajėgų įvykdyti bet kokio tipo nusikaltimus, pastebint, kad nusikaltimo sudėties subjektyvioji bei objektyvioji pusės gali turėti specifiškumą.

Aiškinant moterų nusikalstamo elgesio fenomeną bei tam tikrą jo specifiškumą, verta atkreipti dėmesį ir į D. Steffensmeier ir E. Allan koncepciją kaip moterų nusikalstamumo teoriją, nulemtą socialine kultūrine lytimi (Gendered Theory of Female Offending). Remiantis šia koncepcija, tradicinės nusikalstamumo teorijos, tarp jų kontrolės, socialinio mokymo ar anomijos yra neutralios lyties požiūriu. Tačiau, autorių nuomone, yra nemažai subtilių, bet svarbių vyrų ir moterų nusikalstamo elgesio skirtumų, kuriuos reikia analizuoti socialinės kultūrinės lyties požiūriu. Tokiems aspektams priskirtina tai, kad moterys, palyginti su vyrais, mažiau linkusios daryti sunkius nusikaltimus, vadovauti organizuotoms grupėms arba jose dalyvauti. Be to, moterys dažniau nei vyrai pasiduoda provokacijoms, moterų pasiryžimas nusikalsti vardan vaikų ar šeimos interesų yra didesnis nei vyrų. Taigi tokia perspektyva turėtų paaiškinti ne tik moterų, bet ir vyrų nusikalstamumą, analizuojant, kaip socialiniai kultūriniai lyties aspektai formuoja moterų nusikalstamą elgesį bei vyrų nusikalstamo elgesio pasirinkimą. Taip pat reikėtų turėti omenyje keletą specifinių veiksnių, nulemiančių moters kelią į nusikalstamumą – paminėtina mažesnė riba tarp viktimizacijos ir nusikaltimo padarymo moterų atveju, palyginti su vyrų situacija, taip pat mažesnės moterų galimybės gauti naudos iš nusikaltimo, moterų gebėjimai išnaudoti seksą

kaip pasipelnymo galimybę, kai kurių moterų (pavyzdžiui, prostitučių) apsaugos nuo jas išnaudojančių vyrų būtinumas (Michailovič, 2014, p. 91).

Sutinkama, kad nusikaltimus įvykdžiusios moterys nėra vien buitinių konfliktų pažabotojos ar nuolankūs nusikaltimo vykdymo „įrankiai“, neretai nusikalstamose veikose jos dalyvauja kaip savarankiški subjektai, turintys savitus nusikaltimo vykdymo tikslus bei motyvus, todėl nuteistųjų moterų laisvės atėmimo metu socialinės integracijos poreikis dažnai yra itin specifinis. Tailando teisingumo instituto bei tarptautinės nevyriausybinės organizacijos „Penal Reform International“ parengtame leidinyje „Reabilitacijos ir socialinės integracijos vadovas nuteistoms moterims“ yra pastebima, kad laisvės atėmimo vykdymo bausmės metu, dalyvaujant socializacijos programose, moterys susiduria su itin specifinėmis kliūtimis, o jų reabilitacinės galimybės yra itin ribotos. Laisvės atėmimo vietose parengtos socialinės integracijos programos dažnai nepaiso individualių lyčių poreikių identifikavimo, neatitinka moterų aplinkos ir reabilitacijos poreikių. Kaip pažymima Jungtinių Tautų taisyklių dėl elgesio su nuteistomis moterimis (Bankoko taisyklių) 57–58 punktų komentaruose, „didelė dalis nuteistųjų moterų nebūtinai kelia pavojų visuomenei, o jų įkalinimas gali ne padėti, o trukdyti jų socialinei reintegracijai.“ Vertinant tai, reikia pažymėti, kad didžiajai daugumai įkaltų moterų, bendruomeninės alternatyvos, teikiančios pagalbą, paramą ir gydymą, yra efektyviausias būdas padėti kurti teigiamą gyvenimą, prevenciškai apsaugant nuo nusikaltimų vykdymo ateityje (Penal Reform International, 2019, p. 2). Be to, reikalinga atkreipti dėmesį į Bankoko taisyklių 57–58 komentarus, kuriuose yra pažymėta, kad daugelis moterų kalėjime yra „kaip tiesioginis ar netiesioginis daugelio diskriminacijos ir įvairių formų nepritekliaus rezultatas, dažnai patiriamas dėl jų vyrų, partnerių, jų šeimos ar bendruomenės“ (Penal Reform International, 2019, p. 11).

Leidinyje pastebima, kad nuteistos moterys susiduria su papildomomis reabilitacijos kliūtimis, kurios dažnai nėra pripažįstamos bei veiksmingai išsprendžiamos bausmių vykdymo sistemose. Jungtinių Tautų specialioji pranešėja teisės į mokslą klausimais atkreipė dėmesį į tai, kad trūksta tyrimų apie nuteistų moterų ypatingus švietimo poreikius, pažymėdama, kad ypatingai mažai dėmesio skiriama įkaltoms moterims, turinčioms mokymosi sunkumų, trūksta žinių apie nuteistų moterų švietimo ir kitus reabilitacijos poreikius (Penal Reform International, 2019, p. 25). Laisvės atėmimo vietose siūlomos socialinės integracijos programos dažnai nėra pakankamos ir efektyvios kokybiškai, nes daugelis nuteistų moterų visų pirma yra motinos, atsakingos už šeimos narių priežiūrą. Šios pareigos ir santykiai gali daryti itin didelę įtaką moterų reabilitacijos perspektyvoms, nes nuteistosios motinos atsiskyrimas nuo vaikų gali smarkiai paveikti jų psichologinę būseną.

Pastebima, kad rengiant moterų reabilitacijos programas kalėjimų sistemos turėtų atsižvelgti į šiuos veiksnius (Penal Reform International, 2019, p. 13).

Dauguma moterų prieš patekdamos į kalėjimą turėjo susidurti su lyčių nelygybės kliūtimis siekiant mokytis bei įsidarbinti. Būtent dėl to nuteistos moterys yra linkusios menkai save vertinti, dauguma jų mano, kad neverta dalyvauti reabilitacijos programose, nes jos niekada neturės galimybės panaudoti jose įgytų įgūdžių ar žinių. Dar daugiau, moterų vaidmuo bei statusas šeimoje taip pat yra dažna kliūtis reabilitacijai. Daugelis moterų yra pagrindinės vaikų ir kitų šeimos narių globėjos, o jų finansinės nepriklausomybės trūkumas dažnai lemia tai, kad jos yra absoliučiai priklausomos nuo vyrų ar giminaičių, įskaitant net ir tuos, kurie jomis piktnaudžiavo. Atkreiptinas dėmesys, kad gebėjimas susirasti nuolatinį darbą atlikus laisvės atėmimo bausmę ir išsivaduoti nuo skurdo yra labai svarbūs veiksniai siekiant užkirsti kelią recidyvui (Penal Reform International, 2019, p. 17).

Leidinyje, be kita ko, pastebima, kad sėkminga reabilitacija taip pat priklauso nuo saugios, stabilios šeimos ir bendruomenės aplinkos ir jos paramos po išleidimo. Kalinimas neretai lemia nepataisomą šeimos iširimą, sutuoktinių išsiskyrimą, darbo bei namų netekimą. Dažnu atveju, net ir tuomet, kai moterys yra kalinamos trumpą laikotarpį, jų vaikams tenka gyventi su kitais artimaisiais arba naudotis socialinės globos paslaugomis, todėl šie padariniai yra itin reikšmingi, nes moterims atlikus bausmę, suvienyti šeimas tampa ypatingai sunku (Penal Reform International, 2019, p. 17). Daugeliu atvejų reguliarus bendravimas su šeima sudaro galimybę moterims atkurti nutrūkusius ryšius, leidžia dalyvauti svarbiose šeimos diskusijose, priimti sprendimus, susijusias su vaikų priežiūra. Prasmingas bendravimas su šeima, draugais ir bendruomene taip pat padeda paruošti nuteistąsias gyvenimui po kalėjimo, sumažina įkalinimo stigmą ir motyvuoja jas dalyvauti reabilitacijos programose. Vis dėlto, apgailestaujama, kad daugelis kalėjime esančių moterų mažai bendrauja su savo šeima, o tai lemia daugybę priešasčių, įskaitant ir tai, kad neretai nuteistosios moterys yra išstumiamos pačių jų šeimos (Penal Reform International, 2019, p. 26).

Didelis dėmesys turėtų būti skiriamas ir moterų sveikatos apsaugai, kadangi nuteistosios moterys turi ypatingų sveikatos priežiūros ir sanitarinių poreikių. Svarbu įvertinti nėščiąjų bei žindančių motinų ir kalėjime esančių motinų su vaikais medicininius ir mitybos poreikius. Siekiant patenkinti nuteistų moterų sveikatos priežiūros poreikius, kurie yra labai svarbūs reabilitacijos veiksniai, kalėjimo valdžia turi teikti moterims skirtas paslaugas, įskaitant seksualinę ir reprodukcinę sveikatos priežiūrą, o smurtą patyrusioms

nuteistosioms turėtų būti prieinamos atitinkamos programos ir paslaugos (Penal Reform International, 2019, p. 28).

Leidinyje taip pat yra pastebima, kad mokymasis kalėjime paprastai laikomas teigiamai veikiančiu recidyvą, reintegraciją ir užimtumo rezultatus. Vis dėlto pastebima, kad konkrečios kliūtys tinkamam švietimo organizavimui kalėjime yra tinkamos kvalifikacijos mokytojų, norinčių dirbti kalėjimo aplinkoje, trūkumas, nelanksčios mokymosi galimybės, neigiamas požiūris į bendrojo lavinimo švietimą ir nepakankamas susidomėjimas ir dalyvavimas. Pastebima ir tai, kad paprastai moterys turi mažiau ekonominės nepriklausomybės, susiduria su didesnėmis ekonominėmis kliūtimis, leidžiančiomis pasinaudoti aukštojo mokslo galimybėmis kalėjime. Kalėjime esančios moterys dažnai yra pagrindinės savo vaikų ir kitų šeimos narių globėjos, todėl yra tikėtina, kad jei bus galimybė, jos pasirinks apmokamą kalėjime organizuojamą darbą, o ne mokymąsi, tam, kad uždirbtus pinigus galėtų išsiųsti namo (Penal Reform International, 2019, p. 29).

Be abejonės, didelis dėmesys laisvės atėmimo vietose turėtų būti sutelktas ir į platesnį moterų asmenybės vystymą. Be bendrosios praktinės informacijos suteikimo, mokymų ir darbo programų, taip pat turėtų būti siekiama suteikti nuteistosioms ir įgūdžių, kurių joms prireiks norint rasti darbą po bausmės atlikimo. Dėmesys turėtų būti sutelktas į bendruosius užimtumo įgūdžius, verslo ir savarankiško darbo mokymus, karjeros orientavimą, darbo ieškojimo įgūdžių lavinimą bei svarbiausią – kaip ieškoti darbo pasiūlymų ar elgtis pokalbyje dėl darbo. Svarbu tai, kad profesinio mokymo prioritetai turi atitikti realybę darbo rinkoje. Moterims, atsižvelgiant į jų gebėjimus, turėtų būti parenkamos ir parengiamos profesinių įgūdžių mokymo programos, o tai turi būti daroma nepaisant lyčių stereotipų darbo rinkoje. Bankoko taisyklėse pateikiamas galimų profesinio mokymo veiklų, kurios gali padėti moterims gyventi savarankiškai, sąrašas, įskaitant administracinius ir kompiuterinius įgūdžius, tapybą ir dekoravimą, pajamas generuojančių projektų valdymą. Nors sąrašas taip pat yra pateikiama ir vaikų priežiūra, maisto gaminimas, kirpimas, siuvimas ir siuvinėjimas, programos neturėtų apsiriboti veikla, kuri tradiciškai laikoma tinkama moterims. Svarbu tai, kad net jei nuteistosios laisvės atėmimo bausmės metu dirba, atlikdamos pagrindines užduotis, tokias kaip maisto gaminimas, valymas ar sodininkystė, tai galėtų būti profesinių mokymo programų dalis, tačiau tai, kad kvalifikacija buvo įgyta kalėjime, neturėtų būti paminėta jokiam įgytame pažymėjime (Penal Reform International, 2019, p. 32).

Apibendrinant įvardintus moterų nusikalstamo elgesio ypatumus ir socialinės integracijos poreikius, svarbu yra dar kartą atkeipti dėmesį, kad moterų nusikalstamumas,

kaip objektas, neretai yra tapatus vyrų nusikalstamumui, įvykdyti nusikalstamas veikas moterys vis dažniau ryžtasi savarankiškai, tačiau pripažįstama, kad nusikaltimo vykdymo tikslai ir motyvai yra specifiniai. Nusikaltimus įvykdžiusios moterys dažnai yra patyrusios tam tikros formos diskriminaciją, nepriteklių, išnaudojimą, ryžtingą aukojimąsi dėl šeimos gerovės, dažnu atveju neturėjo galimybės įgyti išsilavinimo ar integruotis į darbo rinką. Vedamos specifinių ketinimų bei tikslų, moterys, įvykdžiusios nusikaltimus, atsiduria laisvės atėmimo vietose, kuriose jų elgesys turėtų iš esmės būti „perauklėtas“ pasiekiant socialinės integracijos tikslus. Vis dėlto, anksčiau ištirtas Tailando teisingumo instituto bei tarptautinės nevyriausybinė organizacija „Penal Reform International“ leidinys atskleidė, kad šiuolaikinės bausmių vykdymo sistemos neatliepia moterų socialinės integracijos poreikių, bausmės atlikimo metu moterims nėra sudaromos tinkamos sąlygos puoselėti šeiminius santykius, mokytis, įgyti išsilavinimą, išsiugdyti prarastą pasitikėjimą savimi, dar daugiau, nėra suteikiama moterų poreikius užtikrinanti sveikatos priežiūra, reikalinga psichologinė terapija. Reikia, kad bausmė ne tik būtų savaimė suprantama, bet ir kažką siūlytų; reikia, kad kiekvienas joje išvelgtų tiesioginę naudą (Foucault, 1998, p. 133).

2.2. Lyčių atskyrimas kaip vienas iš šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės elementų

Europos kalėjimų taisyklių 18.8 punkte įtvirtintas atliekančiųjų laisvės atėmimo bausmę ir suimtųjų iki teismo, taip pat vyrų ir moterų, jaunų suaugusiųjų ir vyresnių kalinių atskiro laikymo principas (Sakalauskas, 2017, p. 128). Pastebėtina, kad įkalinimo įstaigos, privalo pasirūpinti, kad nė viena nuteista moteris nepatirtų diskriminacijos dėl savo lyties. Iš šio pagrindinio principo išplaukia daugelis gairių specialiam moterų kalėjimų įrengimui. Pasauliniu mastu įkalintų moterų dalis sudaro tik keletą procentų tarp visų kalinių. Šiuo aspektu tinkamas jų apgyvendinimas yra problema, nes kalėjimai dažniausiai pritaikyti vyrams. Vis dėlto, visuose dokumentuose yra įvardinta viena iš draudimo diskriminuoti formų – įtvirtintas atskyrimo principas. Remiantis šiuo principu, moterys privalo būti apgyvendintos arba atskiruose moterų kalėjimuose, arba aiškiai nuo vyrų atskirtose patalpose. Tokiu būdu akcentuojami ne vien moterų mažumos apsaugos (saugumo) aspektai, bet ir kelio užkirtimas diskriminacijai darbe, leidžiant laisvalaikį ir pan. Vis dėlto, Kankinimų prevencijos komitetas taip pat nurodo, jog ganėtinai prasmingi atrodo bandymai kiek įmanoma suvienodinti gyvenimo sąlygas laisvėje ir įkalinimo įstaigoje, apgyvendinant vyrus ir moteris kartu, ar leidžiant jiems dalyvauti bendrose veiklose. Remiant išsakytus principus, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dalyvavimas tokiose programose turi vykti savanoriškai bei vadovaujant kompetentingam asmeniui (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 10).

Nuteistųjų atskyrimo ir klasifikavimo principais, kuriais remiantis nuteistieji apgyvendinami skirtingose įkalinimo įstaigose ir jų skyriuose, siekiama sudaryti galimybes individualiam darbui ir išvengti neigiamos kitų nuteistųjų įtakos. Visur, išskyrus Daniją, yra privalomas moterų ir vyrų atskyrimas. Danijoje vyrai ir moterys atskiruose skyriuose gali būti apgyvendinami kartu (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 14). Danijoje nėra specialių įstatyminių nuostatų, skirtų tik moterims. Yra keletas straipsnių, kurie lyties atžvilgiu suformuluoti neutraliai, bet juose akcentuojamas abiejų lyčių buvimas. Šios nuostatos, kaip taisyklė, yra daug aktualesnės moterims, nei vyrams. Kadangi moterų ir vyrų atskyrimas Danijos įkalinimo įstaigose nėra privalomas, moterys pagal Danijos Bausmių vykdymo kodekso 33 straipsnio 2 dalį gali reikalauti, kad bausmės vykdymas (kiek tai leidžia aplinkybės) vyktų be socialinių kontaktų su kita lytimi. Ši taisyklė negalioja darbo laikui (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 15).

Vertinant laisvės atėmimo bausmių vykdymo sistemose vyraujančią lyčių atskyrimo principą, pastebėtina, kad nuteistųjų išskirstymas lyties pagrindu neabejotinai buvo bent iš dalies pagrįstas stereotipinėmis prielaidomis apie skirtingas saugumo ir reabilitacijos problemas, kurios kyla nuteistiems vyrams ir moterims. Savo ruožtu lyties skirtumai dažnai sustiprina tendenciją dėl stereotipinių kalėjimo programų (The sexual Segregation of American, 1973, p. 1231). Be kita ko, yra pastebima, kad esant mažesniai laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų moterų skaičiui, šalyse neretai yra vos keletas moterų laisvės atėmimo vietų, kurios yra išsidėsčiusios atokiau, nei vyrų laisvės atėmimo vietos. Yra nuomonių, kad moterų laisvės atėmimo įstaigų atokumas nėra visiškai nepalankus. Tokia moterų izoliacija gali suteikti galimybę persiorientuoti nuo buvusios kriminalinės aplinkos, tačiau šį teorinį pranašumą gerokai atsveria realūs atokumo trūkumai: įkalinta moteris paprastai yra toliau nuo savo bendruomenės, šeimos, draugų ar advokato, nei nuteistieji vyrai. Toks moterų laisvės atėmimo vietoms būdingas atokumas gali sukelti didesnių sunkumų rūpinantis savo šeima, nuosavybe. Dar daugiau, atokioje vietoje laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys gali nenoriai dalyvauti darbo ar studijų programose, žinodamos, kad išėjusios į laisvę bei grįžusios į savo namus, jos nebus pajėgios toliau vystyti savo veiklos tose vietose (The sexual Segregation of American, 1973, p. 1233).

Dar daugiau, yra pastebima, kad kuomet kalėjimo gyventojų santykis yra vienalytis, jose yra taikomos bendrosios programos, neatsižvelgiant į konkrečius laisvės atėmimo vietose bausmę atliekančių asmenų reabilitacijos poreikius ir saugumo reikalavimus. Pastebima, kad kuomet laisvės atėmimo vietoje nuteistųjų yra įvairių, programa privalės būti kompromisinė, atsižvelgiant į tai, kad ištekliai yra riboti (The sexual Segregation of American, 1973, p. 1234). Gyventojų įvairovė gali turėti stabilizuojantį poveikį įstaigai, o

nuteistosios paprastai sutinka, teigdamas, kad moterų įstaigos yra veiksmingesnės kaip nusikalstamumo mokyklos, o ne reabilitacijos centrai. Kitos nuteistosios šiuo klausimu išreiškia susirūpinimą dėl saugumo praradimo, būdingo pernelyg nevienalytėms kalėjimų bendruomenėms (The sexual Segregation of American, 1973, p. 1235). Daugelį svarbiausių vyrų ir moterų įkalinimo įstaigų skirtumų bent iš dalies sukuria įstatymų leidyboje ir administraciniuose procesuose vyraujantys seksualiniai stereotipai. Diferencijuotas požiūris būdingas fizinei aplinkai, rekreacinėms patalpoms, įstaigos darbuotojams, reabilitacinėms ir pramoninėms programoms (The sexual Segregation of American, 1973, p. 1237). Įvertinus tai, kyla pagrįsta abejonė, kodėl laisvėje kartu gyvenusius vyrus ir moteris, įkalinus siekti socialinės integracijos ir resocializacijos, yra tikslinga išskirstyti vykdyti bausmės lyties pagrindu. Be abejonės, kaip įvardijama Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje, tokiomis priemonėmis yra siekiama užtikrinti, jog nė vienas nuteistasis laisvės atėmimo vietoje nepatirtų jokios formos smurto, prievartos ar diskriminacijos lyties pagrindu, tačiau apibendrinus išdėstytą požiūrį, verta atkreipti dėmesį, kad tik suvienodinus gyvenimo sąlygas laisvėje ir įkalinimo įstaigoje, bausmę atlikę nuteistieji bus pajėgus pasiekti tikrąją socialinę integraciją, o ne prisitaikyti prie uždaro ir vienalyčio kalėjimų sociumo, tokiu būdu tostant nuo tikrųjų visuomenės funkcionavimo ypatumų.

Pasak M. Foucault, „penitenciariniame procese, siekiant tikrai perauklėti žmogų, reikia totalizuoti nusikaltėlio egzistenciją, naudotis kalėjimu tarsi koku prievartos teatru perkratant jį iš pagrindų. Įstatymiškos bausmės objektas yra nusikalstamas veiksmas, baudimo technologijos [nusikaltėlio] gyvenimas; tad pastarajai tenka šykščioms detalėms suteikti žinojimo pavidalą; jai tenka prievartiniais metodais modifikuoti jį arba kamšyti jo spragas (Foucault, 1998, p. 297). Ši mokslininko M. Foucault mintis yra itin aktuali ir vertinant bausmių vykdymo sistemose vyraujančią lyčių atskyrimo principą, išskirstant nuteistus asmenis lyties pagrindu, žmogaus egzistavimas yra tarsi sukrečiamas iš pagrindų, suardomi natūralios visuomenės funkcionavimo principai, pamirštant, kad mišrus lyties santykis visuomenėje turi itin daug teigiamų veiksnių.

Pasak L. Stundžės, „lytis organizacijoje vykstančiuose procesuose nėra priedas, tai – integrali šių procesų dalis. Remiantis šiuo požiūriu galima konstatuoti aiškų lyties, organizacijos ir jėgos ryšį. Socialinė lytis yra socialinis-kultūrinis konstruktas, kurio pagalba moterys ir vyrai suvokiami skirtingai ir nelygiavertiškai visuomenėje, pagrįstoje lūkesčiais, darbo ir jėgos pasidalijimu. Individai gimsta moterimis ir vyrais, bet išmoksta būti moteriški ir vyriški“ (Stundžė, 2009, p. 101). A. M. Ollilainen pastebi, kad lytis kaip socialinė institucija, kuri sukuria būdus ar modelius, ko tikimasi iš individų, nustato kasdienes socialinius procesus (Stundžė, 2009, p. 102). Lytis susijusi ne tik su kokybiniais

skirtumais tarp moterų ir vyrų, bet ir su kiekybiniais jėgos skirtumais, kurie pabrėžia socialinius moterų ir vyrų santykius. J. Lorber papildė šią sampratą, teigdama, jog lytis, kaip socialinis konstruktas, yra socialinės stratifikacijos sistema, kuri daro įtaką įvairiems gyvenimo aspektams, nes ta sistema yra įsitvirtinusi šeimoje, darbo vietoje, kalboje, kultūroje ir kitur (Stundžė, 2009, p. 102). Apibendrinant galima teigti, kad lytis yra esminis socialinių santykių elementas. Šio požiūrio esmė – mišrių lyčių grupės konstruoja ir demonstruoja savo lyties santykius konkrečiomis situacijomis. Moterys ir vyrai įvairiais būdais kuria socialinės lyties suvokimą, kurią papildė tai lyčiai tinkamas elgesys (Stundžė, 2009, p. 102).

Ši mokslininkės teorija tik patvirtina visuomenėje betarpiškai vykstančios komunikacijos lyties pagrindu svarbą bei jos įtaką visuomenės vystymuisi, jos progresui. Akivaizdu, kad šiuolaikinės bausmių vykdymo sistemos pasuko lengviausiu keliu – pasirinko dirbtinai izoliuoti nuteistus asmenis lyties pagrindu, užuot skyrusios pakankamų išteklių siekiant užtikrinti, kad nuteistų asmenų bausmės vykdymas iš tiesų asmenims padėtų pasiekti socialinę integraciją, o bausmės vykdymo metu asmenų lavinami socialiniai įgūdžiai galėtų bent kažkuria dalimi atitikti visuomenėje vykstantiems socialiniams procesams. Vis dėlto, vertinant šiuolaikinę bausmių vykdymo praktiką, belieka pritari M. Foucault minčiai, kad vis dar bene vienintelis kalėjimų vaidmuo yra sulaikyti asmenį ir jo kūną kaip užstatą. „Kalėjimu niekas nebaudžiamas, juo tiesiog apsidraudžiama <...> kalėjimas nėra bausmė. Visa žmogaus esybė sukyla prieš tokią šlykščią mintį“ (Foucault, 1998, p. 147).

2.3. Moterims skirtų įkalinimo įstaigų ir sąlygų jose ypatumai

Gyvenimo ir kalinimo sąlygos moterų kalėjime daugeliu perspektyvų yra problemiškos ir reformuotinos. Įkalintos moterys, pagal jų padarytų nusikalstamų veikų struktūrą ir teisiniu požiūriu reikšmingą biografiją (pvz., ankstesnę teistumą ir pan.), turi žymiai mažesnę grėsmės potencialą nei vyriškos lyties nuteistieji. Kuriant atitinkamas sąlygas įkalinimo įstaigose į šį faktą beveik neatsižvelgiama, ypač tuomet, kai moterys apgyvendinamos vyrams skirtų kalėjimų skyriuose. Dėl to galima kalbėti apie tam tikrą „persaugojimą“ (ta prasme, kad saugoma daugiau, nei reikia) moterų įkalinimo įstaigose (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 41). Vertinant kur kas plačiau tai, kas pasakyta, tenka pripažinti, kad daugumoje moterų kalėjimų padėtis yra vis dar vertinama nepatenkinamai, jose gausu specifinių ir ypatingai jautrių problemų, moterų kalėjimuose nuteistųjų moterų poreikiai yra vertinami formaliai bei nerūpestingai, o tai kelia rimtą abejonę dėl tarptautinių bausmių vykdymo standartų bei gairių moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymui užtikrinimo.

Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje, kurioje plačiai įvertinta moterų padėtis Lietuvos, Vokietijos, Danijos, Ispanijos, Graikijos, Kroatijos, Slovėnijos, Lenkijos bei Rusijos kalėjimuose yra pastebima, kad įprastai šalyse moterų kalėjimų skaičius nėra didelis, todėl Lietuvoje, Slovėnijoje ir Kroatijoje yra tik po vieną moterų įkalinimo įstaigą (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 6). Analizuojant galimas moterų įkalinimo formas, pastebimi įvairūs variantai, tarp kurių – kalėjimai, arešto namai bei pataisos namai (Lietuvoje), žemės ūkio kalėjimai bei ypatingo saugumo kalėjimai. Pastebėtina, kad visose šalyse iš esmės yra aktualus bendras skirstymas į atviro ir uždaro tipo įstaigas. Lenkijoje, Slovėnijoje ir Kroatijoje įstatymuose yra numatyti pusiau atviri kalėjimai, kuriuose apsaugos laipsnis yra daug mažesnis, o nuteistosioms yra suteikiama daugiau galimybių išvykti už įstaigos ribų. Atviro kalinimo įstaigų veikla remiasi savarankiška nuteistųjų disciplina ir atsakomybės jausmu (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 7). Vis dėlto, Tarptautinė moterų kalėjimų studija atskleidė kai kuriose šalyse esančius didžiulius deficitus, susijusius su kalėjimų atsivėrimu per išorinius kontaktus už kalėjimo sienų – laikinai palikti kalėjimą atostogų ar darbo forma už įstaigos ribų jokių galimybių, išskyrus Slovėniją, neturėjo du trečdaliai įkalinimų moterų Danijoje, Vokietijoje, Kroatijoje bei Ispanijoje, net 85 proc. – Lenkijoje, daugiau nei 90 proc. – Graikijoje, Lietuvoje ir Rusijoje, vis dėlto būtent šios priemonės yra esminės siekiant sėkmingos integracijos (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 43). Tarptautinėje kalėjimų studijoje atkreipiamas dėmesys ir į Lietuvos praktiką, kuomet, vadovaujantis Bausmių vykdymo kodekso 152 straipsniu, nėščioms moterims ir vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Šiuo atveju atsižvelgiama į motinos ir vaiko interesus, atliktos bausmės trukmę, padarytą nusikaltimą ir elgesį bausmės atlikimo metu. Tokiais atvejais nėra atsižvelgiama į bendras lygtinio paleidimo iš įkalinimo įstaigų nuostatas, kurios yra įtvirtintos Bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnyje (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 15).

Vertinant bendrai, Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje yra atkreipiamas dėmesys, kad Vokietija, Slovėnija, Kroatija ir Lietuva savo įstatymuose vienprasmėškai įtvirtina, kad vienintelis įkalinimo tikslas yra nuteistų asmenų resocializacija. Pastebėtina, kad net jeigu įstatymuose ir nėra konkrečiai įvardinta įkalinimo tikslo sąvoka, yra aišku, kad įkalinimo sistema siekiama nuteistųjų integracijos į visuomenę. Taip pat ir Lenkija svarbiausia kalėjimo užduotimi laiko resocializaciją ir aiškiai pabrėžia savanoriškumo principą (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 13). Vis dėlto, Tarptautinės moterų kalėjimų studijos duomenimis, šių valstybių moterų, kurios nusikalsta nebe pirmą kartą, rodiklis yra itin aukštas, o tai suponuoja, kad moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai nėra

pajėgūs pasiekti bausmių vykdymo tikslo – sėkmingos nuteistųjų socialinės integracijos. Tarptautinėje moterų kalėjimo studijoje yra pateikiami tikslūs duomenys, kuriais vadovaujantis matyti, kad Ispanijoje nebe pirmą kartą kalinčios moterys sudaro ketvirtį visų apklaustųjų (tai yra sąlyginai nedidelė dalis), o abiejose labiausiai į Šiaurės Vakarų nutolusiose valstybėse šis skaičius yra didžiausias (48,1 proc. Danijoje ir 40,2 proc. Vokietijoje), po jų seka abi labiausiai į Rytus nutolusios valstybės (37,4 proc. Lietuvoje ir 36,5 proc. Rusijoje) (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 7). Vertinant tai, galima teigti, kad daugumoje valstybių moterų įkalinimo sąlygos nėra pajėgios užtikrinti specifinių moterų poreikių, todėl dažnai moterų kalinimas virsta paprasčiausiu moterų „persaugojimu“, kuris mažai turi ką bendro su tokių nuteistųjų siekiama socialine integracija, todėl moterys, išėjusios į laisvę, grįžta prie tokio gyvenimo, kurį vystyti moka geriausiai, nevengdamos nusikaltimų.

Atliekant konkretesnę analizę moterims skirtų įkalinimo įstaigų ir jose sudaromų sąlygų ypatumus Lietuvoje, pastebėtina, kad vadovaujantis Kalėjimų departamento direktoriaus prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2020 m. birželio 30 d. įsakymu, pilnametės ir nepilnametės moterys, kurioms teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, yra skiriamos šias bausmes atlikti į Panevėžio pataisos namus.

Detaliau analizuojant laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus, pastebėtina, kad moterys laisvės atėmimo bausmę gali vykdyti pataisos namų bei kalėjimo režimu. Be to, Bausmių vykdymo kodekso 83 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kalėjimo režimas laisvės atėmimo bausmei vykdyti nėra taikomas nėščioms moterims bei vaikų iki trejų metų turinčioms motinoms, tuo tarpu kalėjimo režimu laisvės atėmimo bausmę gali atlikti pilnamečiai asmenys, nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, taip pat į pataisos namų kamerų tipo patalpas gali būti perkelti nuteistieji, pasiūsti šią nuobaudą atlikti kalėjime, ir nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Pastebėtina ir tai, kad moterims laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu už bausmės atlikimo režimo reikalavimų pažeidimą nuteistiesiems gali būti skiriamos nuobaudos, tačiau nėščioms moterims ir turinčioms vaikų iki trejų metų motinoms perkėlimas į kamerų tipo patalpas paskyrus nuobaudą nėra vykdomas.

Analizuojant kasdienes moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygas, pastebėtina, kad ypatingos laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygos yra sudaromos viso labo tik tokioms moterims, kurios yra nėščios arba turi vaikų iki trejų metų. Taigi, iš esmės yra galima sutikti su jau anksčiau pateikta Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje pastebėta tendencija, jog moterims vis dar tenka bausmę atlikti į vyrų poreikius orientuotoje

bausmių vykdymo sistemoje. Vis dėlto, vertinant vaikus iki trejų metų auginančių bei nėščių moterų padėtį laisvės atėmimo vietoje, Bausmių vykdymo kodekse yra pastebima, kad nėščios moterys ir vaikų iki trejų metų turinčios motinos yra siunčiamos į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus, o moterys, kurios pataisos įstaigose tapo nėščios, iš pataisos namų arba kalėjimo perkeliamos į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus. Be kita ko, tokioms moterims pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Pastebėtina ir tai, kad vaikų iki trejų metų turinčioms nuteistosioms gali būti sudarytos sąlygos pačioms auginti ir prižiūrėti vaikus, kol jiems sueis treji metai. Vertinant bausmės vykdymą, nėščioms moterims ar krūtimi maitinančioms motinoms nėra ribojama pinigų suma, kurią nuteistoji gali per mėnesį išleisti įsigyjant asmeninėms reikmėms reikalingų daiktų.

Vis dėlto, analizuojant teisinį reglamentavimą, pastebėtina, kad susirūpinimą kelia tai, kad nėščių moterų ar turinčių vaikų iki trejų metų motinų teisė pačioms auginti ir prižiūrėti vaikus nėra absoliuti, kadangi teisės aktuose yra numatyta, kad tokios sąlygos viso labo gali būti sudarytos. Be kita ko, iš Bausmių vykdymo kodekse pateikiamos formuluotės yra matyti, kad ne visoms moterims yra sudaroma galimybė iki tol, kol vaikui sueis treji, gyventi ne pataisos namų teritorijoje, tokiu būdu galimai sukuriant ydingas situacijas, dėl kurių dauguma vaikų iki trejų metų, kurie nėra kalti dėl motinų įvykdytų nusikalstamų veikų, yra auginami laisvės atėmimo vietoje, kuri nėra pajėgi užtikrinti vaiko interesų. Visa tai galėtų reikšti, kad nuteista motina, atsidūrusi valstybės taikomos baudžiamosios atsakomybės procesuose, automatiškai vertinama kaip „nebeveiksni“ priimanči sprendimus, susijusius su savo savarankiško gyvenimo vystymu bei vaikų auginimu. Vertinant laisvės atėmimo bausmę ne pataisos namų teritorijoje vykdančių moterų bausmės vykdymo ypatumus, Bausmių vykdymo kodekse yra nurodoma, kad tokioms moterims yra leidžiama turėti grynųjų pinigų ir neribotai juos naudoti, paskambinti telefonu, gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, gauti perduodamus daiktus ir pasimatymus, nustatytu laiku laisvai vaikščioti pataisos namų direktoriaus nustatytoje teritorijoje. Vis dėlto susirūpinimą šiame reglamentavime kelia tai, kad nėra įtvirtinama, kiek kartų per mėnesį tokioms moterims yra sudaromos galimybės paskambinti telefonu. Pastebėtina, kad bet kokie reglamentavimo neaiškumai sudaro galimybę laisvės atėmimo vietos pareigūnams interpretuoti moterų teises, todėl tai sudaro prielaidas galimiems moterų bausmių vykdymo teisių pažeidimo atvejams.

Bausmių vykdymo kodekse yra įtvirtinta, kad atskirose pataisos įstaigose arba vieni nuo kitų izoliuoti toje pačioje pataisos įstaigoje turi būti laikomi vyrai ir moterys, tačiau atvirose kolonijose ir pusiaukelės namuose vyrai ir moterys gali būti laikomi kartu.

Vadovaujantis Tarptautine moterų kalėjimų studija, toks nuteistųjų atskyrimo principas yra taikomas ne tik Lietuvoje, tačiau taip pat ir Kroatijoje, Lenkijoje bei Ispanijoje. Pastebima, kad kai kuriose šalyse taikoma ir daugiau atskyrimo principų, ypač Lietuvoje, kur įskaitant ir kalinių skirstymą į atskiras grupes, egzistuoja devyni atskyrimo principai, o įkalinimo įstaigų administracija turi teisę dar labiau diferencijuoti kalinius. Galima abejoti, ar visuomet yra prasmingas toks platus atskyrimo principų taikymas, nes dažnai jis veda prie netolygaus nuteistųjų paskirstymo, kai dalis skyrių/įstaigų būna perpildytos, o kai kurios apytuštės. Be to, atskiras apgyvendinimas gali lemti dar didesnę atskirų nuteistųjų grupių stigmatizaciją (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 14).

Svarbu pastebėti ir tai, kad įvertinus Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2020 m. sausio 21 d. įsakymą Nr. 1R-25, kuriuo yra patvirtintos pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklės, yra matyti, kad jose nuteistiesiems leidžiamų įsigyti ir turėti asmeninių daiktų sąrašas yra bendras tiek vyrams, tiek moterims, diferencijuojant jį pagal nuteistųjų paskyrimą į tam tikrą režimo grupę (lengvąją, paprastą ar drausminę). Analizuojant lengvosios ir paprastosios nuteistųjų grupėms leidžiamų turėti daiktų sąrašą, yra matyti, kad šių grupių moterims yra suteikiama teisė su savimi turėti drabužius ir avalynę (kepurę, šaliką, pirštines, apatinius bei viršutinius drabužius, kojines, pėdkelnes, avalynę). Nuteistosioms, auginančioms vaikus iki ketverių metų, yra leidžiama turėti vaikiškų drabužių bei avalynę. Lengvajai bei paprastajai grupei priskirtoms nuteistosioms taip pat yra leidžiama su savimi turėti ir higienos priemonių: muilą, šampūną, plaukų kondicionierių, kūno dezodorantą arba antiperspirantą, burnos skalavimo skystį, skutimosi kremą arba putas. Šių grupių nuteistosioms taip pat yra leidžiama bausmės vykdymo metu turėti dantų pastą, dantų šepetėlį, tarpdančių siūlą arba šepetėlių ir dantų krapštukų, skutimosi šepetėlį, dantų šepetėlio dėklą, kempinę, tualetinio popieriaus, saugių skustuvų su nekeičiamais peiliukais, šukas arba plaukų šepetį (neturintį metalinių detalių), plaukų segtukų, gumyčių, moterų higienos reikmenų, prezervatyvų, vienkartinių nosinaičių, higieninių servetėlių, kosmetinės vatos, manikiūro priemonių (žirkutes užapvalintais galais, nagų žnyplės ir medinę arba popierinę dildę), ausų krapštukų ir (arba) kištukų bei kosmetikos gaminių (išskyrus gaminius, kuriuose yra etilo alkoholio, acetono, ir aerosolinius gaminius), plaukų džiovintuvą. Nuteistosioms, auginančioms vaikus iki ketverių metų yra suteikiama teisė turėti vaikų higienos reikmenų. Pastebėtina, kad drausmės grupei priskirtų nuteistųjų su savimi leidžiamų turėti daiktų sąrašas yra šiek tiek siauresnis: tokios nuteistosios netenka teisės su savimi turėti plaukų džiovintuvo bei kosmetikos gaminių.

Atliekant nuteistosioms suteikiamo materialinio buitinio aprūpinimo analizę, verta atkreipti dėmesį į Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. birželio 9 d. įsakymą Nr. 1R-139 (2020 m. sausio 11 d. redakciją), kuriuo yra patvirtintas laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų materialinio buitinio aprūpinimo tvarkos aprašas, kuriame aprūpinamų daiktų bei priemonių išskyrimas bei jų kiekis priklauso nuo nuteistojo asmens lyties. Nuteistiesiems, neturintiems nuosavų drabužių ir avalynės pagal sezoną bei higienos reikmenų, jais nemokamai aprūpina pataisos laisvės atėmimo vietos administracija. Pastebėtina, kad pirmą kartą į laisvės atėmimo vietą atvykusiam nuteistajam, kuris su savimi neturi jokių higienos priemonių, iš karto išduodamas nemokamas higienos reikmenų paketas (rankšluostis, tualetinis popierius (1 ritinėlis), tualetinis muilas (100 g), dantų pasta (75 ml), dantų šepetėlis, higieniniai paketai (10 vnt., moterims) ir dezodorantas arba antiperspirantas (75 ml), o jei nuteistasis su savimi turi ne visas šiame punkte nurodytas higienos priemones, išduodamos tik tos higienos priemonės, kurių nuteistasis neturi. Vėliau higienos reikmenimis yra aprūpinami tik nemokūs nuteistieji, esant jų rašytiniam prašymui. Vertinant moterų materialinio buitinio aprūpinimo ypatumus, nevertinant bendrųjų tiek vyrams, tiek moterims įprastai reikalingų daiktų bei priemonių, yra matyti, kad moterims vienerių metų laikotarpiui yra suteikiamos 6 kelnaitės (tuo tarpu vyrams – 3 kelnaitės) bei 3 liemenėlės. Atliekant higienos reikmenų analizę, pastebėtina, kad vieno mėnesio laikotarpiui moteriai yra suteikiami 4 ritinėliai tualetinio popieriaus (tuo tarpu vyrams – 3 ritinėliai) bei 20 higieninių paketų. Įvertinus aptartus moterų laisvės atėmimo vykdymui aktualius teisės aktus, yra matyti, kad moterų bausmės vykdymo būtinių sąlygų iš esmės neturi reikšmingų ypatumų, bausmės vykdymo metu leidžiamų su savimi turėti daiktų sąrašas yra bendras tiek vyrams, tiek moterims, o materialinio buitinio aprūpinimo skirtumai yra siejami viso labo su moterų natūralaus gamtinio ciklo poreikiais – moterims papildomai yra suteikiami higieniniai paketai.

Vertinant moterims laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu organizuojamą maitinimą, reikalinga atkreipti dėmesį į Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymą Nr. 4/07-117, kuriuo yra patvirtintos asmenų, laikomų laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisyklės. Vertinant laisvės atėmimo vietose organizuojamą maitinimą, yra matyti, kad specialūs valgiaraščiai yra sudaromi dirbančioms bei nedirbančioms moterims, nėščioms bei krūtimi maitinančioms moterims. Vis dėlto, vadovaujantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymu Nr. 253 (paskutiniai pakeitimai – 2014 m. rugpjūčio 11 d.), kuriuo yra patvirtintos paros maitinimo išlaidų normos asmenims, laikomiems laisvės atėmimo vietose, yra matyti, kad vienai dirbančiai moteriai, laikomai

laisvės atėmimo vietoje, yra skiriama nuo 1,45 iki 1,75 euro, vienai nedirbančiai moteriai – nuo 1,20 iki 1,50 euro, vienai nėščiai moteriai – nuo 1,95 iki 2,25 euro, tuo tarpu krūtimi maitinančiai motinai – nuo 2,05 iki 2,35 euro. Įvertinus nuteistosioms (dirbančioms bei nedirbančioms, nėščioms bei krūtimi maitinančioms moterims) sudarytus valgiaraščius, yra matyti, kad jose dominuoja angliavandeniai bei menkos maistinės vertės produktai, jose itin trūksta gausios daržovių bei vaisių asortimento. Įvertinus tai, kyla pagrįsta abejonė dėl laisvės atėmimo vietose moterims organizuojamo maitinimo maistingumo bei pilnavertiškumo bei galimybės laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu įsisavinti žmogaus organizmui reikalingų maistinių medžiagų. Be to, analizuojant paros maitinimo išlaidų nuteistiems asmenims normas, reikalinga atkreipti dėmesį, kad, vertinant aktualaus teisės akto redakciją, nustatytos paros maitinimo išlaidų normos paskutinį kartą didintos buvo dar 2007 m., tačiau reikalinga pastebėti, kad per 14 metų Lietuvoje maisto produktų kainos daugelį kartų kito, todėl toks teisinis reguliavimas, galimai nebeatliepiantis šių dienų rinkos, kelia susirūpinimą dėl nuteistosioms moterims organizuojamo maitinimo, kadangi nedirbančioms bei dirbančioms moterims bei krūtimi maitinančioms moterims organizuojamo maitinimo paros išlaidos nesiekia net 2 eurų.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima dar kartą patvirtinti, kad iš esmės laisvės atėmimo bausmė nuteistos moterys yra paliekamos savieigai vyrams pritaikytoje bausmių vykdymo sistemoje. Atlikus moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų analize, tenka pripažinti, kad moterys Lietuvoje formuojamojoje baudžiamojoje politikoje yra vertinamos itin primityviai, o bene vieninteliai iki šiol identifikuoti moterų specifiniai poreikiai yra atliepiami užtikrinant moterims bausmės vykdymo metu reikalingas higienos priemones, žindančioms bei nėščioms motinoms – suteikiant didesnę maistinę vertę turintį maistą. Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje taip pat yra tarytum apgailestaujama, kad formuojant nuteistųjų moterų sąlygas laisvės atėmimo vietose, nėra atsižvelgiama į nuteistosioms reikalingą pagalbą teikimą. Ypatingo dėmesio, pasak Tarptautinės moterų kalėjimų studijos, reikalauja nepilnamečių vaikų motinos bei moterys, kurios stokoja šeimyninių santykių bei žmogiškojo ryšio dėl patirtų skyrybų, išsiskyrimo ar priklausomybių. Pastebimas itin atsainus požiūris į moterų sveikatos bei psichologines problemas, galimus depresijos simptomus, problemas dėl žemo savivertės jausmo, galimai patirtos stigmatizacijos baudžiamojo persekiojimo metu. Nėra sprendžiamos įkalinimo sąlygojamos problemos, susijusios su mėgstamos nutrūkusios veiklos atkūrimu, darbu bei ugdymu (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 41).

3. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMIŲ TAIKYMO IR VYKDYMO MOTERIMS RODIKLIAI LIETUVOJE

Vadovaujantis Oficialiosios statistikos portalo duomenimis, iš viso per 2019 m. už nusikalstamas veikas bendrai buvo nuteistos 1 508 moterys, iš kurių – 1 388 už nusikaltimus, 120 – už baudžiamuosius nusižengimus. Vertinant teismo nuosprendžiais nuteistas moteris, yra matyti, 2019 m. pabaigoje laisvės atėmimo bausmė buvo paskirta 251 nuteistajai. Naujesnių duomenų Oficialiosios statistikos portale skelbiama nėra, tačiau išanalizavus Panevėžio pataisos namų statistinius duomenis¹, yra matyti, kad 2020 m. pabaigoje laisvės atėmimo bausmę Panevėžio pataisos namuose atlikinėjo 230 moterų, o vidutinis nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė skaičius per praėjusius metus siekė 248. Vertinant tai, kad arešto bausmė savo prasme taip pat yra *per se* asmens laisvę apribojanti bausmė, tikslinga pastebėti, kad 2019 m. sausio 1 d. tokią bausmę atlikinėjo 11 moterų, o 2020 m. sausio 1 d. – 12. Pastebėtina ir tai, kad nuo 2019 m. Panevėžio pataisos namuose pradėjus vykdyti ir kardomąjį kalinimą – suėmimą, tokia kardomoji priemonė, vadovaujantis Panevėžio pataisos namų statistiniais duomenimis, 2020 m. sausio 1 d. buvo vykdyta 6 moterims.

Analizuojant 2020 m. pabaigoje Panevėžio pataisos namuose buvusių moterų amžių, galima išskirti, kad merginų, priklaususių iki 18 metų amžiaus kategorijai vertinamaisiais metais Panevėžio pataisos namuose nebuvo, tačiau 2019 m. pabaigoje šiai amžiaus kategorijai priklausė viena mergina. 2020 m. pabaigoje 3 moterys buvo nuo 18 iki 21 metų, 52 moterys – nuo 21 iki 30 metų, o nuo 30 iki 40 metų – 60. Vertinant brandesnio amžiaus moteris, pastebėtina, kad moterų, kurių amžius svyruoja nuo 40 iki 50 metų skaičius siekė 67, o nuo 50 iki 60 metų – 35, vyresnių nei 60 metų – 13.

Iš pateiktų detalesnių Panevėžio pataisos namų statistinių duomenų yra matyti, kad per pastaruosius 5 metus, vertinant pagal amžių, daugiausiai nuteistų laisvės atėmimo bausmė moterų priklausė 30–50 metų kategorijai. Detaliau analizuojant Panevėžio pataisos namų pasidalintus statistinius duomenis, matyti, kad daugiausiai moterų laisvės atėmimo bausmę atlikinėjo dėl įvykdyto nužudymo – 71 moteris (2019 m. – 81, 2018 m. bei 2017 m. – po 73 moteris). Antra pagal dažnumą įvykdytą nusikalstama veika, už kurią moterys atliko laisvės atėmimo bausmę, buvo susijusi su narkotinėmis ar psichotropinių medžiagų disponavimu – už šias nusikalstamas veikas 2019 m. bei 2020 m. buvo po 71 moteris (2018 m. – 92, 2017 m. – 84). Trečioje vietoje už nusikalstamas veikas laisvės

¹ Įvertinus tai, kad Panevėžio pataisos namų statistika apie bausmę atliekančias nuteistas nebėra skelbiama viešai, šie duomenys, atsižvelgiant į šio magistro darbo temą, buvo gauti parengtus tikslinį kreipimąsi Panevėžio pataisos namų administracijai.

atėmimo bausmę atlikinėjančios moterys buvo įvykdžiusios turtinius nusikaltimus, susijusius vagystėmis bei plėšimais. 2020 m. už turtinius nusikaltimus iš viso laisvės atėmimo vietoje bausmę atlikinėjo 39 moterys, 2019 m. – 49, 2018 m. – 34, o 2017 m. – 40.

Šią pateiktą naujausią laisvės atėmimo bausmes vykdančių moterų statistiką galima pamėginti logiškai pagrįsti pasitelkus J. Didžiokienės publikaciją, kurioje yra analizuojama Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos 2005–2014 m. laikotarpyje tirtų moterų, įvykdžiusių nusikaltimus žmogaus gyvybei, sveikatai, socialiniai, diagnostiniai bei motyvų aspektai. J. Didžiokienės atlikto tyrimo metu buvo atkreiptas dėmesys, jog moterų agresyvūs veiksmai daugumoje atveju buvo nukreipti į labiausiai artimus žmones, vaikus, tarp jų ir naujagimius, sutuoktinius, sugyventinius, motinas, brolius, pažįstamus asmenis. Vis dėlto yra reikalinga pastebėti, kad moterų smurtiniai veiksmai, nukreipti į žmogaus gyvybę ir sveikatą yra ne tik nusikaltimo padarymo būdas, bet, kaip dažnai nutinka, ir apsigynimo tikslas. Dažniausiai bent ketvirtadaliui moterų nusikalstami veiksmai kyla staiga, gynybos tikslu. Moterys savo neblaivius vyrus, sugyventinius, kitus šeimos narius žalojo, žudė iš grėsmės, baimės, kurią sukėlė partnerio agresija, iš nevilties ar gynybos tikslu. Publikacijoje pateikiamas, kaip vienas iš pavyzdžių, kuomet „48 metų tiriamoji peiliu į krutinę nužudė sugyventinį, nes jis pirmas puolė, grasino ją užmušti“. Publikacijoje pastebima, kad situacijos, kuriose prieinama iki nužudymo, svarbus veiksnys yra psichologinio streso augimas šeimoje, dažnos impulsyvios reakcijos į psichologinę ir fizinę prievartą, sukeliančią skriaudos pojūtį, sutrikdytą asmeninės vertės jausmą. Reikšmingą poveikį asmens sprendimui turi grėsmės gyvybei sukėlimas, tikslingi veiksmai, trikdantys sveikatą bei savivertės sutrikdymą (Didžiokienė, 2016, p. 35).

Verta atkreipti dėmesį ir tai, kad J. Didžiokienės atliktas tyrimas atskleidė, kad dažniausiai moterų įvykdyti kūno sužalojimai ar nužudymai buvo įvykdyti namų aplinkoje, smūgiais rankomis, kojomis, peiliu į gyvybiškai svarbias kūno vietas – galvą, kaklą, krūtinės sritį, pilvą. Pastebėta, kad 90 proc. moterų, prieš kurias buvo panaudota prievarta, žudymo vieta dažniausiai buvo virtuvė, o įrankis – peilis. Moterys po įvykdytos nusikalstamos veikos iš įvykio vietos nepabėgdavo, neslėpdavo pėdsakų. Dar daugiau, dažniausias moterų smurto motyvas dažnai yra nulemtas lėtinio psichikos sutrikimo, liguistų bei skaudžių išgyvenimų santykio, poveikio kliesių, depresijos, nerimo bei baimės (Didžiokienė, 2016, p. 35).

Bandydami paaiškinti jau anksčiau pastebėtą daugiausiai nuteistų laisvės atėmimo bausme moterų priklausymą 30–50 metų kategorijai, pravartu atkreipti dėmesį į J. Didžiokienės tyrimo metu atkreiptą dėmesį, kad dažniausiai moterys smurtauja būdamos

18–33 metų dėl fiziologinių bei harmoninių pokyčių moterų organizmuose. P. T. d'Orban savo darbuose akcentuoja depresijos ryšį su fiziologiniais, endokrininiais pokyčiais moters organizme brendimo, neštumo, gimdymo, pogimdyminiu, involiuciniais laikotarpiais. Kitų autorių duomenimis, nuo 49 iki 79 proc. moterų, įvykdžiusius sunkius kūno sužalojimus ir žmogžudystes, šias veikas padaro prie arba menstruaciniame periode, reikšmingai keičiantis estrogenų, progesterono ir prolaktino lygiams organizme (Didžiokienė, 2016, p. 35).

Be kita ko, reikalinga atkreipti dėmesį ir į itin sudėtingą moterų, nužudžiusių savo vaikus, psichologinę sveikatą, jos šeimos bei socialinės aplinkos mikroklimatą. J. Didžiokienės atliktas tyrimas atskleidė ir tai, kad beveik 10 proc. motinų savo naujagimius bei kūdikius žudo smaugdamos, dusindamos ar palikdamos bejėgiškoje būsenoje. Dar daugiau, pastebima, kad vaikai iki vienerių metų sudaro beveik 60 proc. visų smurtą patyrusių vaikų kategorijoje, o pogimdyminiame moters periode vaikai yra žudomi penkis kartus dažniau. Dauguma savo vaikus nužudžiusių moterų savo nusikalstamas veikas naujagimių atžvilgiu dažnai pateisina nepageidaujamo neštumo motyvu, teigdamos, kad „vyras nenorėjo ketvirto vaiko“, „sugyventinis nenorėjo vaikų, grasino palikti“. Tyrimo metu atkreiptas dėmesys, kad šešiuose iš septynių atvejų tiriamosios neštumus slėpė, nesilankė pas gydytojus, gimdė vienos vonioje, tualete, rūsyje, šiltnamyje. „Tai paprastai ramios, uždaro būdo, nuolankios, kantrios, artimųjų nesuprastos, savo pergyvenimus nuo aplinkinių slepiančios moterys. Teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizės metu jos buvo gynybiškos, teigė, kad gimęs kūdikis „neverkė, nekvėpavo, nejudėjo... išsigandau, kad negyvas“ (Didžiokienė, 2016, p. 36).

Lietuvoje įvykdžiusių neonaticidus (naujagimių nužudymus per pirmąsias 24 valandas) moterų teismo psichiatrinių tyrimų duomenys atskleidė skirtingus šių moterų ypatumus, lyginant su mokslinės literatūros duomenimis. Tyrimų metu nustatyta, kad Lietuvoje kūdikių nužudymus dažniau įvykdo kiek vyresnės, netekėjusios, ne pirmą kartą gimdžiusios, neturinčios sunkių psichikos sutrikimų ir iki veikos nesilankiusios pas gydytojus psichiatrus moterys, kurios nužudė savo naujagimius aktyviais būdais ir dažniausiai nurodė „nenorimo vaiko“ motyvą dėl materialinių ar moralinių priežasčių. Tyrimo metu nustatyta, kad tik maža dalis Lietuvoje 1994–2014 m. kūdikius nužudžiusių moterų turėjo sunkių psichikos sutrikimų, dėl kurių buvo pripažintos nepakaltinamomis (Martinkienė, 2015, p. 112).

Grįžtant prie Panevėžio pataisos namų statistinių duomenų analizės, itin reikšmina yra įvertinti ir laisvės atėmimo bausmę atliekančių moterų išsilavinimo lygį, dalyvavimą darbinuose santykiuose, jų socialinę bei gyvenamąją vietą. Iš statistinių duomenų galima

pastebėti, kad 2020 m. laisvės atėmimo bausmę Panevėžio pataisos namuose atlikusių moterų, kurios nebuvo įgijusios jokio išsilavinimo skaičius siekė 26, 2019 m. – 25, 2018 m. – 33, o 2017 m. – 23. Pradinį išsilavinimą 2020 m. šioje laisvės atėmimo vietoje buvo įgijusios 33, 2019 m. – 34, 2018 m. – 45, o 2017 m. – 42. Tuo tarpu pagrindinį išsilavinimą įgijusios bei 2019 m. ir 2020 m. Panevėžio pataisos namuose atlikinėjusios bausmę moterų skaičius abejais metais išliko toks pat – po 80, 2018 m. – 82, 2017 m. – 89. Vidurinį išsilavinimą turinčių 2020 m. laisvės atėmimo bausmę atlikinėjusių moterų skaičius sudarė 78, 2019 m. – 81, 2018 m. – 72, 2017 m. – 85. Galima pastebėti, kad aukštesnįjį išsilavinimą įgijusių moterų skaičius yra reikšmingai žemesnis: iš 2020 m. laisvės atėmimo bausmę atlikusių moterų visumos, jį turėjo tik 7, 2019 m. – 14, 2018 m. – 20, 2017 m. – 15. Atitinkamai, aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų skaičius 2019 m. ir 2020 m. bei metais laisvės atėmimo vietoje siekė po 6 moteris, 2017 m. ir 2018 m. – po 3.

Pasitelkus Panevėžio pataisos namų pateiktus statistinius duomenis, reikalinga yra įvertinti ir tai, kad 2020 m. buvo 64 laisvės atėmimo bausmę atlikinėjusios moterys, kurioms tai buvo pirmasis teistumas, 2019 m. – 89, 2018 m. – 84, 2017 m. – 91. Pirmą kartą bausmę atlikinėjusių moterų Panevėžio pataisos namuose 2020 m. buvo 112, 2019 metais – 150, 2018 m. – 147, 2017 m. – 141. Pakartotinai Panevėžio pataisos namuose bausmę atlikinėjančių moterų 2020 m. buvo 118, 2019 m. – 90, 2018 m. – 108, 2017 m. – 116. Reikalinga įvertinti ir tai, kad iš visų Panevėžio pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlikinėjusių moterų nuolatinę gyvenamąją vietą 2020 metais turėjo 214, 2019 metais – 234, 2018 metais – 248, 2017 metais – 236. Itin žemi rodmenys pastebimi moterų, kurios iki laisvės atėmimo bausmės vykdymo pradžios dalyvavimo darbinuose santykiuose: 2020 m. tokių moterų buvo 24, 2019 m. – 22, 2018 m. – 21, 2017 m. – vos 14.

Šiuos surinktus duomenis galima papildyti dar kartą pasitelkus J. Didžiokienės tyrimą, kuriame analizuojami Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos tirtų moterų, įvykdžiusių nusikaltimus socialiniai, diagnostiniai bei motyvų aspektai. Tyrime J. Didžiokienė pastebi, kad apytiksliai 47,5 proc. tiriamųjų neturėjo vidurinio išsilavinimo, dauguma jų buvo bedarbės, neturėjusios pastovių lėšų pragyvenimui. Daugiau kaip pusė moterų buvo vienišos, našlės, išsiskyrusios. Reikalinga atkreipti dėmesį, kad socialinis statusas, išsilavinimo stoka, bedarbystė, artimų emocinių ryšių nebuvimas, pastovaus partnerio nebuvimas turi itin didelę įtaką moterų psichikos sveikatai, socialinei adaptacijai bei įvykdytoms nusikalstamoms veikoms. Tyrimo duomenimis, kas dešimta moteris atsidūrusi laisvės atėmimo vietoje jau buvo teista ir anksčiau, o beveik pusė iš teistų – už analogiškas veikas, kurios susijusios su vyrų, vaikų nužudymu, sužalojimu. Galimai teigti,

kad polinkis nusikalstamai veikai yra vienas iš rizikos faktorių nusikaltimuose žmogaus gyvybei bei sveikatai. Vis dėlto, didelį susirūpinimą kelia tai, jog yra pastebima, kad beveik 40 proc. moterų smurtinius nusikaltimus įvykdo būdamos apsvaigusios nuo alkoholio, narkotinių ar psichotropinių medžiagų. Literatūros duomenimis, agresyvumą provokuoja intoksikacija psichoaktyviomis medžiagomis, ypač alkoholiu, kuris smarkiai mažina impulsų kontrolę bei kritiką. Piktnaudžiavimą alkoholiu nagrinėtuose atvejuose lėmė vienišumas, supratimo stoka, sunki materialinė padėtis, depresiniai sutrikimai, kas ir turėjo įtakos nusikalstamų veikų įvykdymui (Didžiokienė, 2016, p. 35).

Įvertinus šiuos pateiktus laisvės atėmimo bausmės atliekančių moterų demografinius aspektus, apibendrintai galima teigti, kad dauguma moterų, kurios įvykdo nusikalstamas veikas, jomis siekia tarsi išsilaisvinimo iš nuolatos kamuojamos ribinės būsenos, kurią sukelia įtempta padėtis šeimoje, patiriami finansiniai sunkumai, destruktivus antros pusės elgesys, galimybių įgyti išsilavinimą ar integruotis į darbo rinką trūkumas. Tailando teisingumo instituto bei tarptautinės nevyriausybinės organizacijos „Penal Reform International“ jau anksčiau pristatytame leidinyje „Reabilitacijos ir socialinės integracijos vadovas nuteistoms moterims“ yra pastebima, kad nusikaltimus įvykdžiusių moterų socialinė charakteristika dažnai būna nulemta tokių veiksnių, kaip patirta prievarta vaikystėje, augimas iširusiose bei nepilnavertiškuose šeimos modeliuose, vaikystėje stebėtas smurtas šeimoje, gyvenime patirtas emocinis, fizinis ar seksualinis smurtas bei mažiausiai keturias savaitės iki nusikalstamos veikos įvykdymo patirta bedarbystė. Be to, tokios moterys dažnai kenčia psichikos sveikatos problemas, nerimą, depresiją, dažnos jų net yra bandžiusios nusižudyti (Penal Reform International, 2019, p. 13). Šie įvardinti socialinę moterų aplinką formuojantys veiksniai neretai moteris formuoja kaip nuolankius bei nesavarankiškus „pagrindinio“ bei dominuojančio subjekto (dažniausiai – vyro) priklausinius, todėl galima daryti išvadą, kad dažniausiai bet kokie „subrendę“ moterų gynybiniai veiksmai būna kupini perteklinių vidinių išgyvenimų, todėl dažnu atveju pasirenkama gynyba nėra ir negali būti proporcinga bei adekvati.

R. J. Simon pamėgino pateikti dažnai susiklostančių moterims nedėkingų situacijų sprendimą, teigdama, kad moterys, gaunančios už savo darbą atlyginimą, t. y. finansiškai nepriklausomos nuo savo vyrų ir gyvenimo partnerių, nebegalėtų galvoti esančios išnaudojamos ir viktimizuojamos. Anksčiau, kai moterys užimdavo tradiciškai priklausomą poziciją visuomenėje, dažnai dėl frustracijos ir patirtų nuoskaudų būdavo motyvuotos pavartoti smurtą prieš savo artimus asmenis. Dabar naujas socialinis vaidmuo ir su juo susijęs nepriklausomumas iš esmės turėtų sumažinti jų įskaudinimo jausmą bei motyvus vartoti smurtą šeimoje (Michailovič, 2014, p. 91). Vis dėlto, šis požiūris galėtų

būti vertinamas kritiškai, nes specifiniai socialiai pažeidžiamų moterų poreikiai bei tokioms moterims būdingi itin jautrūs ypatumai iš esmės negalėtų būti išspręsti užtikrinant viso labo finansinius išteklius.

Apibendrinant tai, kas pasakyta šiame skyriuje, galima daryti išvadą, kad dažnai moteris atsidurti nusikalstamos veikos vykdymo stadijoje pastūmėja menkas išsilavinimas, finansinių išteklių stoka, rezignacinis vienišumas, patiriamas smurtas, žeminimas, diskriminacija, prievarta bei nuolatos kamuojantis menkavertiškumo bei nepasitikėjimo jausmas. Dr. Estes, Clarissa Pinkola, tyrinėjanti moterų dvasinį gyvenimą, yra taikliai pastebėjusi pasidalindama mintimi, kuri galėtų padėti apibendrinti šį skyrių: „ilgą laiką moterų prigimtiniai instinktai buvo negailestingai slopinami, varžomi ir niokojami. Daugybę metų jomis, kaip ir laukinės gamtos ištekliais, buvo neprotingai ir netaupiai naudojamosi. Visais laikais dvasinės [...] moters teritorijos buvo plėšiamos ir deginamos, [...] o natūralus gamtiniai jos ciklai dėl kitų patogumo spraudžiami į dirbtinus rėmus“ (Laukinės moters archetipas mituose, 2016, p. 14).

4. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS VYKDYMO YPATUMŲ MOTERIMS POREIKIAI IR ĮGYVENDINIMO PROBLEMATIKA

4.1. Sveikatos apsauga

Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) bylose pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 3 straipsnį vadovaujasi CPT suformuluotais standartais ir principais, taigi ir tokiu bendroju principu, kad sveikatos priežiūra kalėjimuose turėtų būti organizuojama taip pat kaip laisvėje. Šį principą EŽTT yra išaiškinęs taip, kad kalėjimų gydymo įstaigos nebūtinai turi prilygti geriausioms laisvėje esamoms gydymo įstaigoms, bet jose turi būti „tinkamai užtikrinama sveikata ir gerovė“, suteikiant „reikiamą medicinos pagalbą“. EŽTT yra suformulavęs tam tikras kalinio sveikatos priežiūros taisykles. Pavyzdžiui, kalinio ligą reikia ne tik diagnozuoti, bet ir gydyti, poreikis gydyti laikui bėgant gali didėti, ilgesnį laiką trunkantis gydymas neturi būti vien tik simptominis, bet esant poreikiui ir specializuotas, gydymas turėtų būti užtikrintas nelaukiant neigiamų gydymo nebuvimo padarinių atsiradimo, perkėlimas į reikiamą gydymo įstaigą turėtų būti atliktas per ilgai nedelsiant. Galimai nekonstruktyvus paciento (kalinio) elgesys neturėtų būti pagrindas nesuteikti reikiamo gydymo, tačiau valstybė atsako už reikiamos medicinos pagalbos nesuteikimą tik tuo atveju, jei kalinys ėmėsi protingų žingsnių, kad tokią pagalbą gautų (Milašiūtė, 2018, p. 34).

Savalaikis sveikatos problemų, įskaitant priklausomybę nuo narkotikų ir alkoholio, psichinės sveikatos būklių nustatymas ir tinkamas gydymas gali atlikti svarbų vaidmenį sėkmingai nuteistosioms reabilituojantis, nes kalėjime esančios moterys turi ypatingų sveikatos priežiūros ir sanitarinių poreikių. Bankoko taisyklių 6–18 punktuose pateikiamos išsamios sveikatos priežiūros paslaugų teikimo pagal šiuos poreikius gairės. 48 taisyklė taip pat teikia išsamesnes rekomendacijas apie nėščiąjų, žindančių motinų ir kalėjime esančių motinų su vaikais medicininius ir mitybos poreikius. Siekdama patenkinti kalinių moterų sveikatos priežiūros poreikius, kurie yra esminis jų reabilitacijos veiksnys, kalėjimo valdžia turi teikti moterims skirtas paslaugas, įskaitant seksualinę ir reprodukcinę sveikatos priežiūrą, o smurtą bei seksualinę prievartą patyrusioms moterims turėtų būti prieinamos atitinkamos programos ir paslaugos (Penal Reform International, 2019, p. 28).

Tęsiant moterų sveikatos priežiūrai laisvės atėmimo vietoje reikšmingą reguliavimą, naudinga detaliau panagrinėti Bankoko taisyklių 6–18 punktus, kuriose ypatingas dėmesys moterų sveikatai yra numatytas jau nuo pirmųjų moters dienų laisvės atėmimo vietoje. Detalizuojant, yra nurodoma, kad nuteistų moterų sveikatos patikrinimas apima išsamų patikrinimą, nustatant pirminius sveikatos priežiūros poreikius: (1) lytinių arba kraujo keliu plintančių ligų buvimą, (2) psichikos sveikatos priežiūros poreikius, įskaitant potrauminio

streso sutrikimus bei savižudybės ir savęs žalojimo rizikos įvertinimą, (3) reprodukcinį moters sveikatos vertinimą, įvertinus turėtų nėštumų galimus padarinius, (4) priklausomybės narkotikams buvimą, (5) seksualinės bei kitos formos prievartos patyrimą, o nustačius prievartos faktą, turi būti nedelsiant suteikta specializuota psichologinė pagalba, palaikymas bei konsultavimas. Be kita ko, atkreipiamas dėmesys į nuteistųjų moterų teisės į medicininį konfidencialumą užtikrinimą, kartu turi būti atsižvelgiama ir į nuteistosios išreikštą norą būti apžiūrimai tik moteriškos lyties specialistų komandai. Jeigu nuteistąją moterį lydi vaikas, vaikui taip pat turi būti užtikrinamos sveikatos priežiūros paslaugos, yra pageidautina, kad jas teiktų vaikų sveikatos priežiūros specialistas, o teikiamos paslaugos turėtų būti lygiavertės visuomenėje teikiamoms sveikatos priežiūros paslaugoms.

Ypatingai svarbus dėmesys Bankoko taisyklėse kreipiamas į moterų psichikos sveikatą ir priežiūrą, pastebint, kad teikiama psichologinė pagalba bei reabilitacijos programos turi būti individualizuotos, jautrios lyties pagrindu, įvertinant galimai patirtų traumų rizikas bei padarinius. Kalėjimo personalas turi būti informuotas bei pajėgus užtikrinti tinkamą paramą moterims, kurioms yra būdingi nerimo jausenos potyriai, jautriai reaguojant į savo padėtį laisvės atėmimo vietoje. Be kita ko, reikalinga skirti dėmesį ir į savižudybės bei savęs žalojimo prevenciją. Sudarinėjant bei įgyvendinant prevencijos strategijas, turi būti konsultuojamasi su psichikos sveikatos priežiūros specialistais, užtikrinant reikalingas socialinės rūpybos paslaugas. Atkreiptinas dėmesys, kad psichinės sveikatos priežiūros politika yra neatsiejamai susijusi su rizikos grupėje esančiomis moterimis, todėl siekiant užkirsti kelia moterų savižudybėms bei savęs žalojimui, nuteistosioms turi būti teikiama tinkama, konkrečiai pagal lyti specializuota pagalba.

Nuteistosios moterys turėtų būti edukuojamos bei supažindindamos su prevencine informacija apie ŽIV, lytiškai bei per kraują plintančias ligas. Aptikus ŽIV/AIDS atvejus laisvės atėmimo vietose, gydymo programos bei paslaugos turi atitikti specifinius moterų poreikius, rūpestingai įvertinant galimą ligos perdavimo atvejį iš motinos vaikui. Būtent dėl šių priežasčių laisvės atėmimo vietų vadovybė turėtų vystyti ir remti ŽIV prevencijos, gydymo ir priežiūros iniciatyvų plėtrą. Ypatingas dėmesys yra atkreipiamas ir į narkologines problemas, pažymint, kad laisvės atėmimo vietos sveikatos specialistai pritaiko bei adaptuoja įprastas specializuotas gydymo programas moterims, atsižvelgiant į ankstesnę galimai patirtą viktimizaciją. Be kita ko, adaptuojant specializuotas programas moterims, turėtų būti įvertinami ne tik narkotikus vartojusių motinų, bet ir jų vaikų poreikiai.

Vis dėlto Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje pateikta apibendrinta situacijos analizė Lietuvoje, Vokietijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Danijoje, Kroatijoje, Rusijoje, Lenkijoje bei Slovėnijoje leidžia susipažinti su kur kas kitokia moterų laisvės atėmimo vietose teikiama sveikatos priežiūros paslaugų kokybe bei įvertinti ne tik Lietuvos, bet ir bendrą kitų šalių praktiką. Studijoje yra atkreipiamas dėmesys, kad kalėjimuose moterys sudaro mažumą, todėl jų specialioms poreikiams beveik visose valstybėse nėra skiriamas joks arba pakankamas dėmesys. Labai daug studijų atskleidžia, kad įkalintos moterys dažniau nei moterys visuomenėje bendrai, kenčia nuo depresijos, potrauminę padėtį sunkinančių reakcijų, psichinių susirgimų (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 27). Ypatingos rizikos grupės Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje yra sudarytos atkreipiant dėmesį, kad dauguma moterų turi (1) didelę savęs žalojimo riziką, (2) su narkotinėmis medžiagomis susijusių problemų bei (3) didelę depresyvumo simptomatiką. Atliktas tyrimas rodo, kad mažiau nei penktadalis priklausomybę narkotikams turinčių moterų yra stipriai depresyvios, tuo tarpu ryškūs depresijos simptomai būdingi beveik dviem trečdaliams moterų su aukšta savęs žalojimo rizika. Pastebima, kad depresijos grupėje yra atvirkščiai – ketvirtis iš jų pasižymi didele savęs žalojimo rizika. Aukštas dirglumas ir padidėjęs jautrumo lygis (kuris gali būti potrauminės predispozicijos reakcijos simptomo išraiška) yra – palaipsniui didėjant jų daliai visose trijose grupėse – vėl gi dažniausiai sutinkamas pas moteris su aukšta savęs žalojimo rizika. Šioje, kaip ir labai depresuojančių moterų grupėje, labiausiai kenčiama dėl socialinio palaikymo trūkumo. Visose trijose tiriamose rizikos grupėse yra didžiulis gydymo poreikis, koncentruojantis į psichines problemas. Aiškiausiai šis poreikis atsispindi toje grupėje moterų, kurios gali sau pasidaryti ką nors blogo (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 36).

Apibendrinant moterų sveikatos užtikrinimą laisvės atėmimo vietose, yra matyti, kad nepaisant itin aukštos sveikatos apsaugos tarptautinių standartų kokybės, praktikoje, įskaitant ir Lietuvą, moterų specifinių poreikių laisvės atėmimo vietos atliepti dar nėra pajėgios. Neretai moterys, atvykusios į laisvės atėmimo vietą, itin sunkiai prisitaiko prie mikroklimato pokyčių, suintensyvėjęs iki tol turėtoms medicininėms indikacijoms, reikšmingai pakinta jų psichologinė būseną. Tenka pripažinti, kad laisvės atėmimo vietose neretai užtikrinant viso labo būtiniausias sveikatos priežiūros paslaugas bei neproporcingai moteris „persaugant“, jų sveikata yra rūpinamasi itin primityviai bei trumparegiškai, pamirštant, kad tinkamas moters sveikatos priežiūros užtikrinimas yra vienas iš sėkmingos socialinės integracijos veiksnių.

4.2. Šeiminio gyvenimo puoselėjimas

Santykiai su tėvais ir giminaičiais yra ypač svarbūs kalinčioms moterims. Pastebėtina, kad įkalintus vyrus dažniausiai lanko jų žmonos, draugės, mamos, o įkalintas moteris lanko jų mamos ir seserys. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad kalinčios moterys norėtų, kad jas labiau lankytų jų tėvai, giminaičiai ir vaikai, o ne jų partneriai (Karkockienė, 2015, p. 125). Įkalintųjų tyrimai atskleidė, kad dauguma tėvų ir motinų, kalinčių įkalinimo įstaigose, yra nevedę ir turi vaikų su daugiau negu vienu partneriu. Nuteistųjų tėvai dažnai prisiima tiekėjo ir augintojo roles šių vaikų atžvilgiu, t. y. vaikai gyvena su jais suėmimo laikotarpiu arba buvo reguliariai jų lankomi ir remiami finansiškai. Įkalinimo įstaigose kalinčios moterys motinos vaidmeniu ir atsakomybe dalijasi su vaikų tėvais ir kitais savo šeimos nariais arba artimais draugais. Įdomu tai, kad mamos yra tiek kalinčių vyrų, tiek kalinčių moterų pagrindinis palaikymo šaltinis ir dažniausias lankytojas. Kalintieji ir jų šeimos nariai patiria nemažai netekties jausmų. Poros praranda intymius ryšius, negali nuolatos matytis, dalytis patirtimi ir išgyvenimais, kurie yra labai svarbūs norint išlaikyti vedybinius ir kitus artimus ryšius (Karkockienė, 2015, p. 124).

Tailando teisingumo institutas bei tarptautinės nevyriausybinė organizacija „Penal Reform International“ atkreipė dėmesį į tai, kad bendravimas su šeima, draugais ir bendruomene gali būti labai svarbus nuteistų moterų reabilitacijai ir socialinei reintegracijai ir gali sumažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką. Daugeliu atvejų reguliarius kontaktas su šeima leidžia moterims ištaisyti nutrūkusius ryšius, sumažina sulaikymo sukeltos šeimos žlugimo riziką, nes atsiskyrimas nuo šeimos, ypač nuo vaikų, gali ypač pakenkti nuteistųjų psichologinei gerovei ir turėti įtakos jų ateities reabilitacijos perspektyvoms. Prasmingas bendravimas su šeima, draugais ir bendruomene taip pat padeda paruošti nuteistąsias gyvenimui po kalėjimo, sumažina įkalinimo stigmą, o šeimos vizitai yra ypač svarbūs padedant nuteistosioms ir jų šeimoms sudaryti planus po išleidimo. Vis dėlto, daugelis kalėjime esančių moterų mažai bendrauja su savo šeima (Penal Reform International, 2019, p. 27). Bankoko taisyklių 4 punkte nurodoma, kad kalinės moterys, jei įmanoma, turėtų būti skiriamos į kalėjimus, esančius netoli jų namų ar socialinės reabilitacijos vietos. Ryšys su išoriniu pasauliu yra ypač svarbus reabilituojant nėsčias moteris bei kalėjime gyvenančias motinas su vaikais, nes toks kontaktas gali suteikti jiems praktinę ir emocinę paramą ir sumažinti izoliacijos jausmą. Vis dėlto, Bankoko taisyklėse taip pat yra išvelgiamos ir galimos grėsmės, atkreipiant dėmesį, kad daugumos nuteistųjų moterų artimiausieji asmenys, dažniausiai vyrai, sugyventiniai ar partneriai yra ir galimi jų skriaudėjai. Bankoko taisyklėse yra nurodoma, kad „atsižvelgiant į kalinių moterų smurto artimoje aplinkoje patirtį, su jomis turi būti tinkamai konsultuojamasi, kam, įskaitant

šeimos narius, leidžiama jas aplankyti“. Šis Bankoko taisyklėse įtvirtintas punktas yra itin aktualus, kadangi kaip pastebėjo ir D. Karkockienė, dauguma moterų, dėl ypatingai įtemptų bei skaudžiai susiklosčiusių santykių su savo antromis pusėmis, prioritetą jų lankymui teikia motinoms, vaikams bei seserims.

G. Sakalauskas su bendraautoriais monografijoje „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“ atkreipė dėmesį į kalinimo metu moterims yra sunkiau išsaugoti ryšius su artimiausiais giminaičiais nei vyrams, galimai moterys dažniau yra smerkiamos giminių dėl padarytų nusikaltimų, sulaukia mažiau jų palaikymo. Dėl šios priežasties moterims gali būti labiau reikalinga pagalba atkuriant ryšius su šeima, taip pat įstaigoje besilankančių savanorių palaikymas (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 234). Užsienio šalyse atlikti tyrimai rodo, kad būtent ryšių su vaikais palaikymas yra vienas pagrindinių įkalintoms moterims tenkančių iššūkių. Vertinant padėtį konkrečiai Lietuvoje, galima matyti tą pačią tendenciją: santykių su vaikais palaikymas yra aktualus tiek vyrams, tiek moterims, tačiau moterims jis aktualus labiau (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 235).

Monografijoje pristatytame tyrime yra išnagrinėta vidutinė nuteistųjų pasimatymų su artimaisiais trukmė Lietuvoje, kurio rezultatai rodo, kad ilgiausiai (apie parą) trunka nuteistųjų pasimatymai su antrąja puse bei vaikais, taigi būtent antrosios pusės su vaikais dažniausiai atvyksta į ilgalaikius pasimatymus. Tuo tarpu giminės bei draugai dažniausiai atvyksta į trumpalaikius pasimatymus su nuteistaisiais. Tokio pobūdžio tendencijos veikiausiai vyrauja dėl to, kad šiuo metu ilgalaikiai pasimatymai, vadovaujantis Bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalimi, galimi tik su antrąja puse ir vaikais. Kadangi šio tyrimo metu paaiškėjo, kad net 70,8 proc. apklaustų nuteistųjų su artimaisiais matosi vos kelis kartus per metus ar net rečiau, o pasimatymai su artimaisiais ilgiausiai trunka vieną parą, tenka konstatuoti, jog nemaža dalis nuteistųjų savo artimuosius mato vos keletą dienų per metus. Akivaizdu, kad toks nedidelis pasimatymų skaičius kelia grėsmę nuteistųjų santykiams su artimaisiais, kadangi būdami į kalinimo įstaigoje savo šeimos narius jie mato epizodiškai ir neturi pakankamai laiko bendravimui su jais (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 236).

Dar daugiau, monografijoje pastebima, kad mokslinių tyrimų duomenimis, kaip ir bet kuriam įkalintam asmeniui, laisvės atėmimo bausmę atliekančioms moterims ypač svarbus ryšių palaikymas su šeima bei kitais artimais asmenimis. Monografijos autoriai atkreipia dėmesį ir į B. E. Richie kokybinio tyrimo, kurio metu siekta išsiaiškinti, su kokiais sunkumais susiduria iš kalinimo įstaigos išėjusios moterys rezultatus, kurie atkleidė, kad, atlikdamos bausmę, moterys patiria nerimą dėl laisvėje augančių jų vaikų. Moksliniai tyrimai taip pat rodo, jog, motinai atliekant laisvės atėmimo bausmę, jos vaikams neretai

kyla rimtų socialinių bei psichologinių problemų. S. F. Sharp ir S. T. Marcus-Mendoza tyrimo duomenimis, įkalintų moterų vaikai dėl nutrūkusių ar ypač retų kontaktų su savo motinomis gali būti labiau linkę patirti sunkumų mokykloje, turėti problemų dėl alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimo, taip pat vaikams dažnai gali būti būdingi depresijos epizodai. Taigi, dažnesnis įkalintų moterų bendravimas su jų vaikais gali ne tik palengvinti moterų grįžimo į laisvę procesą, bet ir padėti išvengti kalinimo metu vaikams kylančių neigiamų padarinių (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 230).

S. F. Sharp ir S. T. Marcus-Mendoza tyrimas taip pat atskleidė, kad įkalintos moterys dažnai susiduria ir su kitokio pobūdžio problema – šeiminių ryšių nestabilumu, atliekant laisvės atėmimo bausmę. Tyrimo autorės nustatė, kad, moterims atliekant laisvės atėmimo bausmę, neretai įvyksta skyrybos su partneriu. Dėl šios priežasties dalis įkalintų moterų, atlikdamos bausmę, gali ne tik atitolti nuo laisvėje likusių savo vaikų, bet ir netekti vieno iš savo artimiausių žmonių paramos bei palaikymo. Atsižvelgiant į šiuos rezultatus, be galo svarbu užtikrinti įkalintų moterų galimybę bendrauti su artimaisiais ir išsaugoti ryšius su jais, kadangi tai gali turėti teigiamos įtakos jų integracijos procesui ateityje, išėjus į laisvę. Bendrai kalbant apie apžvelgtų tyrimų rezultatus, galima teigti, kad kalintioms moterims svarbu ne tik auginti ir prižiūrėti savo mažamečius vaikus, bet ir palaikyti glaudžius ryšius su savo vyresniais vaikais, bendrauti su partneriu ir kitais šeimos nariais, kurie galimai padės moteriai adaptuotis laisvėje (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 231).

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima pastebėti, kad dauguma atliktų tyrimų sistemingai atskleidžia tą pačią tendenciją – nuteistosioms moterims bendravimas su artimaisiais padeda siekti socialinės integracijos tikslų, malšina laisvės atėmimo vietos mikroklimato keliamą nerimą bei padeda palaikyti itin trapius pavirtusius santykius su artimiausiais šeimos nariais bei vaikais, kurie, motinoms atliekant bausmę, tampa ypatingai pažeidžiami. Vis dėlto, tenka pripažinti, kad šiuometinė bausmių vykdymo sistema moterims padeda santyki su artimaisiais šeimos nariais veikiau viso labo palaikyti, nei puoselėti, kadangi šeimos nariai yra matomi epizodiškai. Minėtoje monografijoje pristatytas tyrimas atskleidė itin jautrią realybę: nemaža dalis nuteistųjų savo artimuosius mato vos keletą dienų per metus. Toks skurdus pasimatymų dažnis moterims, ypatingai motinoms, laisvės atėmimo metu kelia itin skaudžius išgyvenimus, skatina beprasmiškus kaltinimus bei graužantis jausenas, kurios ne tik trukdo siekti laisvės atėmimo vietoje turinčių vykti socializacijos procesų, bet ir žalingai eikvoja moterų sveikatos resursus.

4.3. Reprodukinių moterų teisių užtikrinimas

CPT 2000 m. pristatytoje Dešimtojoje bendrosios ataskaitos skiltyje „Moterys, iš kurių atimta laisvė“ atkreipia dėmesį į daugelį higienos ir sveikatos apsaugos problemų, dėl kurių laisvės atėmimo vietose laikomų moterų poreikiai ženkliai skiriasi nuo vyrų poreikių. CPT nurodo, kad ypač svarbu užtikrinti galimybę nekliudomai naudotis sanitarijos ir prausimosi priemonėmis, ne tik aprūpinti higienos priemonėmis (higieniniais paketais ir tamponais), bet ir sudaryti saugias sąlygas išmesti panaudotas higienos priemones. Nesugebėjimas patenkinti šių pagrindinių poreikių gali būti savaime vertinamas kaip žmogišką orumą žeminantis elgesys. Be to, CPT pastebi ir tai, kad moterims, iš kurių atimta laisvė, tokiu pat mastu kaip laisvėje esančioms moterims turi būti prieinamos profilaktinės moterų sveikatos apsaugos priemonės, kaip antai krūtis ir gimdos vėžio diagnostika. Sveikatos apsaugos priemonių adekvatumo kriterijus taip pat reikalauja, kad moterų teisė į asmens neliečiamybę laisvės atėmimo vietose būtų gerbiama taip pat, kaip ir įprastoje visuomenėje. Tokiu būdu, kaip ir laisvėje esančioms moterims, nuteistosioms turi būti tomis pačiomis sąlygomis prieinamos apsaugos nuo neplanuoto nėštumo priemonės, tarp kurių ir vadinamosios „kito ryto“ skubiosios kontracepcijos tabletės ir/arba kitos, nepageidaujamo nėštumo užkardymo bei, esant vėlesnei nėštumo stadijai, nėštumo nutraukimo bei abortų formos. Svarbu ir tai, kad Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komitetas ne karto ragino valstybes nares užtikrinti, kad kalėjimuose būtų pasirūpinta visais moterų higienos ir sveikatos poreikiais, įskaitant ginekologinę sveikatą, priežiūrą prieš gimdymą ir po jo, menstruacijų metu reikalingas priemones, taip pat ir lytinę ir reprodukcinę sveikatą.

Tarptautinės nevyriausybinių organizacijos „Penal Reform International“ parengtame leidinyje „Įkalintos moterys: Bankoko taisyklių įgyvendinimas“ yra pastebima, kad Bankoko taisyklės pripažįsta, kad vienas pagrindinių moterų sveikatos priežiūros poreikių, susietų su lytimi, yra susijęs su jų reprodukcinę sveikatą. Pagal medicinos konfidencialumo principus (Bankoko taisyklių 8 punktą) moterys neturėtų būti verčiamos teikti informacijos, pavyzdžiui, apie paskutinius nėštumus. Dar daugiau, jei moteris pasidarė abortą šalyje, kurioje jis yra kriminalizuotas, ji niekada neturėtų būti verčiama teikti apie tai detalesnę informaciją (Penal Reform International, 2017, p. 62).

Be kita ko, atkreipiamas dėmesys ir į sutuoktinių vizitų reikalingumą, kurių metu nuteistoji gali praleisti laiką su lankytoju privačiai, paprastai su savo sutuoktiniu ar partneriu. Šie vizitai padeda palaikyti intymius poros ryšius, įskaitant jų seksualinius santykius. Paprastai pora vizito metu laiką praleidžia kambaryje, kuriame yra lova, dušas ir kitos sanitarinės patalpos. Daugelyje šalių kaliniai vyrai turi teisę į sutuoktinių vizitus, tačiau nuteistos moterys – ne. Siekiant spręsti tokios moterų diskriminacijos problemą,

Bankoko taisyklių 27 punktą reikalauja, kad kalėjimai leistų sutuoktinių lankymą tiek vyrams, tiek moterims. Moterų kalėjimuose turi būti numatytos galimybės lankytis sutuoktiniams ar partneriams, kad būtų užtikrintos vienodos galimybės (Penal Reform International, 2017, p. 103). Dar daugiau, kaip geroji praktika yra vertinamas prezervatyvų ir kitų kontraceptinių priemonių suteikimas, kad būtų išvengta nepageidaujamo nėštumo ir būtų užkirstas kelias lytiškai plintančių infekcijų perdavimui (Penal Reform International, 2017, p. 103).

Vis dėlto, nepaisant formuojamų tarptautinių gairių, kaip atskleidė konkretaus Brazilijoje atlikto tyrimo „Moterų reprodukcinės teisės bausmių vykdymo sistemoje: įtampa ir iššūkiai transformuojant realybę“ rezultatai, nuteistos moters teisė priimant sprendimus dėl reprodukcijos, be diskriminacijos, prievartos ar smurto yra viena iš pagrindinių diskusijų kalėjimo kontekste. Kalėjimuose apsisprendimui palaikyti lytinius santykius su savo partneriu intymių vizitų metu įtaką daro kalėjimų vidinės tvarkos reguliavimas bei mikroklimatas. Nepaisant to, kad dažnai partneriai apleidžia įkalintas moteris, prisideda daugybė kitų veiksnių, kurie apsunkina galimybę naudotis šia teise, pavyzdžiui: partnerio paieška, nesaugios vietų, skirtų intymiesiems susitikimams, sąlygos, susitikimų dažnumo ir trukmės apribojimas, reikalavimas įrodyti santuokinį ryšį iki įkalinimo, poros medicininių tyrimų reikalavimas bei kiti kylantys sunkumai ar net draudimai intymiam vizitui tarp nuteistųjų (Women's reproductive rights, 2016, p. 5). Atlikto tyrimo duomenims antrina ir G. Sakalausko su kolegomis monografijoje pateikti pastebėjimai, kad didesnio streso veiksnys ir vyriškos, ir moteriškos lyties asmenims yra su įkalinimu susijęs heteroseksualių lytinių santykių praradimas. Įkalinimui trunkant ilgą laiką ir neturint įprastų lytinių santykių su priešinga lytimi, linkstama į pasyvius arba aktyvius homoseksualius vaidmenis bei ryšius, kurie sukelia papildomų psichinių sunkumų (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 84).

Brazilijoje atliktas tyrimas atskleidė ir tai, kad teisės į intymius susitikimus su partneriu įgyvendinimas kelia ypatingų problemų nėščioms moterims ar moterims su vaikais. Šiais atvejais dažnai priekaištaujama tokioms moterims siekiant „priminti“ apie jų veiksmų pasekmes, lytinius santykius susiejant tik su malonumo pasiekimu, pasmerkiant natūralų seksualumo naudojimą. Tyrimo metu nuteistoji moteris, kuri kalėjime augina sūnų, pasidalino savo patirtimi, pastebėdama, kad: „grižusi iš intymaus vizito esu priversta jaustis nejaukiai. Tai nepatogu. Visi vis spokso. Darbuotojai, jie žiūri su išraiška praktiškai sakydami: „Jūs jau turite sūnų ir einate ten, kad pradėtumėte kitą?“ (Women's reproductive rights, 2016, p. 5). Dar daugiau, tokia praktika yra siejama ir su įkalintos moters įvaizdžiu, nuvertinančiu jos motinystę ir „norą būti motina“, susijusį su natūraliu moters atsakomybės

dėl vaikų pradėjimo apsisprendimu. Tais atvejais, kai moterys, pasinaudojusios intymiais vizitais pastoja nuo savo partnerio, atsakomybė dėl nėštumo priskiriama moteriai. Jų motyvai pastoti yra nuvertinami kaip viso labo „forma, palaikanti ryšį su išoriniu pasauliu“, kaip būdas gauti teisinę naudą arba pagerinti įkalinimo sąlygas dėl nėštumo, bet „ne kaip noras būti motinomis“ (Women’s reproductive rights, 2016, p. 6).

Pollock-Byrne yra pastebėjęs, kad nusikaltusios moterys yra tokioje padėtyje, kad dėl savo nusikalstamo elgesio ne tik pritraukia valstybės kontrolę, bet ir jaučia visuomenės polinkį jas kontroliuoti, nes jos nuklydo nuo moralinių lūkesčių, keliamų moters lyčiai. Todėl buvo suvokta, kad įkalintoms moterims reikia „specialių kontrolės ir uždarymo formų“ (Pollock-Byrne, 1990, p. 36). Ši mintis puikiai iliustruoja ir jau anksčiau aptarto atlikto tyrimo rezultatus, kurie atspindi, kad įkalinimo įstaigos ne visuomet yra pajėgios užtikrinti moterų seksualinę sveikatą, dar daugiau, jų vieną iš asmeninių teisių – reprodukcinę teisių realizavimą. Apibendrinant atliktą analizę, nenuostabu, kad dauguma moterų, turinčių vaikų bausmės atlikimo metu, yra moterys, kurios vaikų susilaukė dar iki jų įkalinimo arba paprasčiausiai buvo įkalintos būdamos nėščios (Women’s reproductive rights, 2016, p. 6).

4.4. Vaikų auginimas bausmės atlikimo metu

Nėščios moterys ir moterys, turinčios vaikų, kurie kartu gyvena kalėjime, gali susidurti su ypatingais iššūkiais. Pastebima, kad nėščioms moterims, motinoms ir jų vaikams turėtų būti užtikrinami specialūs sveikatos priežiūros ir mitybos reikalavimai, kurie kalėjimuose dažnai nėra tinkamai įvertinami, o psichologinė moters ir vaikų gerovė kelia ypač didelį susirūpinimą (Penal Reform International, 2019, p. 42). CPT 2000 m. pristatytoje Dešimtojoje bendrojoje ataskaitoje išreiškė susirūpinimą dėl to, kad dažnai susiduria su praktiniais pavyzdžiais, kai nėščioms moterims ginekologinių apžiūrų ar gimdymo metu uždedami antrankiai arba jos kitais būdais yra pritvirtinamos prie lovų ar kitokių baldų. CPT pastebi, kad toks požiūris į nėščiąsias moteris yra visiškai nepriimtinas ir turi būti apibūdintas kaip nežmoniškas ir žeminantis elgesys. Būtina ieškoti ir rasti kitų būdų saugumui užtikrinti.

Pastebima ir tai, kad dažnai kalėjime nėščios moterys ir vaikai, gyvenantys su jomis, nėra įtraukiami į reabilitacijos programas. Kartais valdžia vienasmeniškai daro išvadą, kad nėščios moterys arba motinos, turinčios vaikų nenorėtų dalyvauti švietime ir profesiniame mokyme. Tokioms moterims neretai nėra užtikrinamos jokios alternatyvios vaikų priežiūros priemonės, kurios leistų motinoms dalyvauti švietimo, reabilitacinėse bei profesinio rengimo programose (Penal Reform International, 2019, p. 42). Vis dėlto,

reikalinga pažymėti, kad Bankoko taisyklių 42 punkto 2 dalyje yra nurodyta, kad kalėjimų režimas turėtų būti „pakankamai lankstus patenkinant nėsčiųjų, žindančių motinų ir moterų su vaikais poreikius. Kalėjimuose turi būti vaikų priežiūros įstaigos bei reikalingos priemonės, kad nuteistos moterys galėtų dalyvauti kalėjimo veikloje“.

Tenka pastebėti, kad kuomet yra priimamas sprendimas, leidžiantis vaikams lydėti nuteistas moteris į kalėjimą, vaikų kalėjime praleidžiamas laikas dažnai yra jų svarbiausiais vaiko raidos formavimosi metais. Tai daro didžiulę įtaką jų ateičiai, tačiau realybė dėl kalėjimų perpildymo daugelyje pasaulio šalių reiškia, kad vaikai gyvena prastomis sąlygomis, mažai ar visai neturi galimybės naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis ar švietimo įstaigomis (Penal Reform International, 2017, p. 133). Vertinant tai, galima pastebėti, kad dėl įvardintų priežasčių vaikų augimas laisvės atėmimo vietoje gali būti itin varginanti ir traumuojanti patirtis vaikams. Bankoko taisyklių 49 punktas siekia išspręsti šias problemas reikalaujant, kad vaikai, kalintys su motina, niekada nebūtų traktuojami kaip kaliniai. Tačiau kita vertus, praktikoje yra pastebima, kad dėl šios priežasties vaikai nėra įtraukiami į kalėjimuose vykstančias programas, organizuojamuosiuose mokymuose retai yra tinkamai atsižvelgiama į vaikų poreikius. G. Sakalauskas su kolegomis, vertindami vaikų auginimą kalėjimo aplinkoje, pastebi, kad, viena vertus, net ir įkalinimo metu motinos ir vaiko atskyrimas yra nehumaniškas ir netikslingas, kita vertus, įkalinimo įstaigos aplinka nėra tinkama vaikams augti, o vaikas neturi „atlikinėti bausmės“ pataisos namuose (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 231).

Vertinant situaciją Lietuvoje, pastebėtina kad Bausmių vykdymo kodekso 5 skirsnis iš esmės numato tam tikrus laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus nėsčioms bei vaikus auginančioms laisvės atėmimo vietoje moterims. Pradedant analizuoti šiuos bausmių vykdymo ypatumus, yra matyti, kad nėsčios moterys ir vaikų iki trejų metų turinčios motinos po nuosprendžio įsiteisėjimo per dešimt dienų nusiunčiamos į pataisos namus, turinčius vaikų (kūdikių) namus. Be kita ko, vaikų iki trejų metų turinčioms nuteistosioms gali būti sudarytos sąlygos pačioms auginti ir prižiūrėti vaikus iki tol, kol jiems sueis treji metai, tokiu atveju motinos gali būti apgyvendinamos kartu su vaikais pataisos namų vaikų (kūdikių) namų patalpose, arba, nuteistųjų motinų pageidavimu, jų vaikai gali būti laikomi vietovės, kurioje yra pataisos namai, vaikų (kūdikių) namuose. Vis dėlto, tokiu atveju, nuteistosios motinos, kurių vaikai iki trejų metų laikomi pataisos namų arba vietovės, kurioje yra pataisos namai, vaikų (kūdikių) namuose, turi teisę kasdien ne mažiau kaip po dvi valandas pasimatyti su savo vaikais, tačiau į tokį laiką nėra skaičiuojamas krūtimi maitinančių motinų vaikų maitinimo laikas. Dar daugiau, Bausmių vykdymo kodekse yra nurodoma, kad nėsčioms moterims ir vaikų iki trejų metų turinčioms

motinoms pataisos namų administracija gali leisti gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Atsižvelgiant į vaiko interesus, leidimas pataisos įstaigos direktoriaus nutarimu kasmet gali būti pratęsimas, bet ne ilgiau, kol vaikas bus pradėtas ugdyti pagal pradinio ugdymo programą.

Siekiant sukurti palankią aplinką už pataisos įstaigos ribų gyvenančioms moterims ir jų vaikams, 2016 m. pavasarį Panevėžyje buvo atidaryti Vaiko ir mamos namai, kur laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys su savo vaikais gali gyventi prižiūrimos pareigūnų. Čia apsigyvenusios nuteistosios turi galimybę leisti vaikus į darželį, dirbti bei palaipsniui pasiruošti išėjimui į laisvę. Taigi, šių moterų bei jų vaikų gyvenimo sąlygos yra artimos gyvenimui laisvėje, išvengiama didelio kontrasto tarp gyvenimo pataisos namuose ir išėjimo į laisvę, kadangi integracijos procesas vyksta palaipsniui, ir daugelis moters turimų socialinių problemų pradėdamos spręsti jai dar atliekant bausmę. Vaiko ir mamos namų atidarymas, rodos, yra optimalus sprendimas kalinčioms motinoms, tačiau šiuo metu ten, deja, gali būti apgyvendintos daugiausia penkios moterys su mažamečiais vaikais, kurioms netrukus baigsis laisvės atėmimo bausmė (Sakalauskas *et al.*, 2020, p. 232).

Apibendrinant motinų galimybę auginti vaiką bausmės atlikimo metu, yra reikalinga atkreipti dėmesį į G. Sakalausko ir kolegų pateiktas išvadas, kuriose yra pastebima, kad Bausmių vykdymo nuostatos yra palankios tik daliai nuteistųjų ir jų vaikų. Pirma, (vadovaujantis Bausmių vykdymo kodekso atnaujinamais – dažniausiai) vyresni nei trejų metų vaikai visais atvejais yra atskiriami nuo kalinčių motinų, moterims suteikiama galimybė būti šalia jų mažamečių vaikų, tačiau vyresni vaikai yra paliekami giminaičių arba valstybės globai, tad jų ryšiai su motinomis neišvengiamai silpnėja ir gali nutrūkti (nekalbant apie kitus galimus neigiamus padarinius be motinos globos likusiems vaikams). Antra, šiuo metu Panevėžyje veikiantys Vaiko ir mamos namai, deja, gali priimti tik labai nedidelį skaičių moterų su vaikais, trūksta resursų didesniems tokio pobūdžio namams steigti ir moterims juose apgyvendinti. Be to, Panevėžio pataisos namų darbuotojai linkę apgyvendinti Vaiko ir mamos namuose tas moteris, kurios netrukus išeis į laisvę, tad ilgas terminuotas laisvės atėmimo bausmes atliekančios moterys su vaikais neturi galimybės gyventi už pataisos įstaigos ribų. Galiausiai, pataisos įstaigos administracija neprivalo leisti visoms nėsčioms ar vaikų iki trejų metų turinčioms moterims gyventi už pataisos įstaigos ribų, kadangi geresnės bausmės atlikimo sąlygos Bausmių vykdymo kodekso 152 straipsnio 1 dalyje yra pateikiamos kaip galimybė, bet ne kaip privaloma taikyti sąlyga. Tokia įstatymo formuluotė bei riboti resursai šiuo metu neleidžia užtikrinti geresnių gyvenimo sąlygų kalinčioms moterims ir jų vaikams bei palengvinti šių moterų integracijos proceso.

Vis dėlto, vertinant pastarųjų metų Bausmių vykdymo kodekso pakeitimus, susijusius su motinu galimybe auginti vaikus bausmės atlikimo metu, yra pastebimas teigiamas pokytis, susijęs su motinu galimybe gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai. Iki 2020 m. birželio 19 d. paskelbto Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymo, šis suteiktas leidimas galėjo būti pratęstas iki tol, ko, vaikui sueis ketveri, tačiau įsigaliojus Bausmių vykdymo kodekso 152 straipsnio 2 dalies pakeitimams, šis leidimas gali būti pratęstas iki tol, kol vaikas bus pradėtas ugdyti pagal pradinio ugdymo programą.

4.5. Pakartotino nusikalstamo elgesio rizikos nustatymo ypatumai

Atsakydama, kodėl svarbu atskirai ištirti nusikaltėlių moterų pakartotinį nusikalstamumo riziką, M. Brown teigia, kad galimo pakartotinio nusikalstamumo numatymas turi svarbių socialinių ir ekonominių padarinių moterų programoms, rehabilitacijai, lygtinio paleidimo ir visuomenės saugumo sprendimams bei nutiestųjų šeimoms ir bendruomenėms. Ji taip pat teigė, kad darbas, susijęs su moterimis, iš esmės apsiribojo bandymu taikyti vyrams patvirtintus recidyvo rizikos rodiklius. Vis dėlto, M. Brown pastebi, kad praktikoje šie rezultatai rodo prastą vyrų ir moterų rizikos profilių sąsają (Recidivism among Female Prisoners, 2006, p. 2). Vertinant moterų pakartotinio nusikalstamumo riziką, reikėtų atkreipti dėmesį, kad moterys iš esmės daro mažiau nusikaltimų nei vyrai, todėl atitinkamai, jų pakartotinio nusikalstamumo lygis yra žemesnis nei daugumos tai pačiai kategorijai priskiriamų vyrų. Dar daugiau, neretai moterų pakartotinio nusikalstamumo rizikai didelę įtaką turi tokie faktoriai, kaip santykiai su šeima ir vaikais, mažesnis jų socialinis, finansinis bei edukacinis kapitalai. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad neretai didžiulius iššūkius moterims kelia jų padėtis visuomenėje, todėl dažnai bet kokios išankstinės išvados apie moterų nusikalstamą karjerą, vertinant jas vyrų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniuose, yra nenuoseklios (Recidivism among Female Prisoners, 2006, p. 11).

R. Sampson ir J. Laub teigia, kad moterų gebėjimą nenusikalsti galima paaiškinti socialiniu ryšiu, kuris vyksta peržengus pilnametystę ir atspindi tam tikrus lūžio taškus gyvenimo trajektorijoje. Stiprus socialinis ryšys, įskaitant stabilų užimtumo ir saugios santuokos sudarymą padidina tikimybę atsiriboti nuo nusikalstamumo (Recidivism among Female Prisoners, 2006, p. 10). Vis dėlto B. Bendos vertinimu, prisirišimas prie gyvenimo partnerio, kuris elgiasi neteisėtai, iš tikrųjų padidina tiek vyrų, tiek moterų nusikalstamumo tikimybę, pastebima, kad tokie santykiai didesnę neigiamą įtaką daro moterims. Todėl B. Benda išskiria, kad moterų vaikystės kokybė, paskutiniai nusikaltimai, priklausomybė

narkotikams, stresas ir depresija yra stipriai susiję su moterų pakartotiniu nusikalstamu elgesiu (Benda, 2005, p. 325). P. O'Brien išnagrinėjo perėjimą iš kalėjimo į laisvą pasaulį, atlikdama 18 moterų, grįžusių į bendruomenę, atvejų tyrimus. Šie tyrimai nustatė pakartotinio nusikalstamo elgesio tikimybę, išskirdama šiuos rizikos faktorius: moterims tenkančios atsakomybės už vaikus ir kitus šeimos narius faktas, nuolatinis piktnaudžiavimas narkotikais, finansinių išteklių, gyvenamojo būsto bei užimtumo problemos (O'Brien, 2001, p. 82).

Vertinant moterų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos ypatumus Lietuvoje, reikalinga pastebėti, kad vadovaujantis Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2012 m. birželio 25 d. įsakymu Nr. V-211, Lietuvoje buvo patvirtintos nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikos, kurių viena aprobuotų – teisės pažeidėjo vertinimo sistema OASys (*ang. OASys The Offender Assessment System*). Ši pakartotinio nusikalstamumo vertinimo sistema yra taikoma bendrai tiek vyrams, tiek moterims (Ustinavičūtė, 2009, p. 347). Siekiant geriau atskleisti šio poskyrio ypatumus, reikalinga iš anksto atkreipti dėmesį į tai, kad, Lietuvoje moterims taikomų specialių pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo ypatumų šiuo metu nėra, todėl moterys ir vyrai yra vertinami bendrai. OASys metodiką sudaro 12 skalių, kurias pasitelkus yra vertinami D. A. Andrewso ir J. Bonta išskirti su nusikalstamu elgesiu susiję ir empiriškai patikrinti statiški ir dinamiški teisės pažeidėjų rizikos veiksniai: 1) teisės pažeidimų istorija (dabartiniai ir ankstesni teisės pažeidimai); 2) padarytų nusikaltimų pobūdžio analizė; 3) gyvenimo sąlygų apibūdinimas (kokia yra asmens gyvenamosios vietos kokybė, vietovė); 4) išsimokslinimas, mokymasis ir galimybė įsidarbinti (darbo bei išsimokslinimo istorija); 5) lėšų tvarkymas ir pajamos (asmens gebėjimas paskirstyti savo pajamas); 6) santykiai (vertinama asmens santykių su kitais žmonėmis kokybė, tų santykių ryšys su nusikalstamu elgesiu); 7) gyvenimo stilius ir draugų ratas (asmens laisvalaikis, su kuo jis bendrauja); 8) piktnaudžiavimas narkotikais; 9) piktnaudžiavimas alkoholiu; 10) emocinė gerovė (emocinės problemos, trukdančios asmens ir / ar aplinkinių kasdieniam funkcionavimui); 11) mąstymas ir elgesys (asmens mąstymo ypatumai, ypač su socialinėmis problemomis susiję aspektai); 12) nuostatos (kaip asmuo žiūri į jo atliktas nusikalstamas veikas bei į jam skirtą priežiūrą) (Česnienė, 2015, p. 65).

Reikalinga pastebėti, kad dauguma OASys skalių yra susijusios su itin profesionalių psichologinių intervencijų reikalaujančių tyrimų rezultatais. G. Sakalauskas su kolegomis, vertindami šią pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos metodologiją, pastebi, kad psichologinio išsilavinimo neturintiems pataisos sistemos specialistams gali būti sudėtinga tiksliai įvertinti tokias OASys dalis kaip „Mąstymas ir elgesys“, „Nuostatos“, „Emocinė

gerovė“. Dėl šios priežasties įkalinimo įstaigose šias OASys dalis neretai vertina psichologinės tarnybos darbuotojai, tačiau, kaip pažymi mokslininkai, tokiu atveju dviejų darbuotojų vertinimų tarpusavio suderinamumas gali būti nedidelis, tad ir galutinis OASys įvertinimas kai kuriais atvejais gali būti netikslus (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 102). Dar daugiau, nevertinant pačios OASys metodologijos *per se* tinkamumo moterims, reikalinga pastebėti, kad šiuo metu susirūpinimą kelia ir tai, kad moterų specifiniai poreikiai Lietuvoje naudojamoje pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos metodologijoje nėra įvertinami. Tenka pripažinti, kad primityvus fiziškas moterų atskyrimas nuo vyrų laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu yra lyg savaime suprantama norma šiuolaikinėje bausmių vykdymo sistemoje, tačiau šis faktas verčia atkreipti dėmesį į tai, kad, nepaisant vykdomo moterų atskyrimo, jos vis tiek yra kalinamos „vyriškoje“ bausmių vykdymo sistemoje.

Iš esmės įvertinus I. Česnienės anksčiau įvardytas OASys metodologijos tyrimo sritis, reikalinga pastebėti, kad tiriamos sritys be abejonės yra aktualios ir moterų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos ypatumų vertinimui, tačiau vertinimo sistema neatliepia dažnai itin jautrių nuteistų moterų aplinkybių, kurios yra susijusios su jų padėtimi šeimoje, vaikų auginimu, patirta prievarta, priespauda bei diskriminacija, jaučiamu nerimu bei depresija. Dažnai moterims, išėjusioms į laisvę, dėl itin didelės kalnimo žalos, atsiveria dar didesnė praraja, kadangi bausmių vykdymo sistema iš esmės nėra pritaikyta moterims, joms tenka patirti dvigubą izoliaciją. Siekiant įvertinti moterų pakartotinio nusikalstamo elgesio riziką, reikalingą atkreipti dėmesį į M. Brown pirmiau pateiktas mintis dėl moterų nusikalstamumo, kuris yra ženkliai mažesnis nei vyrų, todėl atitinkamai, moterų pakartotinė nusikalstamumo rizika yra žemesnė. Vis dėlto, reikalinga dar kartą įvertinti ir Tarptautinės moterų kalėjimų studijos atlikto tyrimo duomenis, kurie atskleidė, kad moterų, kurios nusikalsta nebe pirmą kartą, rodiklis yra itin aukštas, o tai suponuoja, kad moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumai nėra pajėgūs pasiekti bausmių vykdymo tikslo – sėkmingos nuteistųjų socialinės integracijos (Tarptautinė moterų kalėjimų studija, 2005, p. 7).

Apibendrinant šį poskyrį, reikalinga dar kartą pastebėti, kad moterys padaro nusikalstamas veikas vedamos ypatingų motyvų bei ketinimų, dažnai susijusių su itin menka jų padėtimi šeimoje, visuomenėje (mažai ką turint bendro su vyrų nusikalstamo elgesio motyvais, todėl bendrai taikoma pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodologija nėra kokybiškai aktuali). Vertinant moterų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos ypatumus, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad moterų bausmės vykdymo laikotarpiu joms turi būti užtikrinamos terapinės priemonės, skatinimas edukuotis, užmegzti darbinius santykius, ir tik išsprendus šias problemas, kurios yra

tampriai susijusios su moterų savęs vertinimu, realizavimu, jų saviverte bei pasitikėjimu savimi, tokiu būdu bus galima kokybiškai vertinti, ar moteris bus pajėgi versti naują gyvenimo puslapį. Šiuometinė situacija kelia nerimą, nes iš esmės moterys atlieka bausmę laisvės atėmimo vietoje, kuri yra orientuota į vyrų bausmės atlikimą, todėl jos yra paliekamos savieigai. Bausmių vykdymo sistemoje nėra užtikrinami jų specifiniai poreikiai, todėl jų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas, vadovaujantis bendromis metodologijomis, kelia susirūpinimą dėl savo kokybiškumo.

4.6. Socialinės integracijos išėjus į laisvę problematika

Europos komisijos ataskaitoje „Moterys, integracija ir kalėjimas“ yra pažymima, kad daugelis kalėjime esančių moterų prieš įkalinimą jau kentė tam tikrą socialinę atskirtį. Dauguma socialinių moterų pažeidėjų charakteristikos yra susijusios: didelė dalis į kalėjimą pasiųstų moterų iki įkalinimo dienos neturėjo jokio finansinio saugumo, niekada nedirbo arba dirbo tik itin mažai apmokamus darbus, neturėjo saugios apgyvendinimo vietos, pasižymėjo menku išsilavinimu, buvo fizinio ir (arba) seksualinio smurto aukomis (Women, integration and prison, 2005, p. 5). Pasak Jungtinės Karalystės labdaros organizacijos „Moterys kalėjime“ vyriausiojo vadovo, „pakanka kelių savaičių kalėjimo, kad moterys prarastų namus, vaikus ir darbą bei pakenktų savo psichinei sveikatai. Kadangi moterys dažnai yra pagrindinės vaikų globėjos, motinoms atvykus į kalėjimą, devyniais iš dešimties atvejų, jų vaikai taip pat turi palikti savo namus, kad galėtų patekti į globos sistemą arba gyventi pas artimuosius“ (Penal Reform International, 2019, p. 17).

Europos komisijos atliktas socialinis tyrimas atskleidė, kad daug problemų moterims po laisvės atėmimo bausmės sukelia elementari dezorientacija. Daugelis moterų pranešė, kad buvo tarsi „pamestos“ ir dezorientuotos per pirmąsias kelias savaites, ir netgi elementarias gyvenimiškas situacijas dažnai išgyveno kaip nevaldomus iššūkius. Kalėjimo poveikis moterų socialiniams įgūdžiams taip pat buvo akivaizdus negebėjime valdyti finansų, patiriant sunkumų organizuojant savo laiką, nustatant prioritetus, imantis iniciatyvų, priimant sprendimus ir panašiai. Dar daugiau, išeidamos iš kalėjimo, dauguma moterų turi vienu metu rūpintis šiais klausimais: užsitikrinti būstą, reguliarias pajamas, atkurti santykius su vaikais ar kitais šeimos nariais – vos palikusios kalėjimą, moterys yra apkrautos vienu metu sprendžiamų problemų gausa. Pastebima ir tai, kad dauguma laisvės atėmimo vietų neturi kontakto su socialinėmis organizacijomis, veikiančiomis geografinėje vietovėje, į kurią galiausiai grįžta paleistos moterys. Persikėlimo darbas būtų efektyvesnis, jei specialistai, kurie galiausiai dirbs su moterimis po jų išleidimo, galėtų patekti į kalėjimus ir užmegzti asmeninius santykius su savo būsimo paslaugų gavėjomis. Problemas

sukelia ir tai, kad iš kalėjimo paleistų moterų finansinė padėtis paprastai yra labai pažeidžiama, nes įkalinimo metu moterims yra sudėtinga susitaupyti pakankamą pinigų sumą, kai kurios moterys dar labiau įklimpsta į skolas. Po moterų išėjimo į laisvę jomis dažniausiai tenka rūpintis šeimai arba tėvams. Dauguma moterų savo tėvus įvardijo kaip didžiausią paramos šaltinį pirmosiomis savaitėmis ir mėnesiais po paleidimo. Nevertinant tokios padėties, kuri sukuria tam tikrą priklausomybę, reikalinga pastebėti, kad daugelis nuteistųjų šeimų pačios susiduria su finansiniais sunkumais, dėl kurių nuolatinis moterų finansinis išlaikymas yra neįmanomas. Nors yra žinoma, kad daugelis moterų, išeidamos iš kalėjimo, neturi namų, tačiau pereinamųjų namų ar pusiaukelės namų skaičius vis dar yra nepakankamas (Women, integration and prison, 2005, p. 13).

Kaip svarbią problemą Europos komisija įvardija ir tai, kad tik nedaugelis moterų per pirmuosius mėnesius po išleidimo geba įsidarbinti. Daugeliui nuteistųjų moterų trūksta elementarių socialinių įgūdžių, išsilavinimo, tačiau pastebima, kad įkalinimas jų padėties nepagerino. Vis dėlto yra pastebima, kad moterys po išleidimo yra linkusios ieškoti darbo, kurį dirbo laisvės atėmimo vietoje – valymas, namų ruošos darbai, drabužių pramonė yra vieni greičiausiai įgyjamų darbų. Tačiau daugeliu atvejų moterys įsidarbina ne visai darbo dienai, jų darbo sutartys būna trumpalaikės arba sezoninės, dar blogiau, sutartys iš viso nėra sudaromos, tuomet jos tampa juodosios ekonomikos dalimi, o tai tik dar labiau sustiprina jų pažeidžiamą padėtį (Women, integration and prison, 2005, p. 14).

Europos komisija pastebėjo, kad moterims išėjus į laisvę trūksta priežiūros, todėl moterys kritiniu pereinamojo laikotarpio metu lieka vienos. Galiausiai kalėjimuose atsakingų darbuotojų pareigos baigiasi paleidimo dieną „prie kalėjimo vartų“. Pastebėtina, kad už moterų globą laisvėje turėtų atsakyti probacija, nevyriausybinės organizacijos, todėl kalėjimo darbas turėtų kuo labiau įgalinti jų veiklą. Vis dėlto kalėjimų darbuotojai dažnai neturi net atsiliepiamų apie kalinių reintegraciją, nebent moterys galiausiai sugrįžta į įkalinimo įstaigą. Daugelyje šalių nusikaltimai, už kuriuos yra nuteisiamos moterys, yra labai stigmatizuojantys, pavyzdžiui, prostitucija, sekso paslaugų teikimas, o tai daro įtaką moterims ir jų reabilitacijai tiek įkalinimo metu, tiek išėjus į laisvę. Daugumoje šalių buvusios kalinės patiria didesnę stigmatizavimą nei vyrai, neatsižvelgiant į jų nusikaltimo pobūdį, todėl yra labiau tikėtina, kad jos patirs šeimos ir bendruomenės atstūmimą (Penal Reform International, 2019, p. 17).

Apibendrinant šį skyrių, yra matyti, kad Europos komisijos atliktas tyrimas, kuriame dalyvavo akademinėms mokslinių tyrimų institucijoms ir nevyriausybinėms organizacijos iš Ispanijos, Vokietijos, Anglijos ir Velso, Italijos, Prancūzijos ir Vengrijos, atskleidė, kad net šešiose Europos Sąjungos šalyse moterų socialinė integracija išėjus į laisvę dažnai nėra

sėkminga, nes neretai moterys laisvėje yra paliekamos savieigai, o iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo turėtos socialinės spragos dar labiau žiojėja. Būtent dėl to yra sutinkama, kad socialinis darbas su nuteistomis moterimis turi vykti nuo pat pirmųjų laisvės atėmimo dienų.

Siekiant įvertinti padėtį Lietuvoje, atkreiptinas dėmesys, kad konkrečių tyrimų, kurie analizuotų moterų socialinės integracijos laisvėje problemas – stinga, tačiau atlikus Panevėžio pataisos namų strateginio veiklos plano programų vykdymo ataskaitą, yra matyti, kad vienas iš pataisos įstaigos 2020 m. iškeltų uždavinių buvo padidinti socialinės reabilitacijos veiksmingumą. Ataskaitoje nurodoma, kad 2020 m. buvo „organizuotos nuotolines resocializacijos priemonės nuteistosioms – vyko 7 užsiėmimų ciklai, kuriuose dalyvavo 85 nuteistosios“. Vis dėlto, kokio pobūdžio resocializacijos priemonės buvo organizuotos nuteistosioms detalizuota nėra. Taip pat pažymima, kad „buvo sudarytos sąlygos nuteistųjų savanorystės veikloms už pataisos įstaigos teritorijos ribų – organizuotos 7 savanoriško darbo veiklos, gerų darbų iniciatyvos, kuriuose dalyvavo 56 nuteistųjų. Bendradarbiaujant su išorinėmis organizacijomis siekiant atstatyti socialinius ir praktinius įgūdžius, reikalingus gyventi laisvėje, organizuotas neformalaus švietimo programų vykdymas nuteistosioms. Skaitmeninio raštingumo mokymo programoje „Skaitmeninės technologijos tau: ateik, sužinok, išmok“ dalyvavo 86 nuteistosios“. Pasitelkus Panevėžio pataisos namų statistinius duomenis, galima daryti išvadą, kad per metus (įvertinus penkerių metų laikotarpio statistiką) Panevėžio pataisos namuose vidutiniškai bausmę atlieka apie 301 nuteista moteris, todėl toks vangus nuteistųjų dalyvavimas programose siunčia galimą žinią, kad dauguma nuteistųjų yra ne motyvuotos socializacijos, o apatijos bei susitaikymo su beprasmybe būsenoje.

5. GEROSIOS UŽSIENIO ŠALIŲ PRAKTIKOS ĮGYVENDINIMO GALIMYBĖS LIETUVOJE

Analizuojant gerąją užsienio praktiką, kuri galėtų būti įvertinta siekiant tobulinti moterų padėtį laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu bei socialinę integraciją atlikus bausmę, reikalinga atkreipti dėmesį į Gruzijoje vykdomą projektą, kurio metu laisvės atėmimo vietos administracija bendradarbiauja su keturiomis vietinėmis organizacijomis, kurios teikia paramą smurtą ar diskriminaciją patyrusioms moterims. Intervencijos yra skirtos nutraukti kalinių moterų patiriamą smurto ir nelygybės grandinę, kuri gali tęstis ir po jų išleidimo į laisvę. Projektu siekiama išspręsti smurto traumas ir pasekmes bei suteikti visapusišką paramą, kad moterys būtų atsparios ir pajėgios po išlaisvinimo gyventi savarankišką bei įstatymų besilaikantį gyvenimą. Šia programa taip pat siekiama pagerinti įkalintų motinų vaikų padėtį, įskaitant pastangas atkurti vaikų kontaktus su motinomis ir padėti jiems naudotis psichosocialinėmis, švietimo, sveikatos priežiūros ir kitomis reikalingomis paslaugomis bendruomenėje. Projekto viena iš pagrindinių varų – reguliarius darbo grupės posėdžiai, į kuriuos yra įtraukiami valstybiniai ir nevalstybiniai subjektai, organizuojantys reabilitacijos paramą nuteistosioms bei išėjusioms į laisvę moterims. Viena iš dalyvaujančių organizacijų – asociacija „Moterys versle“ (angl. „*Women in Business*“, GAWB) – organizuoja bausmę atliekančių bei išėjusių į laisvę moterų profesinio mokymo kursus ir verslo mokymą, o moterims baigus verslo mokymo kursus ir parengus savo verslo planus, suteikia minimalias dotacijas jiems realizuoti. GAWB taip pat suteikia prieglobstį apgyvendinant benames moteris, įskaitant moteris su mažais vaikais, kad užtikrintų saugią gyvenamąją vietą, iki tol, kol jos bus pajėgios save išlaikyti. Projektas taip pat apmoka ir medicinos paslaugas projekto naudos gavėjams, jei valstybinės medicinos programos nepadengia išlaidų (Penal Reform International, 2019, p. 24). Vertinant šio projekto įgyvendinimo galimybes Lietuvoje, pastebėtina, kad tokio pobūdžio projektai reikalauja pakankamų finansinių išteklių.

Vis dėlto, įvertinus Panevėžio pataisos namų 2020 m. strateginio veiklos plano vykdymo ataskaitą, matyti, kad socialinės reabilitacijos programoms buvo skirta 235 000 eurų, tačiau pasirinktos programos nebuvo patrauklios moterims, dalyvavimas jose – vangus. Tokie kokybės ir turinio prasme išbaigti projektai pasižymi nuoseklios reabilitacijos ypatumais, visų pirma moterims yra suteikiama terapinė psichologinė pagalba, užtikrinamos paslaugos jų vaikams. Pradėjusios psichologines intervencijas, moterys tampa savarankiškesnės bei labiau savimi pasitikinčios, bei galiausiai yra pajėgios imtis profesinio ugdymo bei verslumo mokymosi. Panevėžio pataisos namų strateginiame veiklos plane įvardijamos programos yra siauros, epizodinės bei nenuoseklios,

pažeidžiamos moterų laisvės atėmimo vietoje šias programas pabaigusios ir toliau grįžta į įprastą rutiną, t. y. jų baigtis moterims neatveria papildomų galimybių.

Kaip itin gera socialinės integracijos praktika, kuri nereikalauja didelių kaštų, yra atkreipiama P. H. van Kempen ir M. Krabbe leidinyje „Women ir Prison“, kuriame yra pastebima, kad Vokietijoje socialinė integracija prasideda visų pirma nuo labai savarankiškos kalėjimų vidinės tvarkos formavimo ir dosnaus vizitų bei išvykimo iš laisvės atėmimo vietų reguliavimo. Vokietijoje yra adekvačiai įvertinama, kad dauguma moterų yra mažiau pavojingos plačiajai visuomenei, todėl saugumo užtikrinimas nėra toks svarbus. Kaip „geriausios praktikos“ pavyzdį galima paminėti projektą „Įkalinimų moterų sveikatos stiprinimas“, kurį 2007–2012 m. Brėmeno moterų kalėjime bendrai vykdė asociacija, teikianti paramą pažeidėjoms Brėmene bei grupė studentų. Darbo grupę sudarė maždaug 15 bakalauro ir magistrantūros studentų, kurie, bendraudami su nuteistosiomis, nuosekliai plėtojo kalėjimo resocializacijos turinį. Projekto metu bendraujant su nuteistosiomis buvo ne tik skatinamas jų iniciatyvumas ir kūrybiškumas, tačiau tuo pačiu metu buvo komunikuojama apie jų sveikatos sąmoningumą, infekcijos riziką ir būdus užsikrėsti ŽIV / AIDS, lytiškai plintančiomis ligomis, hepatitu, dar daugiau, viso projekto metu dalyviai užsiėmė bendru maisto gaminiu bei valgymu (Van Kempen, Krabbe, 2017, p. 413). Iš pirmo žvilgsnio, dažnai atrodo, kad reikalingą pagalbą moterims gali suteikti tik itin aukštos kvalifikacijos specialistai, kurių pasitelkimo finansiniai kaštai yra itin aukšti, neneigiant to, svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad nemažą naudą nuteistosioms gali suteikti ir bendravimas su jaunais bei pradedančiais savo srities specialistais, studentais. Vis dėlto, kaip jau ankščiau pastebėta bei nurodyta Tarptautinėje moterų kalėjimų studijoje, nuteistos moterys (įskaitant ir Lietuvą) yra „persaugomos“, jų saugumui vis dar yra skiriamos perteklinės priemonės, yra ribojami kontaktai, tačiau galimybė komunikuoti su jaunais savanoriškais pradedančiais specialistais abiem pusėms galėtų būti itin naudinga. Jaunieji specialistai, turintys „šviežių“ žinių, galėtų padėti bausmių vykdymo sistemos socialinės integracijos programas pakreipti progresyvesne linkme, atsiribojant nuo primityvaus moterų „persaugojimo“ bei sustabarėjusio požiūrio į bausmių vykdymo sistemą. Moterims bendrauti su jaunais savanoriais galėtų būti kur kas lengviau nei su laisvės atėmimo vietoje dirbančiais specialistais, kadangi tai nebūtų žmonės „iš įkalinimo įstaigos vidaus“, moterys jaustųsi laisvesnės įvardinti kylančias problemas bei poreikius.

Vertinant nuteistųjų galimybę puoselėti santykius su artimaisiais, Tarptautinės nevyriausybinės organizacija „Penal Reform International“ yra atkreipusi dėmesį į tarptautinę gerąją praktiką, susijusią su moterų santykių su jų šeimos nariais palaikymą. Kaip vienas iš būdų yra įvardijamas Filipinuose naudojama virtuali „Skype“ priemonė

moterims bendrauti su šeimos nariais, kurie gyvena toli nuo įkalinimo vietos. Tai, pasak Tarptautinės nevyriausybinės organizacijos „Penal Reform International“, yra nebrangus būdas nuolat palaikyti ryšius. Dar daugiau, Škotijoje kalėjimų sistema sukūrė standartą, reikalaujantį, kad šeimos vizitams būtų teikiama pirmenybė. Škotijoje šeimos nariai gali dalyvauti naujų nuteistųjų įvedimo į įkalinimo įstaigą sistemoje, o svarbiausia tai, kad pagrindinės nuteistųjų moterų pasimatymų su artimaisiais teisės nėra susijusios su elgesio kalėjime rezultatu (Penal Reform International, 2017, p. 101). Vertinant šių priemonių integravimą Lietuvoje, pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitoje dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti CPT 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas, yra nurodoma, kad siekiant būdų skatinti nuteistųjų bendravimą su jų šeimos nariais, 2016 m. buvo sukurtos teisinės prielaidos nuteistiesiems naudotis internetinės telefonijos pagalba („Skype“ programa). Vis dėlto, atlikus Bausmių vykdymo kodekso analizę, yra matyti, kad naudotis internetine telefonija nuteistieji gali viso labo alternatyviai, tai reiškia, kad nuteistieji gali rinktis arba realų susitikimą arba pokalbį internetine telefonija (BVK 94 str. 2, 3 d.), neįvertinant to, kad pokalbiai „Skype“ programėle galėtų būti puiki priemonė palaikyti bendravimą tarp nuteistųjų susitikimų su artimaisiais, ypač moterims, kurios išgyvena nerimo jausenas dėl paliktos šeimos, vaikų. Dar daugiau, Lietuvoje nuteistiesiems suteikiamų pasimatymų skaičius yra jų elgesio laisvės atėmimo vietoje rezultatas (BVK 73, 74, 75 str.), tačiau susirūpinimą kelia toks reguliavimas yra teisingas didelį stresą bei nerimą patiriančių dėl savo šeimos moterų atžvilgiu, kurioms pokalbiai su šeimos nariais bei vaikais suteikia teigiamą terapinį poveikį. Dar daugiau, kaip pastebi G. Sakalauskas ir kolegos, „kyla klausimas, kodėl kalinius reikia bausti ryšių su išoriniu pasauliu ribojimu, kurie yra tokie svarbūs socialinei integracijai? Kokia tokių ryšių galimybių padidinimo prasmė, jei atliekantis laisvės atėmimo bausmę asmuo neturi su kuo jų palaikyti? Jų padidinimas lengvojoje grupėje ir jų ribojimas drausmės grupėje atrodo beprasmis socialinės integracijos prasme“ (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 44).

Verta pastebėti, kad kaip gerąją praktiką, suteikiančią galimybę vaikams bausmės vykdymo metu augti pozityvioje aplinkoje, galima įvertinti Ispanijoje įsteigtus išorinius motinos ir vaiko namų padalinius, leidžiančius nuteistoms motinoms gyventi su vaikais už kalėjimo ribų, kiekviena šeima turi atskirą butą, o vaikai lanko vietinius darželius. Motinos privalo su vaikais užsiimti auklėjamosiomis veiklomis ir kita edukacine veikla (Penal Reform International, 2017, p. 134). Progresyvi praktika yra vertinama ir Švedijos bausmių vykdymo sistemoje, kurioje kiekvienai nuteistajai laisvės atėmimo bausmė yra paskirtas asmeninis pareigūnas. Šis pareigūnas yra personalo narys, į kurį nuteistoji gali kreiptis

inicijuodama bet kokius prašymus bei problemas, susijusius su laisvės atėmimo bausmės vykdymu. Asmeninis pareigūnas žino nuteistosios istoriją, jos padėtį ir yra atsakingas už palaikymą nuteistajai siekiant teigiamų socialinių pastangų. Profesiniai asmeninio pareigūno ir nuteistosios santykiai padeda efektyviai spręsti nuteistųjų problemas ir yra labai svarbūs stiprinant ir palaikant teigiamą socialinį elgesį (Penal Reform International, 2019, p. 23). Įvertinant šių pozityvių moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumų įgyvendinimo galimybes Lietuvoje, yra pastebima, kad šiuo metu galiojančiame Bausmių vykdymo kodekse yra įtvirtinta, kad nėsčios moterys ir vaikų iki trejų metų turinčios motinos gali gyventi ne pataisos namų teritorijoje iki tol, kol vaikui sueis treji metai, tačiau toks leidimas gali būti pratęstas viso labo iki tol, kol vaikas bus pradedamas mokyti pagal pradinio ugdymo programą. Vis dėlto, G. Sakalausko ir kolegų atlikta analizė atskleidė, kad praktikoje tokiais sąlygomis gali pasinaudoti vos keletas nuteistų moterų, kurioms netrukus baigsis laisvės atėmimo bausmė (Sakalauskas *et al*, 2020, p. 232). Atsižvelgiant į tai, tokių sąlygų užtikrinimas daugeliui laisvės atėmimo vietoje vaikus auginančių motinų būtų itin naudingas, nes vaikai, svarbiausiais jų raidą formuojančiais metais išvengtų traumuojančios aplinkos, o apsvarstyta galimybė motinoms leisti kartu gyventi su vaikais ne tik iki pradinio ugdymo pradžios, sudarytų sąlygas motinoms būti greta vaikų jų svarbiais bei kupiniais iššūkių pradinio ugdymo metais.

Kaip itin progresyvios praktikos yra vertinamos ir Australijos bei Samoa šalyse. Australijos moterų kalėjimų „Išankstinio išlaisvinimo centras“ yra minimaliai moterų laisvę ribojanti priemonė, kuri paruošia nuteistas moteris grįžti į bendruomenę. Moterys centre priima sprendimus dėl savo išsilavinimo, užimtumo, sveikatos ir šeimos. Visos moterys centre moterys yra įdarbinamos, joms suteikiamas mokymas, susijęs su darbu bendruomenėje. Pavyzdžiui, moterys gali užsirašyti į stažuotes ir įsidarbinti vietinėse ne pelno siekiančiose organizacijose ir įmonėse. Centre yra gyvenamieji būstai, panašūs į priemiesčio rajoną, kavinės, prekybos centras bei valgykla. Samoa moterų kalėjimas, norėdamas padėti moterims reintegruiotis, nuteistoms moterims leidžia savaitgalius praleisti namuose laikantis komendanto valandos. Kad moterys išvengtų neigiamos „nusikaltėlės“ stigmos, vietoje pareigūnų, moteris aplanko kiti bendruomenės atstovai, gyvenviečių merai, o probacijos tarnyba stebi moterų elgesį vadovaudamasi pateiktu šių gyvenviečių atstovų vertinimu (Penal Reform International, 2019, p. 118).

Apibendrinant šį skyrių, galima pastebėti, kad užsienio šalių praktika, susijusi su moterų laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumais, ne tik turi progresyvių pavyzdžių, bet ir nuolatos siekia pagerinti nuteistų moterų padėtį, suvokiant, kad jų pavojingumas nėra aukštas, todėl moterys efektyviau socialinių procesų yra linkusios siekti tuomet, kai

veiklos, kurios yra organizuojamos laisvės atėmimo vietoje, nėra uždaros ar laikinos bei užtikrina galimybę įgytas žinias panaudoti praktikoje. Lietuvoje, kaip jau pastebėta anksčiau, moterų laisvės atėmimo vietose moteris vis dar yra linkstama „persaugoti“, jų įkalinimą ir izoliaciją iškeliant svarbiausiu bausmės vykdymo tikslu, todėl dažnai alternatyvios, ne uždaroje laisvės atėmimo vietoje vykstančios socializacijos programos net nėra svarstomos.

Vis dėlto pripažįstama, kad viena svarbiausių ir jautriausių problemų yra nuteistų moterų ir jų vaikų padėtis laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu. Kaip elgtis su nuteistųjų vaikais yra daugiametė dilema. Tose šalyse, kurios leidžia vaikams likti su motina, amžius, iki kurio motinoms leidžiama būti greta jų yra labai skirtingas: keliuose Vokietijos regionuose – iki šešerių metų, Ispanijoje – trys metai, Australijoje – keturi metai, Švedijoje – 12 mėnesių. Taip pat yra įvairių reguliavimų, kurie numato, kaip turi būti elgiamasi su įkalinta motina, pradedant tvarka, leidžiančia vaikui ir motinai visą dieną būti kartu, iki sistemos, numatančios galimybę vaikams lankyti darželius moterų darbo metu. Pastebėtina, kad itin į vaikus orientuota sistema yra Vokietijos Frondenbergo kalėjime, kuriame motinos su vaikais iki 6 metų gyvena autonominiuose butuose su balkonais, o darbuotojai nenešioja kalėjimo uniformos (International Centre for Prison Studies, 2008, p. 4). Pastebima, kad yra ir tokių šalių, kuriose motinoms laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu nėra leidžiama auginti vaikų savarankiškai: Prancūzijoje, Japonijoje, Norvegijoje, Turkijoje (International Centre for Prison Studies, 2008, p. 8). Nyderlanduose pagimdžiusios moterys grįžta į kalėjimą su kūdikių iki 9 mėnesių tik išimtiniais atvejais: jeigu motina per šį laikotarpį bus paleista bei dalyvauja pozityviose programose už kalėjimo ribų. Jeigu moterys yra perkeliamos į atvirą laisvės atėmimo vietą su specialiomis motinos ir vaiko kameromis, vaikams iki 4 metų leidžiama apsistoti su jomis. Jeigu motina atlieka ilgesnę negu 9 mėnesių laisvės atėmimo bausmę, tokiu atveju kūdikis gali likti su motina tik iki tol, kol jam sueis 6 mėnesiai (International Centre for Prison Studies, 2008, p. 129).

Pripažįstama, kad vaikų auginimo laisvės atėmimo vietose klausimas neturi vieno bei teisingo atsakymo. Praktika šalyse yra įvairi, ji išsiskiria motinų galimybe auginti vaiką atliekant laisvės atėmimo bausmę, auginimo sąlygomis bei baigiant vaiko auginimo trukmę. Vis dėlto sutinkama dėl vieno: vaikus laisvės atėmimo metu auginančioms motinoms turi būti sudarytos pozityvios motinystės sąlygos, o vaikams turi būti užtikrinamos visos reikalingos švietimo, sveikatos apsaugos bei socialinės paslaugos. Vis dėlto, vertinant Lietuvą įvairių šalių kontekste, yra pastebima, kad Panevėžio pataisos namuose įrengti Vaiko ir mamos namai yra gana pažangus sprendimas, tačiau jose

eksploatuojamas vietų kiekis yra itin ribotas, todėl sudarius galimybę tokių namų paslaugomis naudotis daugumai motinų, būtų užtikrinti ne tik vaikų interesai bei pozityvi jų aplinka, bet ir jų motinų socialinės integracijos procesai.

IŠVADOS

Išanalizavus laisvės atėmimo bausmės vykdymo moterims ypatumus, galima padaryti tokias išvadas:

1. Šiuolaikinės laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos progresyvėja, tarptautinė bendruomenė vis aktyviau ragina valstybes nars užtikrinti aukštesnį bausmių vykdymo standartą, tačiau neretai įkalintiems asmenims valstybės skiriamas dėmesys vis dar nėra pakankamas bei sudarantis sąlygas nuteistajam sėkmingai reintegrotis į visuomenę.

2. Nusikaltimus įvykdžiusios moterys dažnai yra patyrusios tam tikros formos diskriminaciją, nepriteklių, išnaudojimą, ryžtingą aukojimąsi dėl šeimos gerovės, dažnu atveju neturėjo galimybės įgyti išsilavinimo ar integruotis į darbo rinką. Vedamos specifinių ketinimų bei tikslų, moterys, įvykdžiusios nusikaltimus, atsiduria laisvės atėmimo vietose, kuriose jų elgesys turėtų iš esmės būti „perauklėtas“ pasiekiant socialinės integracijos tikslus.

3. Šiuolaikinėse bausmių vykdymo sistemos neatliepia moterų socialinės integracijos poreikių, bausmės atlikimo metu moterims nėra sudaromos tinkamos sąlygos puoselėti šeiminius santykius, mokytis, įgyti išsilavinimą, išsiugdyti prarastą pasitikėjimą savimi, dar daugiau, nėra suteikiama moterų poreikius užtikrinanti sveikatos priežiūra, reikalinga psichologinė terapija.

4. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo metu asmenys yra dirbtinai izolijuojami bei atskiriami lyties pagrindu. Galimybė moterims ir vyrams komunikuoti bausmės vykdymo metu (atliekant bausmę kartu) galėtų priartinti bausmės vykdymo sąlygas prie kuo natūralesnių bei visuomenės principams artimesnių sąlygų, o bausmės vykdymo metu asmenų lavinami socialiniai įgūdžiai galėtų bent kažkuria dalimi atitikti visuomenėje vykstantiems socialiniams procesams.

5. Moterys Lietuvoje formuojamojoje baudžiamojoje politikoje yra vertinamos itin primityviai. Pastebimas itin atsainus požiūris į moterų sveikatos bei psichologines problemas, galimus depresijos simptomus, problemas dėl žemo savivertės jausmo, galimai patirtos stigamtizacijos baudžiamojo persekiojimo metu. Nėra sprendžiamos įkalinimo sąlygojamos problemos, susijusios su mėgstamos nutrūkusios veiklos atkūrimu, darbu bei ugdymu.

6. Dažnai moteris atsidurti nusikalstamos veikos vykdymo stadijoje pastūmėja menkas išsilavinimas, finansinių išteklių stoka, rezignacinis vienišumas, patiriamas smurtas, žeminimas, diskriminacija, prievarta bei nuolatos kamuojantis menkavertiškumo bei nepasitikėjimo jausmas.

7. Apibendrinant moterų sveikatos užtikrinimą laisvės atėmimo vietose, yra matyti, kad nepaisant itin aukštos sveikatos apsaugos tarptautinių standartų kokybės, praktikoje, įskaitant ir Lietuvą, moterų specifinių poreikių laisvės atėmimo vietos atliepti dar nėra pajėgios, tačiau tinkamas moters sveikatos priežiūros užtikrinimas yra vienas iš sėkmingos socialinės integracijos veiksnių.

8. Nuteistosioms moterims bendravimas su artimaisiais padeda siekti socialinės integracijos tikslų, malšina laisvės atėmimo vietos mikroklimato keliamą nerimą bei padeda palaikyti itin trapius pavirtusius santykius su artimiausiais šeimos nariais bei vaikais, kurie, motinoms atliekant bausmę, tampa ypatingai pažeidžiami. Vis dėlto, tenka pripažinti, kad šiuometinė bausmių vykdymo sistema moterims padeda santyki su artimiausiais šeimos nariais veikia visą labo palaikyti, nei puoselėti, kadangi šeimos nariai yra matomi epizodiškai.

9. Įkalinimo įstaigos ne visuomet užtikrina moterų seksualinę sveikatą, dar daugiau, jų vieną iš asmeninių teisių – reprodukcinę teisių realizavimą. Daugumai moterų dėl kalėjimo mikroklimato jaučiasi nejaukiai apie tai kalbėti, joms sunku susirasti partnerį, pastebima, kad nėščios moterys, siekiančios palaikyti reprodukcinę sveikatą, yra smerkiamos.

10. Bausmių vykdymo nuostatos yra palankios tik daliai nuteistųjų ir jų vaikų, nes vyresni nei trejų metų vaikai dažniausiai yra atskiriami nuo kalinčių motinų, moterims suteikiama galimybė būti šalia jų mažamečių vaikų, tačiau vyresni vaikai yra paliekami giminaičių arba valstybės globai. Panevėžyje veikiančios Vaiko ir mamos namai gali priimti tik labai nedidelį skaičių moterų su vaikais, trūksta resursų didesniems tokio pobūdžio namams steigti ir moterims juose apgyvendinti.

11. Šiuometinė moterų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistema kelia nerimą todėl, kad iš esmės moterys bausmę atlieka laisvės atėmimo vietoje, kuri yra orientuota į vyrų bausmės atlikimą, todėl jų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas, vadovaujantis bendromis metodologijomis, kelia susirūpinimą dėl savo kokybiškumo.

12. Pasitelkus Panevėžio pataisos namų statistinius duomenis, galima daryti išvadą, kad per metus (įvertinus penkerių metų laikotarpio statistiką) Panevėžio pataisos namuose vidutiniškai bausmę atlieka apie 301 nuteista moteris, todėl toks vangus nuteistųjų

dalyvavimas programose siūnčia galimą žinią, kad dauguma nuteistųjų yra ne motyvuotos socializacijos, o apatijos bei susitaikymo su beprasmybe būsenoje.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Teisės norminiai aktai

1. Europos Parlamento 2017 m. spalio 5 d. rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose (2015/2062(INI)). Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52017IP0385>
2. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, priimtos 952-ame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16804d22f9>
3. Jungtinių Tautų taisyklės dėl elgesio su kalnčiomis moterimis ir su laisvės atėmimu nesusijusios priemonės nusikaltėlėms (Bankoko taisyklės), 2010 m. Gruodžio 21 d. priimtos Generalinė asamblėjos Nr. A / RES / 65/229. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BangkokRules.aspx>
4. Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kalniais taisyklės (Nelsono Mandelos taisyklės), priimtos Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 2015 m. gruodžio 17 d. Prieiga per internetą: [https:// documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf ?OpenElement](https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement)
5. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymas Nr. 4/07-117 „Dėl Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisyklių patvirtinimo“, *Valstybės žinios, 2006-05-12, Nr. 52-1923*.
6. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2012 m. birželio 25 d. įsakymas Nr. V-211 „Dėl Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“, *Valstybės žinios, 2012-06-27, Nr. 72-3770*.
7. Kalėjimų departamento direktoriaus prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2020 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. V-197 „Dėl Nuteistųjų, kuriems teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, paskyrimo į konkrečią laisvės atėmimo vietų įstaigą tvarkos aprašo patvirtinimo“, *TAR, 2020-06-30, Nr. 14592*.
8. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, *Valstybės žinios, 2002-07-19, Nr. 73-3084*.
9. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymas, 2020 m. birželio 4 d. Nr. XIII-3023, *TAR, 2020-06-19, Nr. 13459*.
10. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“, *Valstybės žinios, 2002-10-11, Nr. 98-4385*.
11. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. birželio 9 d. įsakymas Nr. 1R-139 „Dėl Laisvės atėmimo vietose laikomų asmenų materialinio būtinio aprūpinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios, 2004-06-12, Nr. 93-3422*.
12. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2020 m. sausio 21 d. įsakymas Nr. 1R-25 „Dėl pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, *TAR, 2020-01-21, Nr. 911*.

II. Specialioji literatūra

1. Benda, B. (2005). Gender differences in life-course theory of recidivism: A survival analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 49(3), p. 325–342.
2. Česnienė, I. (2015). Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos. *Kriminologijos studijos*, 2015/3, p. 7–65.
3. Denny, M. (2016). Norway's Prison System: Investigating Recidivism and Reintegration. *Bridges: A Journal of Student Research*, Vol. 10: Iss. 10, Article 2, p. 22–33.
4. Deschenes, E. P. (2007). Recidivism among Female Prisoners: Secondary Analysis of the 1994 BJS Recidivism Data Set. Prieiga per internetą: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/216950.pdf>
5. Didžiokienė, J. (2016). Krizinės situacijos ir moterų agresyvus smurtinis elgesys – psichopatologiniai ypatumai ir teismo psichiatrinis įvertinimas. *Sveikatos mokslai*, 26 tomas, Nr. 1, p. 35–36.
6. Diuana, V. et al. (2016). Women's reproductive rights in the penitentiary system: tensions and challenges in the transformation of reality. Prieiga per internetą: https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S141381232016000702041&script=sci_arttext&tlng=en
7. Foucault, M. (1975). *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimų gimimas*. Baltos lankos.
8. International Centre for Prison Studies. (2008). International profile of women's prisons. *University of London. International Centre For Prison Studies*. Prieiga per internetą: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/women_prisons_int_review_final_report_v2.pdf
9. Kačerauskas, J. (2004). 2000 metų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įteisintų bausmių, alternatyvių laisvės atėmimui, vertinimas, remiantis baudžiamosios politikos kontekstu. *Jurisprudencija*, 57(49), p. 106–117.
10. Karkocienė, D. (2015). Įkalintų asmenų šeimos santykių patyrimo, tėvų auklėjimo stiliaus ir ryšių su šeimos nariais ypatumai. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 2015, 16 (2), p. 124–125.
11. Martinkienė, V. (2015). Naujaginius nužudžiusių moterų ekspertinių tyrimų Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie SAM duomenų analizė. *Sveikatos mokslai*, 25 tomas, Nr. 5, p. 112.
12. Mathiesen, T. (2006). *Prison on Trial*. Sage Publications Ltd.
13. Mesonienė, S. (2009) Penitencinės sistemos teisinės raidos perspektyvos Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 3(117), p. 197–216.
14. Michailovič, I. (2014). Moterų nusikalstamo elgesio problematika. *Teisė*, 93, p. 91.
15. Milašiūtė, V. (2018). Kalinio teisė gauti tarpvalstybines sveikatos priežiūros paslaugas. *Teisė*, Nr. 106, p. 34.
16. O'Brien, P. (2001). “Just like baking a cake”: Women describe the necessary ingredients for successful reentry after incarceration. *Families in Society*, 82, p. 287–295.
17. Penal Reform International et al. (2017). Women in detention: Putting the UN Bangkok Rules on women prisoners into practice. *Penal Reform International*.

18. Penal Reform International et al. (2019). *The rehabilitation and social reintegration of women prisoners*. Penal Reform International.
19. Pollock-Byrne, J.M. (1990). Women, Prison and Crime. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Vol. 82. No. 4, p. 36.
20. Sakalauskas, G. et al. (2005). International Study on Women's Imprisonment, *University of Greifswald, Department of Criminology*. Prieiga per internetą: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/ls-duenkel/Reader_womeninprison.pdf
21. Sakalauskas, G. et al. (2017). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginomas tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Lietuvos teisės institutas.
22. Sakalauskas, G. et al. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Teisės institutas.
23. Stundžė, L. (2009). Lytis ir komunikacija: komunikacijos aspektas. *Informaciniai mokslai*, 2009, 49, p. 101–102.
24. The Sexual Segregation Of American Prisons (1973). *The Yeale Law Journal*, Vol. 82:1229, 1973, p. 1231–1237.
25. Usik, D. (2010). Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą. *Socialinių mokslų studijos*, 4(8), p. 339–355.
26. Ustinavičiūtė, L. (2009). Lietuvos nuteistųjų pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksniai: OASys metodikos diskriminantinio validumo analizė. *Socialinių mokslų studijos*, p. 347.
27. Van Kempen Piet Hein, Krabbe M. (2017). *Women in Prison*. The Bangkok Rules and Beyond.

III. Kiti šaltiniai

1. Europos komisijos 2005 m. ataskaita „Women, Integration and Prison. An analysis of the processes of sociolabour integration of women prisoners in Europe“. Prieiga per internetą: https://cordis.europa.eu/docs/publications/9061/90619101-6_en.pdf
2. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ištrauka iš Vienuoliktosios bendrosios ataskaitos, paskelbtos 2001 m. „CPT standartai, susiję su pataisos įstaigomis“ (CPT/inf(2001)16-part.) Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16806cd241>
3. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 2000 metų Dešimtoji bendrosios ataskaitos skiltis „Moterys, iš kurių atimta laisvė“ (CPT/Inf (2000)13-part). Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16806cd376>
4. Europos Parlamento, 2017 m. sausio 17 d. pateikta Europos standartų ir gerosios praktikos, susijusios su kalėjimo sąlygomis apžvalga „Kalėjimų sąlygos valstybėse narėse: pasirinkti Europos standartai ir geriausia praktika“. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPO_L_BRI%282017%29583113
5. Europos Tarybos 2018 m. baudžiamoji metinė statistika. Prieiga per internetą: <https://www.coe.int/en/web/prison/space>
6. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos ministerijos „Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos 2018 m. ataskaita“. Prieiga per internetą:

<http://www.kaldep.lt/download/58465/nuteistuju%20skaiciaus,%20sudeties%20ataskaita%202018%20s.xlsx>

7. Oficialiosios statistikos metraščio 2019 m. leidimas „Nusikalstamumas ir baudžiamoji teisena“. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-statistikos-metrastis/lsm-2019/gyventojai-ir-socialine-statistika/nusikalstamumas-ir-baudziamoji-teisena>
8. Oficialiosios statistikos portalo pateikti duomenys skiltyje „Nusikalstamumas ir baudžiamoji teisena“. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/nusikalstamumas-ir-baudziamoji-teisena>
9. Panevėžio pataiso namų „Strateginio veiklos plano programų vykdymo ataskaitą už 2020 metus“. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/download/68254/programu%20vykdymo%20ataskaita%202020%20m..pdf>
10. Vyriausybės ataskaitoje dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti CPT 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/pdf/16807846d7>
11. „World prison brief“ duomenų bazė, kurioje pateikiama informacija apie 223 valstybių laisvės atėmimo bausmės vykdymo statistiką. Prieiga per internetą: <https://www.prisonstudies.org/map/europe>

SANTRAUKA

Nusikaltimus įvykdžiusios moterys dažnai yra patyrusios tam tikros formos diskriminaciją, nepriteklių, išnaudojimą, ryžtingą aukojimąsi dėl šeimos gerovės, dažnu atveju neturėjo galimybės įgyti išsilavinimo ar integruotis į darbo rinką. Reikalinga pastebėti, kad paskyrus laisvės atėmimo bausmę moterims, bausmių vykdymo sistemos dažnai nėra pajėgios užtikrinti moterų socialinės integracijos poreikių, nėra sudaromos tinkamos sąlygos puoselėti šeiminius santykius, mokytis, įgyti išsilavinimą, išsiugdyti prarastą pasitikėjimą savimi, dar daugiau, nėra suteikiama moterų poreikius užtikrinanti sveikatos priežiūra, reikalinga psichologinė terapija.

Dažnai moteris atsidurti nusikalstamos veikos vykdymo stadijoje pastūmėja menkas išsilavinimas, finansinių išteklių stoka, resignacinis vienišumas, patiriamas smurtas, žeminimas, diskriminacija, prievarta bei nuolatos kamuojantis menkavertiškumo bei nepasitikėjimo jausmas. Vis dėlto, nepaisant itin aukštos sveikatos apsaugos tarptautinių standartų kokybės, praktikoje, įskaitant ir Lietuvą, moterų specifinių poreikių laisvės atėmimo vietos atliepti dar nėra pajėgios. Svarbu atkreipti dėmesį, kad nuteistosioms moterims bausmių vykdymo sistema sudaro sąlygas savo šeimos narius matyti epizodiškai. Įkalinimo įstaigos ne visuomet užtikrina moterų seksualinę sveikatą, dar daugiau, jų vieną iš asmeninių teisių – reprodukcinę teisių realizavimą. Pastebėtina, kad bausmių vykdymo nuostatos yra palankios tik daliai nuteistųjų ir jų vaikų, nes vyresni nei trejų metų vaikai dažniausiai yra atskiriami nuo kalinčių motinų, moterims suteikiama galimybė būti šalia jų mažamečių vaikų, tačiau vyresni vaikai yra paliekami giminaičių arba valstybės globai.

Bausmės vykdymo metu dėl tinkamai neįvertintų moterų poreikiu, kyla didžiulė rizika jų socialinės integracijos kokybei, dar daugiau, neatliepiant į laisvės atėmimo vietą patekusių moterų specifinių poreikių, dažnai laikas, praleistas laisvės atėmimo vietoje yra beprasmis, kadangi po bausmės įvykdymo, moterys yra priverstos grįžti į senąsias gyvenimo vėžes. Susirūpinimą kelia ir tai, kad pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos metodikos, taikomos Lietuvoje, yra taikomos bendrai tiek vyrams, tiek moterims, todėl jos negali savo intimi būti tikslios.

SUMMARY

Women who have committed crimes have often experienced some form of discrimination, deprivation, exploitation, strong sacrifices for family welfare, often without access to education or integration into the labour market. It should be noted that the imposition of a custodial sentence on women often makes penal systems unable to meet the needs of women's social integration, does not provide adequate conditions to foster family relationships, learn, obtain education, develop lost self-confidence, even more so, and does not provide women with health care ensuring their needs, and requires psychological therapy. Women are often pushed into the stage of criminal activity by low levels of education, lack of financial resources, rare solidity, violence, humiliation, discrimination, violence and persistent feelings of inferiority and mistrust. However, despite the extremely high quality of international health standards, in practice, including Lithuania, women's specific needs have not yet been met. It is important to note that the system of punishment for women convicted makes it possible to see the members of their families in an episodic fashion. Prison facilities do not always guarantee women's sexual health, and moreover one of their individual rights is the realisation of reproductive rights. It should be noted that the provisions on the enforcement of sentences are only favourable to some of the convicted persons and their children, since children over three years of age are often separated from parent prisoners, women are given the opportunity to be close to their children, but older children are left to the relatives or the State.

In the course of sentencing women, their needs are often underestimated, there is a huge risk to the quality of their social integration, and moreover, without meeting the specific needs of women in prison, often the time spent in prison is pointless because women are forced to return to their old life after being released. It is also worrying that the risk methodologies for repeated criminal behaviour applied in Lithuania are applied jointly to both men and women and therefore cannot be accurate in their sample.